

Ongelijke kansen en ervaren discriminatie in de Turkse en Marokkaanse tweede generatie

Véronique Vandezande – Fenella Fleischman
Gülseli Baysu – Marc Swyngedouw – Karen Phalet

Instituut voor Sociaal en Politiek Opinieonderzoek (ISPO) – K.U.Leuven
Acculturation and Culture Collaborative (ACC) – K.U.Leuven

Onderzoeksverslag
Centrum voor Sociologisch Onderzoek (CeSO)

CeSO/ISPO/2009-11

Een onderzoek in opdracht van de Vlaamse minister van Mobiliteit, Sociale Economie en Gelijke Kansen. Gerealiseerd met de steun van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (Programma Prospective Research for Brussels)

© Centrum voor Sociologisch Onderzoek (CeSO)
Parkstraat 45 – bus 3601
B – 3000 Leuven

All rights reserved. Except in those cases expressly determined by law, no part of this publication may be multiplied, saved in an automated datafile or made public in any way whatsoever without the express prior written consent of the author

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

D/2009/1192/2

ONGELIJKE KANSEN EN ERVAREN DISCRIMINATIE IN DE TURKSE EN MAROKKAANSE TWEEDE GENERATIE

RESULTATEN VAN HET TIES-ONDERZOEK IN ANTWERPEN EN BRUSSEL RAPPORT VOOR DE CEL GELIJKE KANSEN IN VLAANDEREN

Véronique Vandezande – Fenella Fleischman – Gülseli Baysu
Marc Swyngedouw – Karen Phalet

Véronique Vandezande
Centrum voor Sociologisch Onderzoek
Instituut voor Sociaal en Politiek Opinieonderzoek
Parkstraat 45 – bus 3601 – 3000 Leuven – Belgium
Tel: 32 16 323127 – Fax: 32 16 323365
Veronique.Vandezande@soc.kuleuven.be

Fenella Fleischmann
Centrum Sociale en Culturele Psychologie
Tiensestraat 102 – bus 3727 – 3000 Leuven– Belgium
Fenella.Fleischmann@psy.kuleuven.be

Gülseli Baysu
Centrum Sociale en Culturele Psychologie
Tiensestraat 102 – bus 3727 – 3000 Leuven– Belgium
Gulseli.Baysu@psy.kuleuven.be

Marc Swyngedouw
Centrum voor Sociologisch Onderzoek
Instituut voor Sociaal en Politiek Opinieonderzoek
Parkstraat 45 – bus 3601 – 3000 Leuven – Belgium
Tel: 32 16 323159 – Fax: 32 16 323365
Marc.Swyngedouw@soc.kuleuven.be

Karen Phalet
Centrum Sociale en Culturele Psychologie
Tiensestraat 102 – bus 3727 – 3000 Leuven – Belgium
Tel.: 32 16 326217 – Fax: 32 16 325923
Karen.Phalet@psy.kuleuven.be

Inhoudsopgave	i
0. Inleiding	1
0.1. Beschrijving van het TIES-project	1
0.2. Methodologie	1
0.2.1. Meetinstrument en beroepenclassificatie	1
0.2.2. Onderzoekspopulatie en steekproeftrekking	1
0.2.3. Contactprocedure en evaluatie van het veldwerk	4
Tabel 0.1. Aantal gerealiseerde interviews in Antwerpen en Brussel	5
0.2.4. Weging van de data	5
0.3. Terminologie	6
0.4. Opmaak van de tabellen	7
1. Gelijke kansen in het onderwijs	8
1.1. Etnische segregatie en taalproblemen op school	8
Tabel 1.1.A. Percentage allochtonen op de lagere school in Antwerpen	9
Tabel 1.1.B. Percentage allochtonen op de lagere school in Brussel	9
Tabel 1.2.A. Taalproblemen op de lagere school in Antwerpen	9
Tabel 1.2.B. Taalproblemen op de lagere school in Brussel	10
Tabel 1.3.A. Percentage allochtonen op de middelbare school in Antwerpen	10
Tabel 1.3.B. Percentage allochtonen op de middelbare school in Brussel	11
1.2. Behaalde diploma's en schoolloopbanen in terugblik	11
Tabel 1.4.A. Hoogste behaalde diploma (zonder voltijds studenten) in Antwerpen	11
Tabel 1.4.B. Hoogste behaalde diploma (zonder voltijds studenten) in Brussel	12
Tabel 1.5.A. Voltooiing middelbaar onderwijs (inclusief voltijds studenten) in Antwerpen	12
Tabel 1.5.B. Voltooiing middelbaar onderwijs (inclusief voltijds studenten) in Brussel	13
Tabel 1.6.A. Zittenblijven op lagere of middelbare school in Antwerpen	13
Tabel 1.6.B. Zittenblijven op lagere of middelbare school in Brussel	13
Tabel 1.7.A. Schooladvies na lager onderwijs in Antwerpen	15
Tabel 1.7.B. Schooladvies na lager onderwijs in Brussel	16
Tabel 1.8.A. Type middelbaar onderwijs tijdens de tweede graad (inclusief voltijds studenten) in Antwerpen	16
Tabel 1.8.B. Type middelbaar onderwijs tijdens de tweede graad (inclusief voltijds studenten) in Brussel	16
1.3. Ervaringen van ongelijke kansen op school	16
Tabel 1.9.A. Tevredenheid met schoolloopbaan in Antwerpen	17
Tabel 1.9.B. Tevredenheid met schoolloopbaan in Brussel	17
1.4. Ervaringen van indirecte en directe discriminatie	18
Tabel 1.10.A. "Het onderwijssysteem in België biedt gelijke kansen aan iedereen" (Antwerpen)	19
Tabel 1.10.B. "Het onderwijssysteem in België biedt gelijke kansen aan iedereen" (Brussel)	19
Tabel 1.11.A. Leerlingen van Turkse / Marokkaanse herkomst even welkom op middelbare school? (Antwerpen)	20
Tabel 1.11.B. Leerlingen van Turkse / Marokkaanse herkomst even welkom op middelbare school? (Brussel)	20
Tabel 1.12.A. Ervaren discriminatie middelbare school in Antwerpen	22
Tabel 1.12.B. Ervaren discriminatie middelbare school in Brussel	22
Tabel 1.13.A. Waargenomen daders van discriminatie in Antwerpen	22
Tabel 1.13.B. Waargenomen daders van discriminatie in Brussel	23

Tabel 1.14.A. Percentage respondentent dat ooit discriminatie heeft ervaren tijdens het middelbaar onderwijs, naar oriëntatie bij afstuderen / uitstappen (Antwerpen)	23
Tabel 1.14.B. Percentage respondentent dat ooit discriminatie heeft ervaren tijdens het middelbaar onderwijs, naar oriëntatie bij afstuderen / uitstappen (Brussel) ...	23
<i>Samenvatting gelijke kansen in het onderwijs</i>	24
2. Gelijke kansen op de arbeidsmarkt	25
2.1. Arbeidsdeelname en werkloosheid	25
Tabel 2.1.A. Deelname aan de arbeidsmarkt in Antwerpen (inclusief voltijds studenten) ..	26
Tabel 2.1.B. Deelname aan de arbeidsmarkt in Antwerpen (inclusief voltijds studenten) ..	26
Tabel 2.2.A. Situatie na verlaten van het voltijds onderwijs in Antwerpen	27
Tabel 2.2.B. Situatie na verlaten van het voltijds onderwijs in Brussel	28
Tabel 2.3.A. Duur werkloosheid na voltooiën voltijds onderwijs (enkel personen die werkloos waren, zonder voltijds studenten) in Antwerpen	28
Tabel 2.3.B. Duur werkloosheid na voltooiën voltijds onderwijs (enkel personen die werkloos waren, zonder voltijds studenten) in Brussel	29
2.2. Etnische segregatie op de werkplek	29
Tabel 2.4.A. Percentage allochtonen in de organisatie waar men werkt (enkel personen die momenteel een betaalde job hebben) in Antwerpen	30
Tabel 2.4.B. Percentage allochtonen in de organisatie waar men werkt (enkel personen die momenteel een betaalde job hebben) in Brussel	30
2.3. Ervaringen van ongelijke kansen en discriminatie	30
Tabel 2.5.A. "Is het volgens u even moeilijk, minder moeilijk of moeilijker voor mensen van Turkse of Marokkaanse herkomst om een goede job te vinden dan voor mensen van Belgische herkomst van dezelfde leeftijd en met dezelfde diploma's?" (Antwerpen)	31
Tabel 2.5.B. "Is het volgens u even moeilijk, minder moeilijk of moeilijker voor mensen van Turkse of Marokkaanse herkomst om een goede job te vinden dan voor mensen van Belgische herkomst van dezelfde leeftijd en met dezelfde diploma's?" (Brussel)	32
Tabel 2.6.A. " Is het moeilijker voor personen van de eigen sekse van Turkse of Marokkaanse herkomst om een baan te vinden dan personen van de andere sekse met dezelfde herkomst?" (Antwerpen)	32
Tabel 2.6.B. " Is het moeilijker voor personen van de eigen sekse van Turkse of Marokkaanse herkomst om een baan te vinden dan personen van de andere sekse met dezelfde herkomst?" (Brussel)	32
Tabel 2.7.A. Ervaren discriminatie op zoek naar werk in Antwerpen	33
Tabel 2.7.B. Ervaren discriminatie op zoek naar werk in Brussel	34
Tabel 2.8.A. Ervaren discriminatie op het werk in Antwerpen	34
Tabel 2.8.B. Ervaren discriminatie op het werk in Brussel	34
Tabel 2.9.A. Bron van discriminatie op het werk in Antwerpen	35
Tabel 2.9.B. Bron van discriminatie op het werk in Brussel	35
2.4. Omgaan met diversiteit op de werkplek	35
Tabel 2.10.A. "Denkt u dat uw werkgever inspanningen doet om mensen van verschillende herkomst zich thuis te laten voelen op het werk?" (Antwerpen)	36
Tabel 2.10.B. "Denkt u dat uw werkgever inspanningen doet om mensen van verschillende herkomst zich thuis te laten voelen op het werk?" (Brussel)	36
<i>Samenvatting gelijke kansen op de arbeidsmarkt</i>	37

3. Ervaringen van persoonlijke discriminatie	38
Tabel 3.1.A. Ervaren persoonlijke discriminatie in Antwerpen	39
Tabel 3.1.B. Ervaren persoonlijke discriminatie in Brussel	39
3.1. Domein-specifieke ervaringen van discriminatie	39
Tabel 3.2.1.A. Op straat of in het openbaar vervoer in Antwerpen	40
Tabel 3.2.1.B. Op straat of in het openbaar vervoer in Brussel	41
Tabel 3.2.2.A. Op zoek naar een woning in Antwerpen	41
Tabel 3.2.2.B. Op zoek naar een woning in Brussel	41
Tabel 3.2.3.A. In de woonbuurt in Antwerpen	42
Tabel 3.2.3.B. In de woonbuurt in Brussel	42
Tabel 3.2.4.A. Bij het uitgaan, in discotheken, cafés of restaurants in Antwerpen	42
Tabel 3.2.4.B. Bij het uitgaan, in discotheken, cafés of restaurants in Brussel	43
Tabel 3.2.5.A. In het contact met de politie in Antwerpen	43
Tabel 3.2.5.B. In het contact met de politie in Brussel	43
3.2. Waargenomen fronden van discriminatie	43
Tabel 3.3.A. Reden voor de persoonlijke discriminatie in Antwerpen	44
Tabel 3.3.B. Reden voor de persoonlijke discriminatie in Brussel	44
3.3. Beledigend taalgebruik	45
Tabel 3.4.A. Frequentie van beledigend taalgebruik wegens herkomst of achtergrond in Antwerpen	45
Tabel 3.4.B. Frequentie van beledigend taalgebruik wegens herkomst of achtergrond in Brussel	45
Tabel 3.5.A. Etnische achtergrond van degene waarvan het beledigend taalgebruik uitging in Antwerpen	46
Tabel 3.5.B. Etnische achtergrond van degene waarvan het beledigend taalgebruik uitging in Brussel	46
<i>Samenvatting ervaringen van persoonlijke discriminatie</i>	47
4. Discriminatie tegen groepen in de Belgische samenleving	48
4.1. Welke groepen worden gediscrimineerd in België?	48
4.2. “Hoe vaak denkt u dat volgende groepen als groep vijandigheid of een oneerlijke behandeling ervaren in België wegens hun herkomst of achtergrond”?	49
Tabel 4.1.1.A. Belgen in Antwerpen	49
Tabel 4.1.1.B. Belgen in Brussel	49
Tabel 4.1.2.A. Turken in Antwerpen	49
Tabel 4.1.2.B. Turken in Brussel	50
Tabel 4.1.3.A. Marokkanen in Antwerpen	50
Tabel 4.1.3.B. Marokkanen in Brussel	50
Tabel 4.1.4.A. Moslims in Antwerpen	51
Tabel 4.1.4.B. Moslims in Brussel	51
Tabel 4.1.5.A. Mensen met donkere huidskleur in Antwerpen	51
Tabel 4.1.5.B. Mensen met donkere huidskleur in Brussel	52
4.3. In welke domeinen worden Turkse en Marokkaanse groepen gediscrimineerd?	52
Tabel 4.2.1.A. Op school in Antwerpen	53
Tabel 4.2.1.B. Op school in Brussel	53
Tabel 4.2.2.A. Op het werk in Antwerpen	53
Tabel 4.2.2.B. Op het werk in Brussel	54
Tabel 4.2.3.A. Op zoek naar werk in Antwerpen	54
Tabel 4.2.3.B. Op zoek naar werk in Brussel	54
Tabel 4.2.4.A. Bij het uitgaan, in discotheken, cafés en restaurants in Antwerpen	55
Tabel 4.2.4.B. Bij het uitgaan, in discotheken, cafés en restaurants in Brussel	55

Tabel 4.2.5.A. Op straat of in het openbaar vervoer in Antwerpen	55
Tabel 4.2.5.B. Op straat of in het openbara vervoer in Brussel	56
Tabel 4.2.6.A. In de woonbuurt in Antwerpen	56
Tabel 4.2.6.B. In de woonbuurt in Brussel	56
Tabel 4.2.7.A. Op zoek naar een woning in Antwerpen	57
Tabel 4.2.7.B. Op zoek naar een woning in Brussel	57
Tabel 4.2.8.A. In het contact met de politie in Antwerpen	57
Tabel 4.2.8.B. In het contact met de politie in Brussel	58
<i>Samenvatting discriminatie tegen groepen in de Belgische samenleving</i>	58
5. Gender(on)gelijkheid	59
5.1. Taakverdeling in het huishouden	59
Tabel 5.1.A. Aantal respondenten dat samenwoont met een partner in Antwerpen	59
Tabel 5.1.B. Aantal respondenten dat samenwoont met een partner in Brussel	59
Tabel 5.2.1.A. Zorgen voor de kinderen in Antwerpen	60
Tabel 5.2.1.B. Zorgen voor de kinderen in Brussel	61
Tabel 5.2.2.A. Zorgen voor het huishouden in Antwerpen	61
Tabel 5.2.2.B. Zorgen voor het huishouden in Brussel	61
Tabel 5.2.3.A. Zorgen voor papieren en geldzaken in Antwerpen	62
Tabel 5.2.3.B. Zorgen voor papieren en geldzaken in Brussel	62
Tabel 5.2.4.A. Zorgen voor klussen in huis in Antwerpen	62
Tabel 5.2.4.B. Zorgen voor klussen in huis in Brussel	63
5.2. Tevredenheid met taakverdeling in het huishouden	63
Tabel 5.3.A. Tevredenheid met taakverdeling in het huishouden in Antwerpen	63
Tabel 5.3.B. Tevredenheid met taakverdeling in het huishouden in Brussel	64
5.3. Gewenste taakverdeling in het huishouden	64
Tabel 5.4.1.A. Zorgen voor kinderen in Antwerpen	65
Tabel 5.4.1.B. Zorgen voor kinderen in Brussel	65
Tabel 5.4.2.A. Zorgen voor het huishouden in Antwerpen	66
Tabel 5.4.2.B. Zorgen voor het huishouden in Brussel	66
Tabel 5.4.3.A. Zorgen voor papieren en geldzaken in Antwerpen	66
Tabel 5.4.3.B. Zorgen voor papieren en geldzaken in Brussel	67
Tabel 5.4.4.A. Klussen in huis in Antwerpen	67
Tabel 5.4.4.B. Klussen in huis in Brussel	67
5.4. Houdingen ten aanzien van sekserollen	67
Tabel 5.5.1.A. "Vrouwen zouden niet buitenshuis moeten, werken als er kleine kinderen zijn" (Antwerpen)	69
Tabel 5.5.1.B. "Vrouwen zouden niet buitenshuis moeten, werken als er kleine kinderen zijn" (Brussel)	69
Tabel 5.5.2.A. "Het is tegen de natuur om vrouwen in een verantwoordelijke positie de leiding te geven over mannen" (Antwerpen)	69
Tabel 5.5.2.B. "Het is tegen de natuur om vrouwen in een verantwoordelijke positie de leiding te geven over mannen" (Brussel)	69
Tabel 5.5.3.A. "Studeren en een hoge opleiding zijn minder belangrijk voor vrouwen dan voor mannen" (Antwerpen)	70
Tabel 5.5.3.B. "Studeren en een hoge opleiding zijn minder belangrijk voor vrouwen dan voor mannen" (Brussel)	70
Tabel 5.5.4.A. Percentage mensen dat het oneens of volledig oneens is met de voorgaande stellingen (Antwerpen)	71
Tabel 5.5.4.B. Percentage mensen dat het oneens of volledig oneens is met de voorgaande stellingen (Brussel)	71

5.5. Opvattingen over vrouwen in de politiek	71
Tabel 5.6.A. Vertegenwoordiging van specifieke belangen van de eigen sekse in Antwerpen	72
Tabel 5.6.B. Vertegenwoordiging van specifieke belangen van de eigen sekse in Brussel	72
Tabel 5.7.A. Vertegenwoordiging van algemene belangen door mannelijke of vrouwelijke politici in Antwerpen	73
Tabel 5.7.B. Vertegenwoordiging van algemene belangen door mannelijke of vrouwelijke politici in Brussel	73
5.6. Discriminatie op grond van sekse	73
Tabel 5.8.1.A. Hoe vaak worden vrouwen gediscrimineerd? (Antwerpen)	75
Tabel 5.8.1.B. Hoe vaak worden vrouwen gediscrimineerd? (Brussel)	75
Tabel 5.8.2.A. Hoe vaak worden mannen gediscrimineerd? (Antwerpen)	75
Tabel 5.8.2.B. Hoe vaak worden mannen gediscrimineerd? (Brussel)	76
Tabel 5.8.3.A. Ervaren persoonlijke discriminatie op basis van sekse in Antwerpen	76
Tabel 5.8.3.B. Ervaren persoonlijke discriminatie op basis van sekse in Brussel	76
Tabel 5.8.4.A. Wie ervaart de meeste discriminatie? (Antwerpen)	77
Tabel 5.8.4.B. Wie ervaart de meeste discriminatie? (Brussel)	77
5.7. De hoofddoekjeskwestie	77
Tabel 5.9.1.A. Dragen van een hoofddoek (bij mannen: partner) in Antwerpen	79
Tabel 5.9.1.B. Dragen van een hoofddoek (bij mannen: partner) in Brussel	79
Tabel 5.9.2.A. Redenen voor het dragen van een hoofddoek in Antwerpen	79
Tabel 5.9.2.B. Redenen voor het dragen van een hoofddoek in Brussel	80
Tabel 5.9.3.A. Redenen voor het niet dragen van een hoofddoek in Antwerpen	80
Tabel 5.9.3.B. Redenen voor het niet dragen van een hoofddoek in Brussel	80
<i>Samenvatting gender(on)gelijkheid</i>	<i>81</i>
6. Samenvatting	83
6.1. Onderzoeksaanpak	83
6.1.1. Gelijke kansen in het onderwijs	83
6.1.2. Gelijke kansen op de arbeidsmarkt	84
6.1.3. Balans van gelijke kansen	85
6.2. Ervaringen van discriminatie	86
6.3. Gender(on)gelijkheid	88
7. Beleidsimplicaties en aanbevelingen	90
7.1. Onderwijs	90
7.1.1. Ongelijke kansen op school	90
7.1.2. Segregatie begint in de kleuterschool	91
7.1.3. Het ‘dubbel watervaleffect’	92
7.1.4. Kwaliteit beroepsonderwijs	93
7.2. Etnische discriminatie en oneerlijke behandeling	93
7.2.1. Publieke beeldvorming en draagvlak voor beleid	93
7.2.2. Discriminatie op school	94
7.2.3. Discriminatie op de arbeidsmarkt	94
7.2.4. Sociale discriminatie	94
7.2.5. Confrontaties met politie	95
7.3. Gender(on)gelijkheid	96
7.3.1. Genderdiscriminatie	96
7.3.2. Dubbele dagtaak	96
7.3.3. Vrouwen op de arbeidsmarkt	96
Referenties	98

0. Inleiding

0.1. Beschrijving van het TIES-project

TIES, *The Integration of the European Second Generation*, is een Europees onderzoeksproject dat door middel van een parallelle onderzoeksmethodologie en parallelle onderzoeksgroepen, de eerste internationaal vergelijkbare gegevens wil verzamelen omtrent verschillende aspecten van de “integratie” van de tweede generatie van Turkse, Marokkaanse en ex-Joegoslavische herkomst in Europa (meer informatie op www.tiesproject.eu). Gezien migratie en de daarmee gerelateerde integratie voornamelijk stedelijke fenomenen zijn, richt het TIES-project zich op de stedelijke context en werden derhalve 15 Europese grootsteden geselecteerd voor het onderzoek, waaronder Antwerpen en Brussel. Het Belgische luik van het TIES-project richt zich op 18 tot 35-jarigen in drie doelgroepen: (1) Personen geboren in België, met minstens een van de ouders geboren in Turkije; (2) Personen geboren in België, met minstens een van de ouders geboren in Marokko; (3) Personen geboren in België, met beide ouders geboren in België.

0.2. Methodologie

0.2.1. Meetinstrument en beroepenclassificatie

Het centrale meetinstrument binnen het TIES-onderzoek is een gestandaardiseerde vragenlijst met veelal gesloten antwoordcategorieën. Deze vragenlijst werd ontworpen door de negen onderzoeksinstituten betrokken bij TIES en vervolgens aangepast aan de verschillende stads- en/of landscontexten. De tijdsduur van de vragenlijst in België bedroeg ongeveer 75 minuten. Ongeveer de helft van de vragenlijst is besteed aan zogenaamde “structurele integratie”: vragen over scholing, werk en behuizing. De andere onderwerpen die aan bod komen zijn identiteit, religie, discriminatie, sociale netwerken en groepsrelaties, burgerschap, transnationalisme, welzijn en achtergrondkenmerken van de ouders en eventuele partner. Deze vragenlijst is met behulp van CAPI-methodologie afgenomen bij de respondenten. Dit houdt in dat interviewers de respondenten thuis bezochten en face-to-face de enquête afnamen. De interviews gebeurden met behulp van een draagbare computer, waarop de antwoorden van de respondent meteen werden geregistreerd.

0.2.2. Onderzoekspopulatie en steekproeftrekking

De onderzoekspopulatie van het Belgische luik van TIES kunnen we onderverdelen in drie groepen: (1) personen geboren in België, met minstens één van de ouders geboren in Turkije; (2) personen geboren in België, met minstens één van de ouders geboren in Marokko; (3) personen geboren in België, met beide ouders geboren in België. Het TIES-onderzoek is het eerste survey project in België dat een op herkomst in plaats van op nationaliteit gebaseerde definitie van de tweede generatie gebruikt. Om eventuele levensloopeffecten maximaal te controleren, werd ervoor gekozen de populatie te beperken tot 18 tot 35-jarigen. Enkel inwoners van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (met zijn 19 gemeenten) en Antwerpen (met haar 9 districten), werden in aanmerking genomen. Het doel was om uit de beide allochtone populaties twee toevalssteek-

proeven te trekken. De steekproef van de personen met beide ouders geboren in België (verder “autochtonen” genoemd) daarentegen is getrokken in dezelfde buurten als de buurten waarin de doelgroepen van Turkse en Marokkaanse herkomst wonen. Dit is dus geen toevalssteekproef voor autochtonen tussen 18 en 35 jaar oud in Antwerpen en Brussel. Wel gaat het om een toevalssteekproef van autochtonen die in dezelfde buurten wonen als de personen uit de Turkse en Marokkaanse tweede generatie. De filosofie die hierachter schuilt, is enerzijds om beide groepen min of meer vergelijkbaar met elkaar te maken en enigszins te controleren voor buurt- en (sociaaleconomische) levensomstandigheden. Anderzijds is het interessant, zeker voor de intergroepsattitudes, om groepen te onderzoeken die dagelijks (potentieel) in contact met elkaar treden en dezelfde buurt met elkaar delen. Het vooropgestelde doel was om voor iedere onderzoeksgroep 300 effectieve interviews per stad te realiseren.

In onderzoeksofzet en –aanvragen werd ervan uitgegaan dat een toevalssteekproef uit de betreffende 2^e generaties en de autochtone vergelijkingsgroepen uit het Rijksregister zou verkregen worden. In 2004 had het ISPO immers nog zonder enig probleem de toestemming van de privacycommissie gekregen om te beschikken over de namen en adressen van stemgerechtigde kiezers van een toevalssteekproef uit het Rijksregister. In 2005 werd door het ISPO een aanvraag gedaan bij de privacycommissie om een steekproef voor het TIES-onderzoek te krijgen. Om deze te bepalen vroegen we om gebruik te maken van de aanwezige variabele die de geboorteplaats aangeeft van de ouders van de potentiële respondent. Er werd niet gevraagd om deze informatie – te weten de geboorteplaats van de ouders van de respondent – te leveren¹. Eveneens diende een steekproef van autochtonen getrokken te worden, gestratificeerd op de wijken waarin de 2e generatie Marokkanen en Turken wonen². Dit zou tot een steekproef geleid hebben waarin adressen voor de drie groepen in één bestand aan het onderzoekscentrum ISPO zouden geleverd zijn. Het gebruik van een naamherkenningsprogramma zou de groep van Turkse en Marokkaanse herkomst onderscheiden van deze van de zogenaamde autochtonen. De privacycommissie verleende ons de toestemming voor deze werkwijze en de gevraagde steekproef. Maar, zonder dat er een verandering in de wetgeving had plaatsgevonden en zonder voorafgaande verwittiging, besliste de privacycommissie dat het Rijksregister de adressen niet meer mag leveren aan de universitaire onderzoeksinstituten, maar dat eerst de potentiële respondenten via het Rijksregister moeten aangeschreven worden. Respondenten die willen meewerken, moeten zich dan schriftelijk bekend maken bij de onderzoekers. Onderzoekers van de UA hebben deze procedure toegepast bij een doorsnee van de bevolking met de Belgische nationaliteit en hebben op deze wijze een responsratio van circa 17% verkregen. Bij laagopgeleide groepen zoals onze onderzoeksgroepen, zou dit nog lager geweest zijn. Steekproeven met dergelijke responscijfers worden wetenschappelijk waardeloos³. Aan de commissie werden schriftelijk de bezwaren meegedeeld en werd gevraagd om, in afwachting van de discussie ten gronde over de opportuniteit van de werkwijze voorgesteld door de commissie, een uitzondering toe te staan. Als argument werd het

¹ De reden hiertoe is dat dit informatie is die door de betreffende gemeente is geleverd aan het Rijksregister en die omwille van wettelijke redenen ook alleen maar aan de betreffende gemeente mag bekend gemaakt worden.

² De exacte specificering van de stratificatievereisten is in het kader van deze discussie niet belangrijk.

³ Zie in dit verband het rapport van Prof. Jaak Billiet aan de privacycommissie (17/03/2006)

moment van de aanvraag aangevoerd, waarop we onmogelijk konden weten dat er een wijziging in het beleid van de commissie zou optreden en de bijkomende kosten om op een andere wijze (random walk) tot een steekproef te komen niet konden voorzien. De privacycommissie weigerde de door haar aan het Rijksregister opgelegde werkwijze te wijzigen⁴.

We dienden dus alternatieven te zoeken en uiteindelijk is de steekproef in beide steden op een andere manier tot stand gekomen. Wat betreft Antwerpen hadden we een steekproefkader dat voldeed aan bovenstaande beschrijving van de onderzoekspopulaties tot onze beschikking. Uit dit steekproefkader trokken we een *simple random sample* van de tweede generatie van Turkse en Marokkaanse herkomst en eveneens een *simple random sample* van autochtonen wonende in dezelfde buurten. In het Brussels hoofdstedelijke gewest hadden we geen toegang tot een dergelijk steekproefkader. Volgende werkwijze werd gevolgd: Eerst werden voor elk van de doelgroepen afzonderlijk op een toevallige wijze straatsegmenten geselecteerd in functie van het percentage doelgroepprespondenten dat woonachtig is per straatsegment. Vervolgens werd er een beroep gedaan op een commerciële leverancier van adressenbestanden⁵ in het kader van *direct marketing campagnes* om informatie te verkrijgen over de bewoners van de adressen in de geselecteerde straatsegmenten op individueel niveau (informatie over leeftijd, nationaliteit en naamherkenning)⁶. Gebaseerd op deze informatie werd een *simple random sample* getrokken van adressen binnen deze straatsegmenten. De steekproef van autochtonen werd getrokken in dezelfde straatsegmenten. Door het gebruik van deze techniek waren we niet volledig zeker dat de personen wonende op de adressen uit de steekproef ook daadwerkelijk personen uit de tweede generatie waren (gezien we geen toegang hadden tot informatie over de geboorteplaats van de ouders op het individuele niveau), daarom moesten de interviewers een bijkomende screening “aan de deur” uitvoeren alvorens het interview te starten. Volgens onze schattingen gebaseerd op andere databronnen zou de populatie uit onze steekproef in zo’n 70% van de gevallen tot 2de generatie behoren. Een verder nadeel van de gebruikte methode is dat elk adres dezelfde kans van opname in de steekproef heeft. Dit betekent dat doelgroepprespondenten die op adressen wonen waar meerdere doelgroepprespondenten woonachtig zijn, niet exact de juiste kans hebben om opgenomen te worden. Met andere woorden, er is een vertekening ten voordele van adressen met één doelgroepprespondent. Gegeven dat onze doelgroep 18 tot 35-jarigen zijn, is deze vertekening relatief klein.

⁴ Deze werkwijze geldt niet specifiek voor ons wetenschappelijk onderzoek maar voor alle wetenschappelijk onderzoek in België, onafhankelijk van de te onderzoeken populatie.

⁵ Deze bedrijven worden gecontroleerd door de privacycommissie.

⁶ Meer bepaald betreft het hier het bedrijf Wegener. In tegenstelling tot wat zij initieel beweerden beschikken zij slechts over een zeer onvolledig bestand van adressen op individueel niveau. Een vergelijking van het aantal aangeleverde adressen per straatsegment per doelgroep met de bevolkingsgegevens over het aantal doelgroepprespondenten woonachtig in de betreffende straatsegmenten laat zien dat gemiddeld gesproken er een initiële dekkingsgraad is van zowat 45% bij de populatie van Turkse afkomst en van zowat 66% bij de populatie van Marokkaanse afkomst. Extra controles ter plaatse uitgevoerd door het ISPO-K.U.Leuven voor de Turkse doelgroep maken daarenboven duidelijk dat 57% van adressen uit de steekproef effectief ook tot de tweede generatie van Turkse herkomst behoort.

Tijdens het veldwerk kwam naar voor dat in Brussel meer adressen dan verwacht onbruikbaar waren. Dit is waarschijnlijk te wijten aan een hoge mobiliteit van de doelgroepopulatie, informaliteit (niet-officiële bewoning/ meerdere huishoudens die op één adres wonen, ...) en een onvoldoende kwaliteit van het gebruikte adressenbestand (niet up-to-date). Dit werkte demotiverend voor de interviewers. Er werd beslist over te stappen naar een *semi-quota steekproef* in Brussel. Het principe was dat de interviewers nog steeds de startadressen uit de oorspronkelijke steekproef minstens tweemaal dienden te bezoeken, maar indien er geen succes werd geboekt op het startadres, zij op zoek mochten gaan naar een respondent met een gelijkaardig profiel in dezelfde of in een aangrenzende straat. Deze procedure leidt tot een verhoogd risico op een vertekening in de richting van “makkelijk bereikbare” groepen, zoals huisvrouwen.

0.2.3. Contactprocedure en evaluatie van het veldwerk

Voor zij een adres bezochten, dienden de interviewers een introductiebrief te sturen waarin het TIES-project bondig werd toegelicht en waarin de respondent op de hoogte werd gesteld van de komst van een interviewer. De interviewers dienden ieder adres steeds minimaal viermaal te bezoeken indien de respondent niet thuis was of geen tijd had op dat moment. Bovendien moesten minstens twee van deze contacten in het weekend of na 18u gebeuren. Al deze maatregelen werden genomen om de responscijfers te maximaliseren. Zoals reeds gezegd, werd van deze zeer strikte regels afgestapt in Brussel wegens het moeizame veldwerk en werden de verplichte contactpogingen op het startadres verlaagd tot twee. Bovendien werd om dezelfde reden afgestapt van het idee van 300 gerealiseerde interviews per doelgroep en werd het objectief verlaagd tot 250 in Brussel.

De interviewers dienden alle informatie over de contactnames met de potentiële respondenten te noteren op zogenaamde contactbladen en elektronisch door te geven via computer. Zij dienden te noteren wanneer zij een contactpoging ondernomen hadden, bij wie en wat het resultaat was van de contactpoging. Op deze manier konden het marktonderzoeksbureau en het ISPO het veldwerk van nabij opvolgen.

Het veldwerk startte in april 2007. In Antwerpen eindigde het in december 2007, in Brussel in juni 2008. In beide steden werden in de zomermaanden (juli en augustus) van het jaar 2007 geen interviews afgenomen. Het veldwerk werd opgevolgd door middel van tweewekelijkse rapporten met informatie tot op het niveau van de individuele interviewers. In deze rapporten werd gerapporteerd over het aantal interviews per stad en per groep, responsgegevens gebaseerd op de contactbladen per interviewer en de voortgang per interviewer. Deze gedetailleerde informatie liet de onderzoekers toe het veldwerk van nabij op te volgen en te evalueren. Het uiteindelijke aantal respondenten is te vinden in tabel 1.

Zoals te zien in Tabel 0.1 in werden de objectieven in verband met het aantal effectief gerealiseerde interviews ruimschoots behaald. Slechts twee groepen lijken ondervertegenwoordigd: Marokkaanse mannen in Antwerpen (118 in plaats van 150) en Turkse vrouwen in Brussel (89 in plaats van 125).

Tabel 0.1. Aantal gerealiseerde interviews in Antwerpen en Brussel

	Antwerpen	Brussel
Autochtone ♂	158	124
Autochtone ♀	145	147
Turkse ♂	178	161
Turkse ♀	180	89
Marokkaanse ♂	118	130
Marokkaanse ♀	194	127
TOTAAL	973	778

De *algemene responsgraad* in Antwerpen is 58%. Dit wil zeggen dat 58% van de bezoeken aan adressen die binnen het steekproefkader zaten, resulteerden in een interview. 21% Van de personen weigerden en 18% kon niet bereikt worden. Als we deze laatste categorie ("niet bereikt") buiten beschouwing laten, evenals de personen die niet konden worden geïnterviewd wegens ziekte, komen we tot een *medewerkinggraad* van 71%. Voor Brussel kunnen we dergelijke cijfers niet berekenen omdat het berekenen van dergelijke eenduidige cijfers sterk bemoeilijkt door de overstap naar een semi-quota steekproef zoals hierboven beschreven.

Ook andere kwaliteitsindicatoren dan de responscijfers zoals onder andere consistentie, duurtijd van de interviews, item non-respons, enzovoorts werden zorgvuldig gecontroleerd. In het algemeen kunnen we stellen dat de kwaliteitsindicatoren voor Antwerpen wat gunstiger uitvallen dan voor Brussel, maar dat de gegevens voor beide steden van goede kwaliteit zijn en dat deze dus een zeer waardevolle bron van informatie bieden. Het is de voor het eerst sinds de jaren 1990 dat dergelijke uitgebreide gegevens beschikbaar zijn over de tweede generatie van Turkse en Marokkaanse herkomst en hun autochtone buurtgenoten. In tegenstelling tot de jaren 1990 is het vandaag voor een onderzoek naar de tweede generatie niet meer afdoende om nationaliteit als criterium te gebruiken, maar dient de herkomst via de geboorteplaats van de ouders meegenomen te worden. Het TIES-onderzoek is de eerste enquête in België die deze benadering gebruikt.

0.2.4. Weging van de data

Voor beide steden werd nagegaan of de verdeling van respondenten uit de drie groepen (allochtonen van Turkse herkomst, allochtonen van Marokkaanse herkomst en autochtonen) in termen van sekse, leeftijd en gemeente (Brussel) of district (Antwerpen) overeenkomt met de daadwerkelijke verdeling in de bevolking. Voor Antwerpen konden wij hiervoor beschikken over gegevens uit het bevolkingsregister uit 2007 als referentiebestand. Voor Brussel maakten wij gebruik van de laatste volkstelling uit 2001. Een mogelijk probleem hierbij is dat de populatie in de tussenliggende jaren veranderd kan zijn door verhuisbewegingen van en naar de stad en tussen de gemeenten in de stad. Het is echter onmogelijk om na te gaan hoe groot deze veranderingen zijn, omdat geen recentere gegevens beschikbaar zijn.

Door middel van Chi² toetsen werd per groep nagegaan of de verdeling van sekse, leeftijd (in vier categorieën: 18-20, 21-25, 26-30 en 31-35) en gemeente / district in de steekproef significant afweek van de verdeling in het referentiebestand. Voor autochtonen werd niet de gehele autochtone bevolking als referentie gebruikt, maar werden de gemiddelde waarden van Turkse en Marokkaanse allochtonen gebruikt. De reden hiervoor is dat de autochtone doelgroep geen toevalssteekproef uit de autochtone bevolking is, maar zo veel mogelijk aan de allochtone bevolking gelijk gesteld is in termen van leeftijd en woonplaats.

Voor Turkse Antwerpenaren werden geen significante afwijkingen gevonden. Bij Marokkaanse Antwerpenaren week de verdeling naar sekse significant af (vanwege de ondervertegenwoordiging van Marokkaanse mannen). Eveneens werd er een verschil in de gecombineerde observatie van sekse en leeftijd gevonden voor Marokkanen en autochtonen in enkele districten. In de districten Antwerpen en Berchem waren relatief weinig Marokkaanse mannen in de oudste en jongste leeftijdscategorie geïnterviewd. In Brussel was er een significante afwijking van de verdeling naar sekse in de Turkse doelgroep (ondervertegenwoordiging van vrouwen) en een significant verschillende leeftijdsverdeling onder Marokkanen en autochtonen, waarbij in beide groepen meer 21-25-jarigen waren geïnterviewd. Ook de verdeling van de autochtone steekproef over de gemeenten binnen het hoofdstedelijk gewest week af van de referentiegroep (combinatie van Turkse en Marokkaanse allochtonen); de geïnterviewde autochtonen wonen minder vaak in de gemeenten Brussel, Evere, Jette, Ganshoren, Koekelberg, Sint-Agatha-Berchem en vaker in de gemeenten Sint-Jans-Molenbeek, Anderlecht, Sint-Gillis, Vorst, Ukkel, Elsene en Etterbeek dan de referentiegroep.

Naar aanleiding van deze toetsen werden gewichten toegekend aan respondenten gegroepeerd naar etniciteit, sekse, leeftijd en gemeente / district. Door het gebruik van deze gewichten tijdens de analyse kunnen de resultaten geïnterpreteerd worden als representatief in termen van sekse, leeftijd en ruimtelijke spreiding voor de Turkse en Marokkaanse bevolking in Antwerpen en Brussel. Deze bevolking kan dan worden afgezet tegen een autochtone controlegroep die in leeftijd en woonoord maximaal vergelijkbaar is. Alle resultaten in dit rapport zijn gebaseerd op gewogen data.

0.3. Terminologie

Een aantal gegevens in dit rapport gaan over houdingen en percepties, niet over concreet gedrag of feiten. Bijvoorbeeld het percentage allochtonen op het werk is een subjectieve schatting; en ervaren discriminatie is niet hetzelfde als daadwerkelijke discriminatie. Verder gebruiken we soms de termen "Turken" of "Marokkanen" of de verzamelterm "allochtonen", terwijl het eigenlijk gaat om personen van Turkse of Marokkaanse herkomst die in België geboren zijn, ongeacht hun nationaliteit. Hoewel we ons er dus van bewust zijn dat deze terminologie niet volledig correct is, gebruikten we deze termen af en toe omwille van stijl- en vloedredenen.

Verder is het belangrijk te beseffen dat wanneer we het in dit rapport over "autochtonen" hebben, we geen representatief beeld van autochtone jongvolwassenen trachten

te schetsen. Deze groep in voorliggend onderzoek is echter bedoeld representatief te zijn voor deze autochtone jongvolwassenen die in dezelfde wijken als de Turkse en Marokkaanse tweede generatie wonen.

0.4. Opmaak van de tabellen

We presenteren gegevens van het Antwerpse en het Brusselse luik van de enquête in aparte tabellen, waarbij de toevoeging "A" aangeeft dat het om data uit Antwerpen gaat, terwijl tabellen gemarkeerd met een "B" data uit Brussel laten zien. Alle resultaten zijn opgesplitst naar etniciteit en sekse. De meeste tabellen laten percentages zien per etnische groep en sekse. In enkele tabellen komen schaarse cellen voor. Als vuistregel worden celwaarden gebaseerd op $n < 15$ observaties niet geïnterpreteerd wegens te onbetrouwbaar.

1. Gelijke kansen in het onderwijs

In ons onderzoek ging veel aandacht uit naar het onderwijsproces en de uitkomsten van het genoten onderwijs van de respondenten. We bespreken daarom de onderwijsloopbaan in chronologische volgorde en beginnen onze analyse met enkele kenmerken van de lagere school die onze respondenten hebben bezocht.

1.1. Etnische segregatie en taalproblemen op school

De Tabellen 1.1 A en B geven een indicatie van de heersende etnische segregatie in het lager onderwijs in Antwerpen en Brussel op basis van de zelfgerapporteerde samenstelling van de lagere school die de respondenten bezocht hadden. In Antwerpen bezochten drie kwart van de respondenten van Belgische herkomst (78% van de mannen en 70% van de vrouwen) een lagere school waar minder dan 25% van de leerlingen van allochtone herkomst was. Van de respondenten van Turkse en Marokkaanse herkomst in Antwerpen bezocht meer dan de helft een school met 25% of meer allochtone leerlingen. Een aanzienlijk deel van hen (21% van de Turkse mannen, 29% van de Turkse vrouwen, 14% van de Marokkaanse mannen en 21% van de Marokkaanse vrouwen) bezocht zelfs scholen waar meer dan de helft van de leerlingen allochtoon was.

In Brussel zijn de bevindingen licht afwijkend: hier hebben 43% van de autochtone mannen en 62% van de autochtone vrouwen een lagere school bezocht met minder dan 25% allochtone leerlingen. Van beide etnische minderheidsgroepen bezocht opnieuw meer dan de helft een school met 25% of meer allochtonen. Bovendien bezocht ruim een derde van beide minderheidsgroepen een school met meer dan 50% allochtone leerlingen. Voor de tweede generatie geldt dus dat zij in Brussel nog vaker dan in Antwerpen hun schoolloopbaan starten in scholen waar allochtone leerlingen in de meerderheid zijn. Daar staat tegenover dat autochtonen in Brussel minder dan in Antwerpen geconcentreerd zijn in scholen met weinig of geen allochtone leerlingen.

In het algemeen stellen wij op basis van onze bevindingen vast dat al op de lagere school allochtone kinderen vaker bij andere allochtone kinderen in de klas zitten dan men op grond van hun percentage in de bevolking zou mogen verwachten. Op basis van de onderstaande gegevens lijkt dit bovendien onder kinderen van Turkse herkomst in beide steden nog vaker voor te komen dan onder kinderen van Marokkaanse herkomst. Dit ligt in de lijn van een erg hoge graad van residentiële segregatie van vooral de Turkse populatie, en in iets mindere mate ook van de Marokkaanse populatie, in Vlaanderen en in Brussel (Fleischmann, Phalet, Deboosere & Neels, 2009a en b).

In de Turkse groep worden ook de meeste taalproblemen op school gerapporteerd, zoals de Tabellen 1.2 A en B laten zien: 39% van de mannelijke en 31% van de vrouwelijke Turkse respondenten in Antwerpen, en 20% van de mannelijke en 28% van de vrouwelijke Turkse respondenten in Brussel, gaven aan op de lagere school met taalproblemen te hebben gekampt, terwijl dit bij de respondenten van Marokkaanse herkomst voor slechts rond de 10% het geval was. Ook aan autochtone kant rapporteren echter 10% van de mannen en 4% van de vrouwen in Antwerpen, alsook 14% van de mannen en 5% van de vrouwen in Brussel taalproblemen op de lagere school. Daaruit

blijkt dat taalproblemen, anders dan vaak wordt aangenomen, geen specifiek allochtoon probleem zijn en ook geen specifiek Brussels probleem. Zo vinden we, weliswaar op basis van zelfrapportering, vooral dat kinderen van Turkse herkomst reeds in de lagere school beduidend meer taalproblemen ervaren dan hun autochtone klasgenoten.

Tabel 1.1.A. Percentage allochtonen op de lagere school in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Bijna geen	42.9	45.7	5.1	15.3	11.5	17.4	22.3
Minder dan 25%	35.1	24.5	30.1	14.1	25.6	23.2	25.3
Ongeveer 25%	14.9	22.5	19.3	15.8	21.8	18.1	18.7
Ongeveer de helft	5.2	2.6	24.4	26.0	26.9	20.6	18.1
Ongeveer 75%	0.0	2.0	8.5	9.6	5.1	11.6	6.3
Meer dan 75%	1.9	0.7	5.1	10.2	6.4	3.9	4.9
Bijna allemaal	0.0	2.0	7.4	9.0	2.6	5.2	4.5
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(154)	(151)	(176)	(177)	(156)	(155)	(969)

Tabel 1.1.B. Percentage allochtonen op de lagere school in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Bijna geen	14.3	27.6	1.7	5.0	4.8	5.6	10.0
Minder dan 25%	28.6	33.9	6.0	14.0	5.6	11.9	17.0
Ongeveer 25%	19.3	17.3	13.7	9.1	13.5	15.1	14.8
Ongeveer de helft	17.9	17.3	35.9	24.0	35.7	37.3	27.7
Ongeveer 75%	7.9	2.4	23.9	30.6	21.4	19.0	17.2
Meer dan 75%	10.0	1.6	11.1	7.4	11.9	7.9	8.3
Bijna allemaal	2.1	0.0	7.7	9.9	7.1	3.2	4.9
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(140)	(127)	(117)	(121)	(126)	(126)	(757)

Tabel 1.2.A. Taalproblemen op de lagere school in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Ja	9.8	4.6	39.2	31.3	12.2	14.2	19.4
Nee	90.2	95.4	60.8	68.7	87.8	85.8	80.6
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(153)	(151)	(176)	(179)	(156)	(155)	(970)

Tabel 1.2.B. Taalproblemen op de lagere school in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Ja	13.5	3.1	20.2	27.5	13.1	8.7	14.2
Nee	86.5	96.9	79.8	72.5	86.9	91.3	85.8
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(141)	(130)	(129)	(120)	(130)	(126)	(776)

De zelfgerapporteerde etnische segregatie in de lagere school zet zich door in het middelbaar onderwijs. Wederom lijkt de concentratie van autochtone leerlingen in middelbare scholen met minder dan 25% allochtone leerlingen sterker in Antwerpen (56% van de mannen en 60% van de vrouwen) dan in Brussel (31% van de mannen en 47% van de vrouwen). Ook de concentratie van Turkse en Marokkaanse leerlingen in scholen met meer dan de helft allochtone leerlingen is wederom sterker in Brussel dan in Antwerpen: om en bij één op vijf allochtone respondenten bezocht een dergelijke middelbare school in Antwerpen, tegenover ruim één op drie in Brussel.

Etnische segregatie heeft niet alleen gevolgen voor de taalontwikkeling en voor de sociale integratie van allochtone en autochtone leerlingen, maar leidt aantoonbaar tot meer ongelijke onderwijskansen. Zo laten nieuwe longitudinale analyses van allochtone en autochtone schoolloopbanen op basis van de TIES-data in Antwerpen zien dat etnische segregatie zowel voor allochtone als voor autochtone leerlingen gepaard gaat met een verhoogd risico op drop-out en een verlaagde kans op doorstromen naar hoger onderwijs, en dit na controle voor familiale hulpbronnen en schooladvies aan het begin van het secundair onderwijs (Baysu, Phalet & Swyngedouw, 2009). Bovendien geldt alleen voor allochtone leerlingen dat het hebben van één of meer autochtone vrienden in het lager middelbaar hun kans op doorstromen naar hoger onderwijs verdubbelt, na controle voor familiale achtergrond, schooladvies, en onderwijsachterstand in het lager en middelbaar onderwijs (ibidem).

Tabel 1.3.A. Percentage allochtonen op de middelbare school in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Bijna geen	20.5	28.7	3.5	10.2	3.9	7.2	12.1
Minder dan 25%	35.8	31.3	22.2	13.6	17.1	17.0	22.5
Ongeveer 25%	20.5	15.3	28.7	23.2	38.2	20.9	24.5
Ongeveer de helft	15.9	16.0	27.5	28.8	23.7	28.1	23.6
Ongeveer 75%	3.3	5.3	9.4	8.5	11.2	17.0	9.2
Meer dan 75%	2.6	2.0	5.3	9.0	3.9	3.3	4.5
Bijna allemaal	1.3	1.3	3.5	6.8	2.0	6.5	3.7
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(151)	(150)	(171)	(177)	(152)	(153)	(954)

Tabel 1.3.B. Percentage allochtonen op de middelbare school in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Bijna geen	7.1	18.9	1.6	2.7	0.8	0.0	5.4
Minder dan 25%	24.3	27.6	17.2	17.7	8.2	8.1	17.4
Ongeveer 25%	21.4	18.9	13.9	15.9	17.2	17.9	17.7
Ongeveer de helft	13.6	22.0	36.9	22.1	32.8	31.7	26.2
Ongeveer 75%	7.1	9.4	12.3	20.4	24.6	26.0	16.3
Meer dan 75%	22.1	3.1	13.9	12.4	13.1	9.8	12.6
Bijna allemaal	4.3	0.0	4.1	8.8	3.3	6.5	4.4
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(140)</i>	<i>(127)</i>	<i>(122)</i>	<i>(113)</i>	<i>(122)</i>	<i>(123)</i>	<i>(747)</i>

1.2 Behaalde diploma's en schoolloopbanen in terugblik

In Antwerpen hadden van de 973 respondenten 83% op het moment van de enquête hun opleiding al afgerond, terwijl 17% nog een voltijdse opleiding volgden. In Brussel was een groter gedeelte van de ondervraagden, namelijk 33%, nog bezig met voltijds onderwijs. Als we alleen kijken naar de respondenten met een voltooide opleiding (zie Tabellen 1.4), stellen we vast dat allochtonen van zowel Turkse als ook Marokkaanse herkomst en in beide steden veel minder vaak hoger onderwijs in welke vorm dan ook hebben gevolgd. De verschillen tussen allochtone en autochtone respondenten zijn in Antwerpen nog groter dan in Brussel. Dit verschil tussen beide steden wordt nog onderschat doordat in Brussel dubbel zoveel respondenten nog voltijds onderwijs genoten op het moment van bevraging, van wie een deel in de toekomst nog een hoger diploma zal behalen.

Tabel 1.4.A. Hoogste behaalde diploma (zonder voltijds studenten) in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Lager onderwijs	1.6	0.8	2.8	0.7	7.7	1.6	1.4
Eerste graad middelbaar onderwijs	3.1	1.6	7.6	8.6	4.5	7.0	5.5
Tweede graad middelbaar onderwijs	12.4	10.3	28.5	29.3	15.0	16.4	19.0
Derde graad middelbaar onderwijs	36.4	28.6	37.5	38.6	62.4	48.4	42.0
Specialisatie middelbaar onderwijs na 6 ^e jaar	8.5	11.1	12.5	15.7	9.0	13.3	11.8
Hogeschoolonderwijs	25.6	33.3	6.9	5.0	2.3	11.7	13.8
Universitair onderwijs en Doctoraat	12.4	14.3	3.5	1.4	4.5	1.6	6.1
Geen diploma behaald	0.0	0.0	0.7	0.7	1.5	0.0	0.5
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(129)</i>	<i>(126)</i>	<i>(144)</i>	<i>(140)</i>	<i>(133)</i>	<i>(128)</i>	<i>(800)</i>

Tabel 1.4.B. Hoogste behaalde diploma (zonder voltijds studenten) in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Lager onderwijs	2.4	0.0	1.0	3.4	4.7	2.5	2.3
Eerste graad middelbaar onderwijs	8.4	3.5	10.7	4.5	5.9	2.5	6.1
Tweede graad middelbaar onderwijs	8.4	14.1	35.0	30.7	18.8	20.3	21.8
Derde graad middelbaar onderwijs	38.6	18.8	27.2	38.6	36.5	39.2	32.9
Specialisatie middelbaar onderwijs na 6 ^e jaar	7.2	3.5	6.8	9.0	7.1	3.8	6.3
Hogeschoolonderwijs	13.3	30.6	10.7	3.4	17.6	24.1	16.3
Universitair onderwijs en Doctoraat	21.7	25.9	4.9	6.8	7.1	6.3	11.9
Geen diploma behaald	0.0	3.5	3.9	3.4	2.4	1.3	2.5
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(83)</i>	<i>(85)</i>	<i>(103)</i>	<i>(88)</i>	<i>(85)</i>	<i>(79)</i>	<i>(523)</i>

De Tabellen 1.5 laten zien dat, wanneer we enkel naar het voltooien van het middelbaar onderwijs kijken, Turken en Marokkanen in beide steden veel vaker zonder diploma zijn gestopt, terwijl relatief meer autochtonen het middelbaar onderwijs succesvol hebben afgerond. Er is geen beduidend verschil tussen beide steden in de uitval uit het middelbaar onderwijs, al zeggen in Brussel meer respondenten nog bezig te zijn met middelbaar onderwijs. Daarnaast valt op dat de respondenten van Turkse herkomst nog vaker zonder diploma zijn gestopt met het middelbaar onderwijs dan de respondenten van Marokkaanse herkomst. Omdat vooral in Brussel een deel van de respondenten nog bezig is met middelbaar onderwijs, kan de uiteindelijke omvang van de uitval zonder middelbaar diploma daar nog oplopen.

Tabel 1.5.A. Voltooiing middelbaar onderwijs (inclusief voltijds studenten) in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Voltooid	85.8	83.9	57.8	64.5	69.9	67.1	71.2
Gestopt	10.8	12.1	31.1	29.5	21.2	23.8	21.7
Nog bezig	3.4	4.0	11.2	6.0	8.9	9.1	7.1
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(148)</i>	<i>(149)</i>	<i>(161)</i>	<i>(166)</i>	<i>(146)</i>	<i>(143)</i>	<i>(913)</i>

Tabel 1.5.B. Voltuoiing middelbaar onderwijs (inclusief voltijds studenten) in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Voltooid	71.7	81.9	68.4	53.2	61.4	69.7	68.1
Gestopt	11.6	8.7	22.8	32.4	19.7	12.6	17.5
Nog bezig	16.7	9.4	8.8	14.4	18.9	17.6	14.4
Totaal % <i>(Aantal)</i>	100 <i>(138)</i>	100 <i>(127)</i>	100 <i>(114)</i>	100 <i>(111)</i>	100 <i>(122)</i>	100 <i>(119)</i>	100 <i>(731)</i>

Naast de verschillen in de uitstroom uit het middelbaar onderwijs, vinden wij ook aanzienlijke verschillen in het verloop ervan. In vergelijking met autochtonen zijn in beide steden allochtone respondenten vaker blijven zitten op de lagere of de middelbare school (zie Tabellen 1.6). De groep van de autochtone meisjes is de enige met minder zittenblijvers dan leerlingen die zonder vertraging het lager en middelbare onderwijs hebben doorlopen. Daarnaast zien wij grote verschillen tussen groepen en gender: terwijl van de autochtone mannen 56 à 57% één of meerdere keren is blijven zitten in de loop van hun opleiding, is dat om en bij de 70% van de Turkse en Marokkaanse mannen. Bij de vrouwelijke respondenten vinden wij percentages zittenblijvers van 42% voor autochtonen, 67% voor Turkse en 65 à 67% voor Marokkaanse meisjes.

Tabel 1.6.A. Zittenblijven op lagere of middelbare school in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Nooit blijven zitten	44.4	58.0	20.8	32.8	28.2	34.8	35.9
Een of meerdere keren blijven zitten	55.6	42.0	79.2	67.2	71.8	65.2	64.1
Totaal % <i>(Aantal)</i>	100 <i>(153)</i>	100 <i>(150)</i>	100 <i>(178)</i>	100 <i>(180)</i>	100 <i>(156)</i>	100 <i>(155)</i>	100 <i>(972)</i>

Tabel 1.6.B. Zittenblijven op lagere of middelbare school in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Nooit blijven zitten	42.6	58.5	32.6	33.1	27.7	33.1	38.0
Een of meerdere keren blijven zitten	57.4	41.5	67.4	66.9	72.5	66.9	62.0
Totaal <i>(Aantal)</i>	100 <i>(141)</i>	100 <i>(13)</i>	100 <i>(129)</i>	100 <i>(121)</i>	100 <i>(131)</i>	100 <i>(127)</i>	100 <i>(779)</i>

Een deel van de verklaring voor het in de Tabellen 1.4 gevonden verschil tussen beide steden in uiteindelijke kwalificaties bij intrede in de arbeidsmarkt, is te zoeken in de stratificatie van het middelbaar onderwijs in beide steden. De Tabellen 1.7 tonen aan dat leerlingen van Turkse en Marokkaanse herkomst in vergelijking met autochtone leerlingen in Antwerpen aan het eind van de lagere school vaker geadviseerd worden om de B-Richting van het middelbaar onderwijs te volgen, in plaats van de A-Richting, waar leerlingen worden voorbereid op hogere studies. In Brussel worden er over de gehele linie minder schooladviezen gegeven en starten allochtone leerlingen vaker in de A-richting (ASO of TSO) van het middelbaar onderwijs.

De stratificatie van het onderwijssysteem blijkt verder uit de verdeling van de leerlingen naar etnische herkomst over de onderwijsrichtingen ASO, TSO/KSO en BSO (zie Tabellen 1.8). In Antwerpen zijn autochtone leerlingen geconcentreerd in het algemeen onderwijs (ASO), terwijl allochtone leerlingen oververtegenwoordigd zijn in het beroepsonderwijs (BSO), en slechts zelden toegang krijgen tot ASO. Uit aanvullende longitudinale analyses blijkt tevens dat allochtone leerlingen met een A-advies en die in de A-richting zijn gestart, beduidend meer kans lopen dan hun autochtone klasgenoten om later alsnog doorverwezen te worden naar het BSO (Baysu, Phalet & Swyngedouw, 2009). In Brussel hebben in het algemeen meer respondenten ASO gevolgd. Ook van de Turkse en Marokkaanse respondenten volgde een ruime meerderheid algemeen of technisch onderwijs (TSO) in plaats van beroepsonderwijs. Hoewel ook in Brussel autochtonen meer geconcentreerd zijn in het ASO dan de leerlingen van Turkse en Marokkaanse herkomst, volgt toch zowat de helft van deze laatsten ASO. Onze resultaten laten dus een sterkere stratificatie naar herkomst zien in het middelbaar onderwijs in Antwerpen in vergelijking met het onderwijs in Brussel. Dit ligt in de lijn van meer algemene verschillen tussen Nederlandstalige en Franstalige onderwijscontexten in België, waar ook autochtone leerlingen met een vergelijkbare sociale achtergrond vooral in het Nederlandstalige onderwijs oververtegenwoordigd zijn in het BSO (Phalet, 2007; Phalet, Deboosere & Bastiaensen, 2007). Om een evenwichtig beeld te krijgen van onderwijsongelijkheid ('equity') en onderwijskwaliteit ('quality') in beide steden, zouden onze gegevens over schoolloopbanen verder moeten worden gecontextualiseerd, en gecombineerd met metingen van schoolprestaties naar etnische herkomst, wat buiten het bestek van dit rapport valt.

We besluiten dat de etnische stratificatie van het middelbaar onderwijs voor de leerlingen van Turkse en Marokkaanse herkomst al op een vroege leeftijd obstakels opwerpt voor de latere doorstroom naar een hogeschool of universiteit. Opvallend zijn vooral de erg grote verschillen tussen autochtonen en allochtonen in Antwerpen, met een hoger risico op drop-out zonder diploma, meer vertraging, en een sterke oververtegenwoordiging van allochtone leerlingen in het beroepsonderwijs. Hierbij is van belang om voor ogen te houden dat autochtone respondenten in deze studie geselecteerd zijn met een zoveel mogelijk vergelijkbare sociale achtergrond. Aangezien onderwijsongelijkheid in de tweede generatie grotendeels – maar zeker niet volledig - via mechanismen van sociale klasse-ongelijkheid kan worden wegverklaard, zoals onder meer aangetoond door Phalet, Deboosere en Bastiaensen (2007), wordt de onderwijsongelijkheid in vergelijking met de gemiddelde autochtone leerling in de TIES-data sterk onderschat, en dit voor alle kritische transitie in de schoolloopbaan. Meer bepaald vonden

Phalet (et al, 2007) op basis van toevallig getrokken en geanonymiseerde gekoppelde censusrecords dat verschillen in behaalde diploma's tussen autochtone en allochtone (tweede generatie) jongvolwassenen in de census 2001 grotendeels verklaard worden door sociale-klassekenmerken van het ouderlijke gezin in de census 1991, met name onderwijsniveau en arbeidsmarktpositie van beide ouders, en kwaliteit/eigendom van de ouderlijke woning als index van materiële welstand. Alleen bij Turken en Marokkanen, en vooral voor drop-out zonder middelbaar diploma enerzijds en voor het behalen van een universitair diploma anderzijds, staan er bovendien beduidende netto 'ethnic penalties' op hun Turkse of Marokkaanse herkomst, na controle voor relevante sociale kenmerken van het ouderlijke gezin 10 jaar eerder. Dat laatste wordt nu ook bevestigd door de TIES-data, waar de schoolloopbanen van de tweede generatie vergeleken zijn met die van autochtone leeftijds- en buurtgenoten met een vergelijkbare sociale achtergrond.

Verder blijkt uit nieuwe aanvullende analyses op de TIES-data door Baysu, Phalet en Swyngedouw (2009) dat sprake is van een 'dubbel waterval-effect' binnen het secundair onderwijs: de verschillen tussen autochtonen en allochtonen worden in de loop van het middelbaar onderwijs steeds groter, en laten zich niet geheel verklaren uit eerdere schoolmoeilijkheden of door ouderlijke kenmerken van allochtone leerlingen. Uit deze paper blijkt de schoolcontext een belangrijke rol te spelen, zowel als risicofactor alsook als beschermende factor. Met name etnische segregatie is een contextuele risicofactor. Daarentegen zijn goede contacten tussen allochtone en autochtone leeftijdsgenoten, en ervaren steun van leerkrachten belangrijke beschermende factoren in de schoolcontext. Meer bepaald beperkt etnische segregatie de kans op doorstromen naar hoger onderwijs na controle voor sociale achtergrond, schooladvies en opgelopen achterstand in het lager en middelbaar. Etnische segregatie verhoogt ook gevoelig de kans op stoppen zonder diploma en dat zowel voor allochtone als autochtone leerlingen. Omgekeerd hangt ervaren steun van leerkrachten voor zowel autochtone als allochtone respondenten samen met betere onderwijsuitkomsten later. En allochtonen die minstens één autochtone vriend hadden in het lager middelbaar verdubbelen hun kans om door te stromen, na controle voor achtergrond, advies en achterstand. Deze resultaten suggereren dat onderwijsongelijkheid minstens ten dele binnen de schoolmuren tot stand komt, en dus ook kan worden aangepakt. Met andere woorden, verwijzingen naar het gebrek aan onderwijsondersteuning bij allochtone leerlingen thuis volstaan niet om achterstanden te verklaren.

Tabel 1.7.A. Schooladvies na lager onderwijs in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
A-Richting	66.0	61.6	42.2	35.6	50.0	40.4	48.7
B-Richting	12.0	8.2	24.3	19.5	24.7	28.5	19.7
Bijzonder onderwijs	3.3	2.7	1.2	1.7	1.3	2.0	2.0
Geen advies	18.7	27.4	32.4	43.1	24.0	29.1	29.5
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(150)	(146)	(173)	(174)	(154)	(151)	(948)

Tabel 1.7.B. Schooladvies na lager onderwijs in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
A-Richting	8.6	19.8	17.3	30.0	16.4	11.2	17.0
B-Richting	2.1	0.8	10.2	12.5	5.4	8.8	6.5
Bijzonder onderwijs	0.0	0.8	2.3	0.8	1.6	1.6	1.2
Geen advies	89.3	78.6	70.1	56.7	76.6	78.4	75.3
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(143)	(126)	(127)	(120)	(128)	(125)	(766)

Tabel 1.8.A. Type middelbaar onderwijs tijdens de tweede graad (inclusief voltijds studenten) in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
ASO	47.3	45.6	23.1	20.0	15.6	16.2	27.8
TSO/KSO	31.1	32.7	30.6	24.2	43.5	27.5	31.5
BSO	20.9	15.6	45.0	52.1	40.8	56.3	38.7
Bijzonder onderwijs	0.7	6.1	1.3	3.4	0.0	0.0	2.0
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(148)	(147)	(160)	(165)	(147)	(142)	(909)

Tabel 1.8.B. Type middelbaar onderwijs tijdens de tweede graad (inclusief voltijds studenten) in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
ASO	60.4	71.7	44.7	50.5	54.5	51.7	56.0
TSO/KSO	23.0	20.5	28.9	13.5	23.1	25.0	22.4
BSO	15.1	7.1	25.4	36.0	22.3	21.7	20.8
Bijzonder onderwijs	1.4	0.8	0.9	0.0	0.0	1.7	0.8
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(139)	(127)	(114)	(111)	(121)	(120)	(732)

1.3 Ervaringen van ongelijke kansen op school

Nadat we de verschillen in schoolloopbaan en behaalde kwalificaties tussen respondenten van Belgische en niet-Belgische herkomst hebben laten zien, gaan we nu in op

de houdingen van de respondenten ten opzichte van de persoonlijke schoolloopbaan en de gelijkheid van kansen in het onderwijs.

Op de vraag hoe tevreden men terugkijkt op de eigen schoolloopbaan, geeft een meerderheid van autochtone respondenten (met uitzondering van autochtone mannen in Brussel) aan dat zij (volkomen) tevreden zijn. Onder allochtonen ligt dit percentage, met uitzondering van Turkse vrouwen in Antwerpen, lager voor alle groepen en in beide steden. In alle drie de groepen zijn vrouwen vaker tevreden over hun schoolloopbaan dan mannen; en ook tussen de twee steden is er een zichtbaar verschil, met een grotere tevredenheid in Antwerpen dan in Brussel (zie Tabellen 1.9). Hoewel autochtone vrouwen gemiddeld hogere kwalificaties behalen dan mannen, is dit voor Marokkaanse en zeker voor Turkse vrouwen niet altijd het geval (zie Tabellen 1.4). Voor deze laatste groepen kunnen sekseverschillen in tevredenheid met de schoolloopbaan te maken hebben met lagere schoolse aspiraties van meisjes, en/of met sekspecifieke negatieve ervaringen van jongens, bijvoorbeeld, meer gedragsproblemen of problemen met autoriteit. De tevredenheid met de schoolloopbaan hangt immers niet alleen samen met het uiteindelijk behaalde diploma, maar ook met het verloop van de schoolloopbaan, en met subjectieve ervaringen van de schoolomgeving. We weten niet aan welke van deze aspecten de respondenten voornamelijk hebben gedacht bij het beantwoorden van onderstaande vraag.

Tabel 1.9.A. Tevredenheid met schoolloopbaan in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Helemaal niet tevreden	1.3	5.3	14.1	11.2	8.3	11.0	8.5
Niet zo tevreden	24.8	14.0	30.5	24.0	30.1	32.9	26.1
Eerder tevreden	17.6	10.7	14.7	10.6	15.4	9.7	13.1
Tevreden	31.4	45.3	28.2	38.0	35.9	32.3	35.0
Volkomen tevreden	24.8	24.7	12.4	16.2	10.3	14.2	16.9
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(153)	(150)	(177)	(179)	(156)	(155)	(972)

Tabel 1.9.B. Tevredenheid met schoolloopbaan in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Helemaal niet tevreden	9.9	6.2	15.5	6.7	15.3	8.8	10.5
Niet zo tevreden	10.6	9.3	20.2	13.4	18.3	22.4	15.6
Eerder tevreden	33.1	26.4	29.5	36.1	34.4	28.0	31.2
Tevreden	29.6	27.1	25.6	21.0	25.2	28.0	26.2
Volkomen tevreden	16.9	31.0	9.3	22.7	6.9	12.8	16.5
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(142)	(129)	(129)	(119)	(131)	(125)	(775)

Hoe open en eerlijk wordt het onderwijssysteem door onze respondenten gevonden? Het antwoord op deze vraag verschilt aanzienlijk tussen de twee onderzochte steden. In Antwerpen is een meerderheid van ongeveer 60% in alle groepen het (helemaal) eens met de uitspraak dat het onderwijs in België gelijke kansen biedt aan iedereen. Een aanzienlijke minderheid van rond de 25% is het hiermee (helemaal) niet eens. In Brussel zijn slechts 40% van de respondenten het (helemaal) eens met de stelling dat het onderwijs in België gelijke kansen biedt aan iedereen; en een bijna even grote groep is het (helemaal) oneens met deze stelling (zie Tabellen 1.10). De meer positieve inschatting van gelijke onderwijskansen in Antwerpen dan in Brussel ligt in de lijn van een grotere tevredenheid met de schoolloopbaan in Antwerpen. Allicht zal wie ontevreden is met de eigen schoolloopbaan, minder geneigd zijn om het schoolsysteem rechtvaardig te vinden, en vice-versa. Nochtans is het verschil tussen steden in de opvatting over gelijke onderwijskansen groter dan op basis van verschillen in tevredenheid met de eigen schoolloopbaan mag worden verwacht. Bovendien verschillen de respondenten van Turkse en Marokkaanse herkomst in hun beoordeling van onderwijskansen niet wezenlijk van hun autochtone stadsgenoten. De consensus over allochtone en autochtone groepen heen suggereert een breed gedeeld verschil in waardering van de onderwijskwaliteit tussen beide steden, zoals die tot uiting komt in een lagere waargenomen legitimiteit van, en een verminderd institutioneel vertrouwen in het Brusselse onderwijs. Eerder stelden wij vast dat onderwijstrajecten en -uitkomsten naar etnische herkomst in Antwerpen feitelijk meer ongelijk uitvallen dan in Brussel. Op basis hiervan zou men kunnen concluderen dat het onderwijssysteem in Brussel meer gelijke kansen biedt aan iedereen, bijvoorbeeld wat de toegang tot het hoger onderwijs betreft. Een dergelijke conclusie strookt echter niet met de ervaring van onze respondenten, die in Antwerpen meer eerlijke onderwijskansen ervaren dan in Brussel.

Hoe kunnen we deze resultaten duiden? Mogelijk weerspiegelt het oordeel van respondenten vooral hun globale ervaring van onderwijskwaliteit. Die vormt dan de basis voor het institutionele vertrouwen in het schoolsysteem, en bijgevolg voor de waargenomen legitimiteit van dit systeem. Beperkt institutioneel vertrouwen in het Brusselse onderwijs heeft wellicht te maken met financiële krapte en langdurige onderinvestering in het Franstalige onderwijs in Brussel.

1.4 Ervaringen van indirecte en directe discriminatie

Daarnaast kan het oordeel van vooral allochtone respondenten ook tot stand komen door herhaalde ervaringen met vooroordeel of ongelijke behandeling. Ervaren discriminatie is immers niet hetzelfde als objectief ongelijke uitkomsten tussen groepen. Zo is het goed mogelijk dat allochtonen die het beter doen op school, en bijgevolg in meer 'witte' algemene richtingen terecht komen, meer te maken krijgen met subtiel (of minder subtiel) vooroordeel dan allochtonen in beroepsklassen. Met andere woorden, minder ongelijke onderwijsuitkomsten voor allochtonen in Brussel dan in Antwerpen hoeven nog geen synoniem te zijn met minder dagelijkse ervaring van discriminatie in de omgang met leerkrachten en/of medeleerlingen. In wat volgt gaan we nader in op ervaringen van discriminatie in de schoolcontext als mogelijke basis voor waargenomen kansenongelijkheid in het onderwijs.

Tabel 1.10.A. “Het onderwijssysteem in België biedt gelijke kansen aan iedereen”
(Antwerpen)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Helemaal mee eens	22.5	16.6	22.2	15.4	12.9	16.3	17.7
Mee eens	43.7	41.1	43.8	48.0	48.4	43.1	44.7
Noch mee eens, noch mee oneens	11.9	9.3	13.6	10.3	14.8	9.2	11.6
Mee oneens	17.2	24.5	14.5	21.1	18.1	24.2	20.0
Helemaal mee oneens	4.6	8.6	5.7	5.1	5.8	7.2	6.1
Totaal % <i>(Aantal)</i>	100 <i>(151)</i>	100 <i>(151)</i>	100 <i>(176)</i>	100 <i>(175)</i>	100 <i>(155)</i>	100 <i>(153)</i>	100 <i>(961)</i>

Tabel 1.10.B. “Het onderwijssysteem in België biedt gelijke kansen aan iedereen”
(Brussel)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Helemaal mee eens	8.6	7.6	9.3	17.2	13.0	14.5	11.6
Mee eens	32.1	22.9	34.9	37.7	26.7	24.2	29.7
Noch mee eens, noch mee oneens	22.9	24.4	22.5	19.7	18.3	21.8	21.6
Mee oneens	29.3	32.1	19.4	18.9	27.5	22.6	25.1
Helemaal mee oneens	7.1	13.0	14.0	6.6	14.5	16.9	12.0
Totaal % <i>(Aantal)</i>	100 <i>(140)</i>	100 <i>(131)</i>	100 <i>(129)</i>	100 <i>(122)</i>	100 <i>(131)</i>	100 <i>(124)</i>	100 <i>(777)</i>

De gegevens in de Tabellen 1.11 laten een soortgelijk verschil tussen beide steden zien. De vraag of leerlingen uit etnische minderheidsgroepen even welkom waren op de middelbare school als leerlingen van Belgische herkomst is bedoeld als een meting van indirecte discriminatie. Dit betekent dat men niet informeert naar directe ervaringen van aantoonbaar ongelijke behandeling, maar naar subtielere verschillen in je thuisvoelen op school, die echter voor de betrokken leerlingen een grote invloed op de schoolse aanpassing en de schoolprestaties kunnen hebben.

In Antwerpen is een grote meerderheid van zowat 80% (minder bij allochtone mannen) van de respondenten in alle etnische groepen van mening dat allochtone leerlingen op hun middelbare school even welkom waren als autochtone leerlingen. Niet meer dan 10 tot 19% meent dat allochtonen minder welkom waren. Ook in Brussel onderschrijft een meerderheid de stelling dat allochtonen even welkom waren. Maar in het hoofd-

stedelijk gewest is de groep van respondenten die denken dat allochtone leerlingen minder welkom waren, met 22 tot 38% groter dan in Antwerpen. Binnen beide steden is er grote eensgezindheid tussen autochtonen en allochtonen over de mate van acceptatie van allochtonen op school.

Tabel 1.11.A. Leerlingen van Turkse / Marokkaanse herkomst even welkom op middelbare school? (Antwerpen)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Veel minder welkom	1.4	1.5	2.4	2.3	2.0	2.6	2.0
Minder welkom	17.4	15.8	15.3	10.7	16.3	7.2	13.7
Even welkom	79.9	81.2	70.6	77.4	68.0	85.5	76.9
Meer welkom	0.7	1.5	10.6	6.8	10.5	3.9	6.0
Veel meer welkom	1.4	0.0	1.2	2.8	3.3	0.7	1.4
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(144)</i>	<i>(133)</i>	<i>(170)</i>	<i>(177)</i>	<i>(153)</i>	<i>(152)</i>	<i>(929)</i>

Tabel 1.11.B. Leerlingen van Turkse / Marokkaanse herkomst even welkom op middelbare school? (Brussel)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Veel minder welkom	7.9	5.6	7.4	0.9	4.8	2.5	4.9
Minder welkom	21.3	29.9	30.3	24.3	17.6	20.5	23.8
Even welkom	67.7	64.5	55.7	60.3	73.6	69.7	65.3
Meer welkom	3.1	0.0	4.9	11.3	4.0	3.3	4.5
Veel meer welkom	0.0	0.0	1.6	3.5	0.0	4.1	1.5
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(127)</i>	<i>(107)</i>	<i>(122)</i>	<i>(115)</i>	<i>(125)</i>	<i>(122)</i>	<i>(718)</i>

Tenzij anders aangegeven zijn vragen naar verschillende vormen en contexten van ervaren discriminatie altijd op dezelfde gestandaardiseerde manier verwoord, onder meer om vergelijking met de internationale TIES-data mogelijk te maken. Met name is geopteerd voor een omschrijvende vraagverwoording: gevraagd werd of respondenten als persoon of als groep wel eens 'oneerlijk of vijandig behandeld werden omwille van hun herkomst of achtergrond'. De term discriminatie is dus niet gebruikt, omdat die niet altijd even bekend is bij de doelgroepen van het onderzoek, en omdat die term vaak te restrictief geassocieerd wordt met openlijk vijandige of aantoonbaar nadelige behandeling. Wel is bewust gepoogd om inflatie van zelfgerapporteerde discriminatie tegen te gaan door in de omschrijving van ongelijke behandeling met nadruk te verwijzen naar het onrechtvaardige of vijandige karakter van de behandeling. Dit is re-

strictiever dan alternatieve omschrijvingen in termen van ‘nadelige’ of ‘ongunstige’ behandeling, die alleen verwijzen naar negatieve uitkomsten.

Tegelijk is gekozen voor een ruime aanduiding van mogelijke motieven in termen van herkomst of achtergrond, zodat niet alleen etniciteit maar bijvoorbeeld ook sociaal milieu of met een bepaald accent spreken of een bepaalde levensovertuiging aanhangen, mogelijke gronden van discriminatie zijn. Met andere woorden, dit onderzoek hanteert geen juridische maar wel een sociologische definitie van discriminatie op basis van feitelijke maatschappelijke scheidslijnen die samenhangen met ongelijke kansen en uitkomsten in de samenleving. In de sectie over ervaringen van persoonlijke discriminatie in dit rapport laten we zien dat voor Turkse en Marokkaanse respondenten hun etnische herkomst als belangrijkste grond van ervaren discriminatie geldt; gevolgd door huidskleur; en pas op de derde plaats komt religie. Verder zijn discriminatie ervaringen in verschillende contexten bevraagd. Zo vinden Vandezande, Swyngedouw en Phalet (2009), naast een eerste dimensie structurele discriminatie, die verwijst naar de ervaring van ongelijke kansen op de arbeidsmarkt en in het onderwijs, een tweede dimensie incidentele discriminatie, die verwijst naar ontmoetingen tussen allochtonen en autochtonen in de publieke ruimte (buurt, openbaar vervoer, uitgaansgelegenheden). Domeinspecifieke ervaringen van discriminatie, en met name de tweede dimensie van incidentele discriminatie, komen aan bod in het hoofdstuk over persoonlijke discriminatie in dit rapport.

Ten slotte zijn vragen over discriminatie zowel aan autochtonen als aan allochtonen voorgelegd, waarbij we ervan uitgaan dat ook autochtonen discriminatie kunnen ervaren, hetzij ten aanzien van minderheden die in hun ogen een voorkeursbehandeling krijgen, hetzij ten aanzien van andere groepen van Belgische herkomst. Uit de analyses van Vandezande (et al, 2009) blijkt dat autochtonen vooral incidentele discriminatie ervaren in ontmoetingen met allochtonen, bijv. in gemengde stedelijke buurten waar autochtonen vaak lokaal in de minderheid zijn.

De genoemde aspecten van het construct discriminatie, zoals dit gemeten is in de TIES-surveys, zijn voor alle directe discriminatievragen dezelfde en zullen daarom niet telkens opnieuw worden herhaald. Wel is nog van belang om te vermelden dat waar mogelijk deze standaardmeting van directe discriminatie is aangevuld met meer indirecte vragen naar waargenomen barrières voor etnische minderheden in een aantal contexten.

Gevraagd naar persoonlijke ervaringen van discriminatie op de middelbare school (zie Tabellen 1.12), rapporteren vooral allochtone mannen ervaringen van discriminatie: meer dan de helft meldt één of meer ervaringen van discriminatie op de middelbare school. Voor allochtone vrouwen is dat toch nog bijna de helft. Zoals te verwachten heeft de overgrote meerderheid van autochtone respondenten geen discriminatie ervaren. De verschillen in ervaren discriminatie naar etniciteit en sekse zijn mogelijk een verklaring voor het feit dat allochtone jongens minder tevreden zijn met hun schoolloopbaan dan allochtone meisjes en autochtonen. De Tabellen 1.13 laten zien dat medeleerlingen en leerkrachten de meest genoemde daders van discriminatie op school zijn.

Tabel 1.12.A. Ervaren discriminatie middelbare school in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	71.5	86.5	45.9	58.4	33.6	53.6	57.9
Zelden	16.6	8.1	28.2	17.4	29.6	22.5	20.5
Soms	8.6	2.0	18.2	17.4	25.0	15.9	14.7
Regelmatig	0.7	2.0	5.9	5.1	10.5	5.3	4.9
Vaak	2.6	1.4	1.8	1.7	1.3	2.6	1.9
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(151)	(148)	(170)	(178)	(152)	(151)	(950)

Tabel 1.12.B. Ervaren discriminatie middelbare school in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	63.8	75.6	31.7	48.2	40.0	51.2	52.1
Zelden	20.3	15.7	32.5	29.8	31.2	25.2	25.6
Soms	8.7	3.9	28.5	17.5	21.6	20.3	16.5
Regelmatig	4.3	3.9	6.5	2.6	4.0	1.6	3.9
Vaak	2.9	0.8	0.8	1.8	3.2	1.6	1.9
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(138)	(127)	(123)	(114)	(125)	(123)	(750)

Tabel 1.13.A. Waargenomen daders van discriminatie in Antwerpen*(meer dan één antwoord mogelijk)*

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Leerlingen	58.7	53.6	37.3	50.0	35.2	44.6	42.8
Leerkrachten	25.4	32.1	37.3	35.7	41.5	36.6	36.7
Directie	6.3	7.1	16.3	12.2	13.1	8.9	12.1
Studiemeester	6.3	3.6	5.9	0.0	8.5	3.0	5.2
Anderen	3.2	3.6	3.3	2.0	1.7	6.9	3.2
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(63)	(28)	(153)	(98)	(176)	(101)	(619)

Tabel 1.13.B. Waargenomen daders van discriminatie in Brussel
(meer dan één antwoord mogelijk)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Leerlingen	58.2	64.9	35.2	39.5	37.3	31.5	40.8
Leerkrachten	14.9	16.2	29.5	32.6	28.6	41.6	29.0
Directie	7.5	2.7	10.7	10.5	12.7	11.2	10.2
Studiemeester	10.4	2.7	13.1	14.0	11.1	11.2	11.4
Anderen	9.0	13.5	11.5	3.5	10.3	4.5	8.5
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(67)	(37)	(122)	(86)	(126)	(89)	(527)

Vervolgens gingen we na of er verschillen zijn in ervaren discriminatie naargelang leerlingen afstudeerden (of uitstapten) uit het algemeen onderwijs (ASO) of uit het technische of beroepsonderwijs (TSO/BSO). De resultaten zijn te vinden in Tabellen 1.14. We zien dat respondenten die algemeen onderwijs volgden niet minder vaak, of zelfs vaker, discriminatie ervaren dan respondenten die technisch of beroepsonderwijs hebben gevolgd. Voor autochtonen hangt hun verhoogde ervaring van discriminatie in BSO/TSO in vergelijking met ASO vooral samen met de grotere aanwezigheid van allochtone klasgenoten, en dus de grotere kans op negatieve ervaringen van intergroepscontact. We besluiten dat we niet kunnen stellen dat ASO-richtingen of BSO/TSO-richtingen het 'beter' of 'slechter' zouden doen op dit criterium.

Tabel 1.14.A. Percentage respondenten dat ooit discriminatie heeft ervaren tijdens het middelbaar onderwijs, naar oriëntatie bij afstuderen/ uitstappen (Antwerpen)

Oriëntatie	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst	
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw
BSO/ TSO	38,4	18,8	56,3	42,1	65,4	46,5
ASO	14,1	7,8	44,1	39,4	72	45,2

Tabel 1.14.B. Percentage respondenten dat ooit discriminatie heeft ervaren tijdens het middelbaar onderwijs, naar oriëntatie bij afstuderen/ uitstappen (Brussel)

Oriëntatie	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst	
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw
BSO/ TSO	36,1	38,6	69,3	46,8	58,7	49,3
ASO	36,4	15,9	68,8	58,5	62	48,1

Samenvatting gelijke kansen in het onderwijs

De resultaten van onze enquête laten zien dat er zowel op de lagere als op de middelbare school etnische segregatie in het onderwijs reëel is. Daarnaast kampen jongeren van Turkse en Marokkaanse herkomst vaker met taalproblemen en blijven zij vaker zitten dan jongeren van Belgische herkomst. In Antwerpen werden Turkse en Marokkaanse respondenten bovendien vaker geadviseerd het beroepsgeoriënteerde onderwijs te volgen. In beide steden en vooral in Antwerpen zijn zij meer geconcentreerd in het BSO dan hun autochtone stadsgenoten. Zij verlaten ook vaker de middelbare school zonder een diploma en behalen minder vaak een diploma in het hoger onderwijs.

Deze verschillen komen niet op rekening van sociale klasse-achtergronden, aangezien de tweede generatie in de TIES-studie met autochtonen met een vergelijkbare sociale achtergrond worden vergeleken. Nadere analyses laten bovendien een toenemende kloof zien tussen allochtone en autochtone schoolloopbanen in de loop van het middelbaar onderwijs, die niet geheel op rekening komt van de sociale achtergrond van leerlingen (Baysu et al, 2009). Belangrijk is dat etnische segregatie op school de kans op doorstromen naar hoger onderwijs vermindert en de kans om te stoppen zonder middelbaar diploma gevoelig verhoogt voor zowel allochtone als autochtone leerlingen. Verder zijn positieve relaties met autochtone medeleerlingen en met leerkrachten belangrijke beschermende factoren, in het bijzonder voor allochtone leerlingen (ibidem). Zo heeft een Turkse Antwerpenaar die in het lager middelbaar minstens één autochtone vriend had, dubbel zoveel kans om later door te stromen naar hoger onderwijs na controle voor sociale achtergrond, startniveau in het middelbaar (A of B richting), en onderwijsachterstand in het lager en middelbaar onderwijs (ibidem). Etnische segregatie op school vermindert echter de ontmoetingskansen tussen allochtone en autochtone jongeren, en a fortiori de kans op onderlinge vriendschappen.

Meer respondenten in Antwerpen dan in Brussel vinden dat het Belgische onderwijssysteem gelijke kansen aan iedereen biedt; in Brussel is dit minder dan de helft. Nochtans vindt een grote meerderheid, ook in Brussel, dat allochtonen niet minder thuis waren op hun school dan autochtone leerlingen. Deze positieve bevinding wordt echter genuanceerd door onze resultaten op het gebied van ervaren discriminatie en de tevredenheid met de persoonlijke schoolloopbaan. Hierbij valt op dat vooral mannen van Turkse en Marokkaanse herkomst zich vaker oneerlijk behandeld voelen dan allochtone vrouwen en dan autochtonen, en dat zij vaker ontevreden zijn met hun schoolloopbaan. Er zijn geen noemenswaardige verschillen tussen ASO en TSO/BSO richtingen in ervaringen van discriminatie.

2. Gelijke kansen op de arbeidsmarkt

Voor succes op de arbeidsmarkt is het onderwijs dat men heeft genoten uiteraard van groot belang. Of dit een afdoende verklaring is voor verschillen tussen arbeidsmarkt-uitkomsten van Antwerpenaren en Brusselaars van Belgische en niet-Belgische herkomst, is nog de vraag. Toegang tot de arbeidsmarkt wordt immers niet alleen bepaald door diploma's, maar wordt ook beïnvloed door conjuncturele factoren zoals vraag en aanbod, door de rol van werkgevers als 'gate keepers', en door het persoonlijke netwerk van werkzoekenden. Daarnaast is discriminatie op de Belgische arbeidsmarkt – zowel in de enge zin van 'differential treatment' als in de ruimere zin van 'differential impact' – aangetoond met de experimentele en de correspondentiemethode (voor een overzicht, zie Phalet, 2007 in Heath & Cheung, 2007). Zo laat een recent cross-nationaal onderzoek naar ongelijke kansen voor minderheden op de arbeidsmarkt zien dat zogenaamde 'net ethnic penalties', i.e., het onverklaarde nadeel in vergelijking met autochtonen met gelijke leeftijd en kwalificaties, voor de tweede generatie in België groter zijn dan in de meeste andere Westerse landen (ibidem). Met gebruik van Belgische censusdata bleek dat diploma's voor zowel allochtonen als autochtonen de kans op een vaste en goed betaalde baan aanzienlijk verhogen en, zoals te verwachten, bescherming bieden tegen werkloosheid. Tegelijk zijn de economisch actieve Turkse en Marokkaanse tweede generatie in België, en vooral in Vlaanderen, bij gelijke kwalificaties veel vaker werkloos dan hun autochtone leeftijdsgenoten; en hebben zij ook veel minder toegang tot betere jobsegmenten (Phalet, 2007). Een beperking van deze cross-nationale studie is dat geen rekening werd gehouden met sociale-klasse herkomst van de ouders. De TIES-surveys betekenen daarom een belangrijke aanvulling op bestaande databronnen en analyses over ongelijke kansen op de arbeidsmarkt. De nieuwe data bieden niet alleen meer informatie over de overgang van school naar werk en de trajecten en ervaringen van de tweede generatie op de arbeidsmarkt, zij vergelijken met autochtone stedelingen in dezelfde buurten en met een vergelijkbare sociale achtergrond.

2.1. Arbeidsdeelname en werkloosheid

De Tabellen 2.1 laten zien dat vooral vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst minder vaak betaald werk hebben dan autochtonen. Allochtone vrouwen hebben zich vaker teruggetrokken uit de arbeidsmarkt door niet te zoeken naar werk of door te zorgen voor het huishouden of het gezin. Waar in Antwerpen een meerderheid van alle andere groepen betaald werk heeft, is dat in Brussel voor alle groepen minder dan de helft. In Brussel volgen meer respondenten over de hele lijn nog een voltijdse opleiding en zijn daarom niet economisch actief. Ook de werkloosheid is hoger in Brussel. Maar in beide steden zijn allochtone respondenten wat vaker werkloos op het moment van bevraging dan autochtonen.

Tabel 2.1.A. Deelname aan de arbeidsmarkt in Antwerpen (inclusief voltijds studenten)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Werkzaam in één of meer jobs	63.0	65.1	54.5	35.0	67.3	47.1	54.7
Zelfstandig ondernemer	3.9	4.0	12.9	3.9	3.8	0.0	4.9
Combinatie studie en één of meer jobs	5.2	1.3	1.1	1.1	0.0	0.6	1.5
Betaalde stage	0.0	0.0	0.6	1.1	0.0	0.6	0.4
Voltijds student zonder baan	15.6	16.1	17.4	20.6	14.1	17.4	17.0
Werkloos en op zoek naar werk	9.1	7.4	10.1	14.4	12.8	13.5	11.3
Werkloos en niet op zoek naar werk	1.3	0.7	0.6	7.2	0.6	6.5	2.9
Zorgt voor kinderen, het gezin, het huishouden	0.0	2.0	0.0	11.1	0.0	12.3	4.3
Onbetaalde stage	0.6	3.4	0.0	1.1	0.0	0.6	0.9
Ziek of arbeidsongeschikt	1.3	0.0	2.8	4.4	1.3	1.3	2.0
Totaal % (Aantal)	100 (154)	100 (149)	100 (178)	100 (180)	100 (156)	100 (155)	100 (972)

Tabel 2.1.B. Deelname aan de arbeidsmarkt in Brussel (inclusief voltijds studenten)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Werkzaam in één of meer jobs	42.6	42.6	37.2	30.0	37.4	33.1	37.3
Zelfstandig ondernemer	2.1	0.0	16.3	0.8	7.6	4.0	5.2
Combinatie studie en één of meer jobs	3.5	1.6	0.8	3.3	0.8	2.4	2.1
Betaalde stage	2.1	0.0	0.8	2.5	0.8	0.0	1.0
Voltijds student zonder baan	38.3	32.6	15.5	24.2	32.8	36.3	30.1
Werkloos en op zoek naar werk	8.5	17.1	24.8	21.7	16.7	12.1	16.7
Werkloos en niet op zoek naar werk	1.4	1.6	2.3	2.5	0.8	1.6	1.7
Zorgt voor kinderen, het gezin, het huishouden	0.0	3.1	0.0	12.5	0.0	5.6	3.4
Onbetaald werk in familiebedrijf	0.0	0.0	0.0	0.8	1.5	0.8	0.5
Onbetaalde stage	0.7	0.0	1.6	0.0	0.8	0.0	0.5
Ziek of arbeidsongeschikt	0.7	1.6	0.8	1.7	0.8	4.0	1.6
Totaal % (Aantal)	100 (141)	100 (129)	100 (129)	100 (120)	100 (131)	100 (124)	100 (774)

Als wij kijken naar de situatie na het verlaten van het voltijds onderwijs vinden wij weinig verschillen naar herkomst en sekse en grote verschillen tussen de twee onderzochte steden (zie Tabellen 2.2). Waar in Antwerpen een meerderheid van alle schoolverlaters meteen bij hun intrede op de arbeidsmarkt betaald werk heeft, is dat in Brussel alleen voor autochtone schoolverlaters het geval. In Brussel is de algemene werkloosheidsgraad bij schoolverlaters hoger dan in Antwerpen; en dit is vooral zo voor allochtone schoolverlaters (met uitzondering van Turkse mannen). Minder dan de helft van de allochtone respondenten in Brussel vond als schoolverlater meteen één of meer jobs; en de werkloosheidsgraad voor allochtone schoolverlaters in Brussel varieert tussen 25% en 48% (voor Marokkaanse mannen). In beide steden zien we echter dezelfde kwetsbare groepen terugkomen. Zo hebben Marokkaanse mannen en vrouwen alsook Turkse vrouwen minder vaak betaald werk na het verlaten van het onderwijs dan autochtone mannen en vrouwen; en dezelfde groepen zijn tevens oververtegenwoordigd onder de werklozen.

Tabel 2.2.A. Situatie na verlaten van het voltijds onderwijs in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Meteen één of meer jobs	75.0	72.1	74.6	53.7	68.0	52.6	66.1
Zelfstandige	3.9	0.8	2.9	1.6	3.9	0.0	2.2
Betaalde stage	1.6	2.5	0.7	4.1	1.6	0.0	1.7
Onbetaalde stage of vrijwilligerswerk	0.8	2.5	0.7	0.0	0.8	2.3	1.2
Werkloos en zoekt werk	14.8	17.2	19.6	30.9	23.4	35.3	23.6
Werkloos en zoekt geen werk	3.1	2.5	0.8	4.1	2.3	6.8	3.2
Zorg voor gezin, kinderen of het huishouden	0.0	2.5	0.0	5.7	0.0	2.3	1.7
Onbetaald werk in familiebedrijf	0.0	0.0	0.8	0.0	0.0	0.8	0.3
Ziek of arbeidsongeschikt	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Gemeenschaps- of legerdienst	0.8	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.1
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(128)	(122)	(138)	(123)	(128)	(133)	(772)

Tabel 2.2.B. Situatie na verlaten van het voltijds onderwijs in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Meteen één of meer jobs	54.3	70.4	45.9	42.5	38.3	43.5	48.9
Zelfstandige	0.0	0.0	9.2	0.0	3.7	8.1	3.6
Betaalde stage	2.5	2.8	7.1	5.5	7.4	4.8	5.2
Onbetaalde stage of vrijwilligerswerk	1.2	2.8	3.1	1.4	0.0	3.2	1.9
Werkloos en zoekt werk	37.0	21.1	30.6	35.6	48.1	27.4	33.7
Werkloos en zoekt geen werk	3.7	2.8	3.1	5.5	1.2	6.5	3.6
Zorg voor gezin, kinderen of het huishouden	0.0	0.0	0.0	9.6	0.0	3.2	1.9
Onbetaald werk in familiebedrijf	0.0	0.0	1.0	0.0	1.2	1.6	0.6
Ziek of arbeidsongeschikt	1.2	0.0	0.0	0.0	0.0	1.6	0.4
Totaal % (Aantal)	100 (81)	100 (71)	100 (98)	100 (73)	100 (81)	100 (62)	100 (466)

Zoals de Tabellen 2.3 laten zien, verschilt de duur van de werkloosheid na het voltooien van het voltijds onderwijs tussen etnische groepen en tussen mannen en vrouwen. Allochtone mannen zijn gemiddeld minder lang werkloos dan autochtone mannen. Turkse vrouwen in Antwerpen zijn gemiddeld langer werkloos dan autochtone en Marokkaanse vrouwen in dezelfde stad, terwijl Marokkaanse vrouwen in Brussel juist minder lang werkloos zijn dan autochtone vrouwen.

Tabel 2.3.A. Duur werkloosheid na voltooien voltijds onderwijs (enkel personen die werkloos waren, zonder voltijds studenten) in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Minder dan 3 maanden	24.2	33.3	21.6	17.5	31.0	30.8	25.8
3-5 maanden	9.1	30.1	27.0	19.3	16.7	15.4	19.7
6-11 maanden	24.2	2.8	16.2	19.3	16.7	23.1	17.2
12-17 maanden	21.1	16.7	18.9	12.3	2.4	10.3	13.1
18-35 maanden	6.1	8.3	8.1	10.5	11.9	5.1	8.6
36 maanden of langer	15.2	8.3	8.1	21.1	21.4	15.4	15.6
Totaal % (Aantal)	100 (33)	100 (36)	100 (37)	100 (57)	100 (42)	100 (39)	100 (244)
Gemiddelde per groep	18.1	13.8	11.1	21.0	9.7	13.9	15.0

Tabel 2.3.B. Duur werkloosheid na voltooiën voltijds onderwijs (enkel personen die werkloos waren, zonder voltijds studenten) in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Minder dan 3 maanden	0.0	23.5	18.0	28.2	11.8	37.9	18.6
3-5 maanden	57.1	5.9	10.0	2.6	15.7	6.9	16.7
6-11 maanden	17.1	23.5	22.0	17.9	23.5	10.3	19.5
12-17 maanden	5.7	11.8	6.0	17.9	9.8	20.7	11.3
18-35 maanden	5.7	17.6	30.0	5.1	23.5	3.4	15.8
36 maanden of langer	14.3	17.6	14.0	28.2	15.7	20.7	18.1
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(35)</i>	<i>(17)</i>	<i>(50)</i>	<i>(39)</i>	<i>(51)</i>	<i>(29)</i>	<i>(221)</i>
Gemiddelde per groep	40.1	31.2	17.2	29.5	17.8	24.2	25.1

2.2. Etnische segregatie op de werkplek

Parallel aan de etnische segregatie op de lagere en middelbare school, hebben wij ook geïnformeerd naar de etnische samenstelling van het werknemersbestand van de bedrijven of organisaties waar onze respondenten op dit moment tewerk gesteld zijn. De Tabellen 2.4 laten vooreerst een groot verschil tussen beide steden zien. In Antwerpen werkt een meerderheid van de autochtone respondenten in bedrijven met weinig allochtone medewerkers: 74% van de mannen en 66% van de vrouwen van Belgische herkomst werken in organisaties met minder dan 25% medewerkers van niet-Belgische herkomst. In Brussel geldt dit voor minder dan de helft van de autochtone respondenten: 42% van de mannen en 45% van de vrouwen van Belgische herkomst rapporteren minder dan 25% allochtone collega's. Kortom, in Brussel werken veel meer autochtonen in diverse bedrijven of organisaties dan in Antwerpen. We stellen dus vast dat autochtonen vaker in bedrijven of organisaties werken met een laag aandeel van allochtonen in het personeelsbestand; en deze etnische segregatie op de werkvloer is in Antwerpen sterker dan in Brussel. Aan allochtone zijde zijn in beide steden vooral Turkse mannen geconcentreerd in organisaties met veel allochtone werknemers.

Tabel 2.4.A. Percentage allochtonen in de organisatie waar men werkt (enkel personen die momenteel een betaalde job hebben) in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Bijna geen	41.4	42.1	24.0	32.0	24.5	32.5	32.6
Minder dan 25%	32.4	24.3	20.7	20.0	24.5	26.0	24.8
Ongeveer 25%	16.2	19.6	13.2	9.3	30.1	13.0	17.6
Ongeveer 50%	3.6	10.3	13.2	12.0	10.0	11.7	10.0
Ongeveer 75%	3.6	2.8	8.3	5.3	1.8	9.1	5.0
Meer dan 75%	1.8	0.9	3.3	4.0	0.9	0.0	1.8
Bijna iedereen	0.9	0.0	17.4	17.3	7.3	7.8	8.2
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(111)	(107)	(121)	(75)	(110)	(77)	(601)

Tabel 2.4.B. Percentage allochtonen in de organisatie waar men werkt (enkel personen die momenteel een betaalde job hebben) in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Bijna geen	14.5	23.6	11.3	14.2	10.0	27.1	16.2
Minder dan 25%	27.5	21.8	15.5	16.7	21.7	25.0	21.4
Ongeveer 25%	21.7	23.6	12.7	11.9	16.7	8.3	16.2
Ongeveer 50%	15.9	10.9	12.7	31.0	16.7	6.3	18.3
Ongeveer 75%	17.4	0.0	7.0	2.4	11.7	4.2	7.8
Meer dan 75%	1.4	0.0	2.8	11.9	5.0	6.3	4.1
Bijna iedereen	1.4	0.0	38.0	11.9	18.3	22.9	15.9
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(69)	(55)	(71)	(42)	(60)	(48)	(345)

2.3. Ervaringen van ongelijke kansen en discriminatie

Is de arbeidsmarkt in de ogen van onze respondenten minder toegankelijke voor werkzoekenden van niet-Belgische herkomst of niet? Hebben vrouwen meer of minder problemen dan mannen om werk te vinden? En verschillen dergelijke sekseverschillen tussen etnische groepen? We onderzochten deze vragen door de respondenten stellingen voor te leggen over het vinden van een baan. Met uitzondering van Turken en autochtone mannen in Brussel is een meerderheid van de respondenten het eens dat personen van Turkse en Marokkaanse herkomst het (veel) moeilijker hebben om een baan te vinden dan autochtonen van dezelfde leeftijd en met dezelfde diploma's (zie Tabellen 2.5).

Daarnaast vroegen wij of een persoon van Turkse of Marokkaanse herkomst en van dezelfde sekse als de respondent dezelfde kansen op de arbeidsmarkt heeft als een persoon van de andere sekse met dezelfde etnische achtergrond. Dat betekent bijvoorbeeld dat een man van Marokkaanse herkomst moet inschatten of Marokkaanse mannen moeilijker toegang krijgen tot de arbeidsmarkt dan Marokkaanse vrouwen, terwijl Marokkaanse vrouwen moesten aangeven of in hun ogen Marokkaanse vrouwen moeilijker een baan konden vinden dan Marokkaanse mannen. Autochtonen kregen op toeval de stelling toegewezen over Turkse, dan wel over Marokkaanse seksegenoten. De uitkomsten in de Tabellen 2.6 tonen verschillen naar zowel sekse als ook etnische herkomst in beide steden. In Antwerpen zijn de meeste autochtonen en Turkse mannen van mening dat er binnen minderheidsgroepen geen sekseverschil in toegang tot de arbeidsmarkt bestaat. Turkse vrouwen in Antwerpen denken daarentegen vaker dat zij meer problemen hebben om werk te vinden dan Turkse mannen. En Marokkaanse mannen en vrouwen zijn het eens dat mannen het moeilijker hebben om een job te vinden dan vrouwen van Marokkaanse herkomst. Ook Marokkaanse mannen en vrouwen in Brussel zijn het hiermee eens. Bij Turken in Brussel zien we echter dat mannen overwegend denken dat Turkse mannen het moeilijker hebben om een baan te vinden, terwijl vrouwen grotere problemen zien voor Turkse vrouwen. Sekseverschillen in de waargenomen problemen om werk te vinden kunnen verwijzen naar seksespecifieke beeldvorming bij werkgevers, in het nadeel van bijvoorbeeld Marokkaanse mannen. Of zij kunnen samenhangen met anderssoortige obstakels, bijvoorbeeld weerstand tegen hoofddoekjes kan een specifiek probleem stellen voor religieuze Turkse of Marokkaanse vrouwen.

Tabel 2.5.A. "Is het volgens u even moeilijk, minder moeilijk of moeilijker voor mensen van Turkse of Marokkaanse herkomst om een goede job te vinden dan voor mensen van Belgische herkomst van dezelfde leeftijd en met dezelfde diploma's?" (Antwerpen)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Veel minder moeilijk	1.3	1.3	0.6	1.1	0.6	1.3	1.0
Minder moeilijk	4.0	4.6	8.0	3.9	1.9	6.5	4.9
Even moeilijk	28.0	21.6	36.4	35.4	26.5	34.4	30.6
Moeilijker	58.0	62.1	40.9	44.4	59.4	35.7	49.7
Veel moeilijker	8.7	10.5	14.2	15.2	11.6	22.1	13.8
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(150)	(153)	(176)	(178)	(155)	(154)	(966)

Tabel 2.5.B. “Is het volgens u even moeilijk, minder moeilijk of moeilijker voor mensen van Turkse of Marokkaanse herkomst om een goede job te vinden dan voor mensen van Belgische herkomst van dezelfde leeftijd en met dezelfde diploma's?” (Brussel)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Veel minder moeilijk	5.1	2.0	2.8	5.0	1.6	0.0	3.7
Minder moeilijk	11.9	3.9	11.3	10.0	8.1	4.4	8.5
Even moeilijk	39.0	17.6	49.3	47.5	32.3	26.7	36.0
Moeilijker	37.3	68.6	29.6	32.5	48.4	44.4	43.0
Veel moeilijker	6.8	7.8	7.0	5.0	9.7	24.4	9.8
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(59)	(51)	(71)	(40)	(62)	(45)	(328)

Tabel 2.6.A. “Is het moeilijker voor personen van de eigen sekse van Turkse of Marokkaanse herkomst om een baan te vinden dan personen van de andere sekse met dezelfde herkomst?” (Antwerpen)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Veel minder moeilijk	3.1	2.1	4.0	2.9	0.0	11.3	3.9
Minder moeilijk	17.7	22.7	29.3	21.8	17.4	45.3	25.9
Even moeilijk	46.2	36.2	46.0	46.0	31.6	26.7	39.0
Moeilijker	31.5	34.8	17.2	25.3	47.7	11.3	27.6
Veel moeilijker	1.5	4.3	3.4	4.0	3.2	5.3	3.7
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(130)	(141)	(174)	(174)	(155)	(150)	(924)

Tabel 2.6.B. “Is het moeilijker voor personen van de eigen sekse van Turkse of Marokkaanse herkomst om een baan te vinden dan personen van de andere sekse met dezelfde herkomst?” (Brussel)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Veel minder moeilijk	3.8	0.9	1.6	3.4	2.4	16.1	4.6
Minder moeilijk	15.4	22.2	13.5	23.9	11.1	24.6	18.3
Even moeilijk	57.7	53.0	43.7	40.2	44.4	38.1	46.3
Moeilijker	23.1	23.1	39.7	29.1	34.1	16.9	27.8
Veel moeilijker	0.0	0.9	1.6	3.4	7.9	4.2	3.0
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(130)	(117)	(126)	(117)	(126)	(118)	(734)

De resultaten in de vorige tabellen hadden uitsluitend betrekking tot de algemene waarneming van de gelijkheid van kansen op de Belgische arbeidsmarkt. In het vervolg zullen wij dieper ingaan op ervaringen van ongelijke behandeling die onze respondenten persoonlijk hebben meegemaakt. Hierbij vinden wij grote etnische en sekseverschillen, die de zojuist besproken verschillen in algemene waarneming bevestigen. In beide steden rapporteert ruim de helft tot twee derden van de allochtone mannen, en bijna de helft van alle allochtone vrouwen, één of meer persoonlijke ervaringen van ongelijke behandeling, ofwel op zoek naar werk, ofwel op het werk. Van de autochtonen heeft een grote meerderheid van ruim 80% nooit discriminatie ervaren (weliswaar met wat meer frequente ervaringen van discriminatie door autochtone vrouwen in Brussel).

De verwachting dat allochtone vrouwen vaker dan mannen gediscrimineerd zouden worden op de arbeidsmarkt wordt daarmee niet bevestigd. Integendeel, Turkse en Marokkaanse mannen voelen zich vaker slachtoffer van discriminatie. Deze sekseverschillen in ervaren discriminatie kunnen meerdere oorzaken hebben: zo zijn allochtone vrouwen minder vaak dan mannen actief op de arbeidsmarkt, waardoor zij minder in aanraking komen met ongelijke behandeling op zoek naar werk of op de werkvloer. Het is ook mogelijk dat allochtone vrouwen hun situatie vergelijken met die van hun moeders, en daarom vanuit intergenerationeel perspectief lagere verwachtingen hebben dan mannen. Een andere mogelijke verklaringsgrond is dat vrouwen werkzaam zijn in andere sectoren dan mannen; en/of dat zij op een andere manier geselecteerd worden. Het is echter ook goed mogelijk dat werkgevers, collega's en klanten minder, of minder openlijk, negatief reageren op Turkse en Marokkaanse vrouwen dan op mannen.

De meest genoemde daders van discriminatie zijn collega's of medewerkers in het bedrijf of de organisatie waar de respondent werkt (zie Tabellen 2.9). Vooral in Brussel met zijn sterke dienstensector melden allochtone mannen bovendien ervaringen met ongelijke behandeling door klanten van het bedrijf.

Tabel 2.7.A. Ervaren discriminatie op zoek naar werk in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Nooit	84.0	89.5	46.9	54.7	32.1	54.1	59.8
Zelden	9.9	5.3	21.1	12.2	20.4	13.9	14.0
Soms	3.8	3.8	19.7	20.1	32.8	20.5	16.9
Regelmatig	1.5	1.5	10.2	8.6	12.4	7.4	7.0
Vaak	0.8	0.0	2.0	4.3	2.2	4.1	2.2
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(131)	(133)	(147)	(139)	(137)	(122)	(809)

Tabel 2.7.B. Ervaren discriminatie op zoek naar werk in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	80.4	64.6	31.9	54.7	34.4	44.7	54.5
Zelden	8.0	17.8	27.4	18.9	19.8	16.5	18.1
Soms	8.0	0.1	23.9	10.5	26.0	24.7	15.7
Regelmatig	3.6	0.0	15.9	13.7	14.6	8.2	9.5
Vaak	0.0	0.0	0.0	2.1	5.2	5.9	2.2
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(112)	(90)	(113)	(95)	(96)	(85)	(591)

Tabel 2.8.A. Ervaren discriminatie op het werk in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	82.9	89.8	51.4	68.8	30.0	62.4	63.9
Zelden	9.3	3.1	20.8	9.4	39.2	13.8	16.2
Soms	4.7	6.3	16.7	12.5	22.3	14.7	12.9
Regelmatig	1.6	0.8	7.6	7.8	8.5	7.3	5.6
Vaak	1.6	0.0	3.5	1.6	0.0	1.8	1.4
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(129)	(127)	(144)	(128)	(130)	(109)	(767)

Tabel 2.8.B. Ervaren discriminatie op het werk in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	81.3	78.9	39.3	60.7	43.8	47.9	58.6
Zelden	12.1	13.2	27.1	19.0	30.3	27.4	21.5
Soms	4.7	6.6	24.3	9.5	16.9	16.4	13.2
Regelmatig	0.9	1.3	6.5	7.1	6.7	6.8	4.9
Vaak	0.9	0.0	2.8	3.6	2.2	1.4	1.9
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(107)	(76)	(107)	(84)	(89)	(73)	(536)

Tabel 2.9.A. Bron van discriminatie op het werk in Antwerpen
(meer dan een antwoord mogelijk)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Andere medewerkers of collega's	31.3	38.9	45.9	69.5	46.4	44.6	49.5
Ploegbazen of supervisors	21.9	11.1	21.1	8.4	24.5	16.1	18.8
Directie	28.1	27.8	13.8	9.5	12.3	10.7	13.5
Klanten	12.5	16.7	13.8	10.5	14.7	25.0	14.8
Anderen	6.3	5.6	5.5	2.1	1.8	3.6	3.4
Totaal % (Aantal)	100 (32)	100 (18)	100 (109)	100 (95)	100 (163)	100 (56)	100 (473)

Tabel 2.9.B. Bron van discriminatie op het werk in Brussel
(meer dan een antwoord mogelijk)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Andere medewerkers of collega's	13.0	36.8	21.7	28.0	20.0	31.0	24.2
Ploegbazen of supervisors	26.1	10.5	17.4	12.0	17.6	17.2	16.8
Directie	21.7	5.2	18.5	14.0	17.6	6.9	15.0
Klanten	26.1	31.6	31.5	22.0	28.2	27.6	28.1
Anderen	13.0	15.8	10.9	24.0	16.5	17.2	15.9
Totaal % (Aantal)	100 (23)	100 (19)	100 (92)	100 (50)	100 (85)	100 (58)	100 (327)

2.4. Omgaan met diversiteit op de werkplek

Ten slotte hebben wij aan de respondenten van Turkse en Marokkaanse herkomst gevraagd of zij van mening zijn dat hun werkgevers zich actief inzetten voor diversiteit op de werkvloer en voor een prettig werkklimaat tussen autochtone en allochtone medewerkers. De overgrote meerderheid in beide steden beaamt deze actieve houding van hun eigen werkgevers (zie Tabellen 2.10). Slechts een minderheid van ongeveer 20% van de respondenten van Turkse en Marokkaanse herkomst vindt dat hun werkgever geen diversiteitbeleid voert. Hierbij dient opgemerkt te worden dat deze vraag uiteraard alleen betrekking heeft op werkgevers die één of meer allochtonen in dienst hebben.

Tabel 2.10.A. “Denkt u dat uw werkgever inspanningen doet om mensen van verschillende herkomst zich thuis te laten voelen op het werk?” (Antwerpen)

	Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i>
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Ja	83.5	84.0	78.7	87.7	83.0
Nee	16.5	16.0	21.3	12.3	17.0
Totaal %	100	100	100	100	100
(Aantal)	(115)	(75)	(108)	(73)	(371)

Tabel 2.10.B. “Denkt u dat uw werkgever inspanningen doet om mensen van verschillende herkomst zich thuis te laten voelen op het werk?” (Brussel)

	Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i>
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Ja	81.4	75.7	70.9	75.0	76.2
Nee	18.6	24.3	29.1	25.0	23.8
Totaal %	100	100	100	100	100
(Aantal)	(70)	(37)	(55)	(44)	(206)

Samenvatting gelijke kansen op de arbeidsmarkt

In dit hoofdstuk onderzochten wij de positie van autochtone en allochtone Antwerpenaars en Brusselaars op de arbeidsmarkt, met bijzondere aandacht voor ervaren discriminatie. We stelden vast dat allochtone vrouwen, met uitzondering van Marokkaanse vrouwen in Brussel, vaker niet actief zijn op de arbeidsmarkt. In Brussel heerst een hogere algemene werkloosheidsgraad dan in Antwerpen. In Antwerpen is de arbeidsmarkt meer etnisch gesegregeerd, waarbij vooral allochtone mannen vaak in bedrijven met veel allochtone werknemers tewerkgesteld zijn. In Brussel is de werknemerspopulatie in de bedrijven van de respondenten meer etnisch gemengd.

Op zoek naar werk ervaart een meerderheid van de allochtone mannen ongelijke behandeling, in tegenstelling tot autochtone respondenten, bij wie discriminatie ervaringen veeleer uitzonderlijk zijn. Binnen de Marokkaanse gemeenschap bestaat een consensus dat mannen vaker gediscrimineerd worden dan vrouwen, maar niet in de Turkse gemeenschap. Ervaringen van discriminatie doen zich ook voor op de werkplek, eens men een job heeft gevonden. Meestal zijn collega's de waargenomen daders, maar ook leidinggevenden en klanten van bedrijven (de laatste voornamelijk in Brussel) worden als daders genoemd. Ondanks deze breed gedeelde negatieve ervaringen is een grote meerderheid van de allochtone respondenten tevreden met het door hun werkgever gevoerde diversiteitbeleid.

Algemene conclusie gelijke kansen

De autochtone vergelijkingsgroep in de TIES-surveys werd uit dezelfde woonbuurten geselecteerd en zoveel als mogelijk gematcht met allochtone doelgroepen naar sociale achtergrond. Toch wijzen onze bevindingen over gelijke kansen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt erop dat jongeren en jongvolwassenen van de tweede generatie vaker uit de boot vallen en minder vaak een tweede kans krijgen en/of grijpen. Ook wanneer we rekening houden met gemiddeld minder gunstige schoolloopbanen van de tweede generatie, zijn er nog extra hindernissen voor allochtonen op de arbeidsmarkt. Daarbij dient meteen te worden opgemerkt dat die hindernissenkoers ook de doorsnee ervaring is van autochtone respondenten – met een vergelijkbare stedelijke en sociale achtergrond – in ons onderzoek. Tot slot laten de bevindingen een aanzienlijke diversiteit zien binnen de tweede generatie voor wat betreft hun beroepsloopbanen en hun posities op de arbeidsmarkt. Men mag dus niet uit het oog verliezen dat de tweede generatie, in dit geval de kinderen van Turkse en Marokkaanse migranten, een veel minder homogene groep vormt dan de generatie van hun ouders. Zo zien we niet alleen verschillen in kwetsbaarheid, maar ook succesverhalen bij bepaalde subgroepen naar sekse, herkomst, opleiding en woonplaats (Vandezande, Fleischmann, Baysu, Swyngedouw & Phalet, 2008).

3. Ervaringen van persoonlijke discriminatie

Naast gelijkheid van kansen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt hebben wij ook discriminatie in andere aspecten van het publieke leven onderzocht. Als wij een algemene vraag stellen aan respondenten of en hoe vaak zij persoonlijk in aanraking zijn gekomen met ongelijke behandeling of vijandigheid wegens herkomst of achtergrond, vinden wij grote verschillen naar etniciteit en sekse. Van de respondenten van Belgische herkomst heeft slechts een minderheid (tussen de 22 en 38%) ooit te maken gehad met persoonlijke discriminatie. Onder allochtone respondenten is dit echter een meerderheid: 62 tot 69% van de Turkse mannen, 53 tot 56% van de Turkse vrouwen, 76 tot 80% van de Marokkaanse mannen, en 60 tot 69% van de Marokkaanse vrouwen hebben zich wel eens ongelijk behandeld gevoeld. In beide steden springen mannen van Marokkaanse herkomst eruit als de groep met de meeste ervaringen van discriminatie. Ook als het niet specifiek om deelname aan de arbeidsmarkt gaat, ervaren allochtone vrouwen minder discriminatie dan mannen. Hier geldt weer dat dit kan worden veroorzaakt door beperkte contacten met de buitenwereld vanuit een traditioneel rolpatroon binnen de Turkse en Marokkaanse gemeenschap, wellicht in combinatie met minder negatieve reacties vanuit de autochtone bevolking ten opzichte van allochtone vrouwen. Naast de grote verschillen naar etniciteit en sekse vinden wij geen wezenlijk verschil tussen de twee onderzochte steden met betrekking tot ervaringen van persoonlijke discriminatie.

Persoonlijke ervaringen van discriminatie die zich niet in de sociaal-economische sfeer van ongelijke kansen op diploma's en werk, zijn nog maar weinig systematisch onderzocht. Nochtans komen die ervaringen regelmatig voor en vormen zij een aparte dimensie in confirmatorische factoranalyse van discriminatie ervaringen bij allochtone en autochtone groepen in gemengde buurten in Antwerpen, zo blijkt uit een meer gedetailleerde paper over de Antwerpse case van Vandezande, Swyngedouw en Phalet (2009). Blijkbaar hebben negatieve contactervaringen tussen allochtone en autochtone burgers in de stedelijke context een andere betekenis dan de ervaring van ongelijke kansen en laten zij een ander subjectief aspect zien van processen van sociale uitsluiting of wrijving in de stedelijke leefsfeer. Een aandachtspunt is verder dat voor Marokkaanse mannen in Antwerpen het bijzonder, confrontaties met de polities en in het uitgaansleven een aparte factor vormen, wat wellicht wijst op gespannen verhoudingen met de politie als ordehandhavers in de stad. Verder toont dit onderzoek naar de Antwerpse case aan dat, behalve sekse en herkomst, ook nog andere variabelen een verschil kunnen maken in de mate van ervaren persoonlijke discriminatie: factoren die de kans op discriminatie ervaringen verhogen zijn werkloosheidsstatus, een laag opleidingsniveau, negatieve toekomstverwachtingen, en een negatieve waardering van 'onvriendelijke' groepsrelaties in de stad. Alleen bij autochtonen ervaren lager opgeleiden meer discriminatie dan hoger opgeleiden, bij allochtonen ervaren hoger opgeleiden niet minder discriminatie dan lager opgeleiden. Vooral bij Turken ervaren werklozen meer discriminatie dan werkenden of inactieven. Bij Marokkanen – en vooral bij Marokkaanse mannen – zijn discriminatie-ervaringen echter breed gedeeld, ongeacht opleiding en werk. We stelden vast dat groepsverschillen in persoonlijke ervaringen van discriminatie verankerd zijn in een zogenaamde 'etnische hiërarchie',

waarbij in beide steden de meest negatieve beeldvorming wordt gevonden met betrekking tot de Marokkaanse groep.

Tabel 3.1.A. Ervaren persoonlijke discriminatie in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Nooit	66.7	78.1	38.2	43.6	19.9	39.6	47.2
Zelden	21.6	8.6	32.6	24.0	30.1	22.1	23.5
Soms	8.5	9.9	20.2	24.0	23.7	29.2	19.5
Regelmatig	2.6	3.3	7.9	5.0	22.4	7.1	8.0
Vaak	0.7	0.0	1.1	3.4	3.8	1.9	1.9
Totaal %	100	100	100	100	100	110	100
(Aantal)	(153)	(151)	(178)	(179)	(156)	(154)	(971)

Tabel 3.1.B. Ervaren persoonlijke discriminatie in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Nooit	61.7	68.0	31.3	47.1	24.2	31.3	44.2
Zelden	19.9	21.1	32.8	24.8	32.6	36.1	27.7
Soms	15.6	10.9	29.7	21.5	29.5	22.1	21.5
Regelmatig	2.1	0.0	5.5	5.0	9.1	6.6	4.7
Vaak	0.7	0.0	0.8	1.7	4.5	4.1	1.9
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(141)	(128)	(128)	(121)	(132)	(122)	(772)

3.1. Domein-specifieke ervaringen van discriminatie

Met een aantal gerichte vragen hebben wij geprobeerd in kaart te brengen in welke aspecten van het publieke leven de meeste discriminatie wordt ervaren. De antwoorden op deze vraag verschillen sterk per etnische groep en sekse. Autochtone mannen voelen zich het meest gediscrimineerd op straat of in het openbaar vervoer (31 tot 42% rapporteert hier wel eens mee te maken te hebben gehad), bij het uitgaan (26 tot 35%), en in de buurt waar zij wonen (22 à 23%). Autochtone vrouwen ervaren op al deze terreinen minder discriminatie. Zij voelen zich het meest ongelijk behandeld op straat of in het openbaar vervoer (30 tot 34%), en in de woonbuurt (18 tot 20%). Autochtonen komen daarentegen weinig in aanraking met discriminatie bij het zoeken naar een woning, bij het uitgaan, en in het contact met de politie. Ook valt op dat zelfs in de domeinen waar zij relatief veel discriminatie ervaren minder dan de helft van de respondenten ooit dergelijk negatieve ervaringen heeft gemaakt. Voor allochtone respondenten is dit anders: in sommige domeinen heeft meer dan de helft ongelijke behandeling ervaren. Mannen van Turkse herkomst hebben de meeste ervaring met persoonlijke

discriminatie op het gebied van uitgaan (59 à 60%), op straat (55 tot 64%), in de omgang met de politie (48 tot 63%) en in de eigen buurt (42 tot 45%). Wederom zijn al deze percentages lager voor vrouwen van dezelfde etnische herkomst. Turkse vrouwen voelen zich het vaakst ongelijk behandeld op straat (47 tot 51%) en in de woonbuurt (32 tot 40%). Meer dan de helft van de Marokkaanse mannen in onze steekproef heeft ervaring met discriminatie op alle genoemde terreinen. 71 tot 76% rapporteert ongelijke behandeling bij het uitgaan, 66 tot 72% op straat of in het openbaar vervoer, 66 tot 69% in de omgang met de politie, 37 tot 58% in de eigen buurt, en 53 tot 56% bij het zoeken naar een woning. Ervaringen van discriminatie komen wat minder vaak voor onder vrouwen van Marokkaanse herkomst, van wie 55 tot 67% zich wel eens ongelijk behandeld voelt op straat, 37 tot 40% op zoek naar een woning en 25 tot 34% in de buurt. In Brussel rapporteren bovendien 36% van de Marokkaanse vrouwen discriminatie bij het uitgaan, maar dit percentage is met 20% veel lager in Antwerpen. De ervaringen van persoonlijke discriminatie verschillen weliswaar licht tussen de twee onderzochte steden, maar er is geen duidelijke trend af te lezen. De verschillen tussen autochtone en allochtone respondenten en tussen mannen en vrouwen zijn veel groter. De grootste sekseverschillen in de frequentie van waargenomen discriminatie doen zich voor in de omgang met de politie en bij het uitgaan. Het is mogelijk dat vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst in hun dagelijks leven minder in contact komen met de politie en (met name in Antwerpen) minder vaak uitgaan dan mannen met dezelfde etnische achtergrond. Het is echter ook mogelijk dat allochtone mannen harder worden aangepakt door de politie en vaker worden geweerd bij het uitgaan dan vrouwen. Hierover kunnen wij op basis van onze gegevens geen uitspraken doen.

Tabel 3.2.1.A. Op straat of in het openbaar vervoer in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Nooit	58.4	70.0	45.2	48.9	27.6	44.5	48.9
Zelden	26.0	13.3	29.4	19.4	28.8	14.2	22.0
Soms	14.3	11.3	18.1	26.7	32.7	27.7	21.9
Regelmatig	1.3	2.7	6.2	2.8	10.3	9.7	5.5
Vaak	0.0	2.7	1.1	2.2	0.6	3.9	1.7
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(154)</i>	<i>(150)</i>	<i>(177)</i>	<i>(180)</i>	<i>(156)</i>	<i>(155)</i>	<i>(972)</i>

Tabel 3.2.1.B. Op straat of in het openbaar vervoer in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	68.6	65.5	35.9	53.3	34.4	33.1	48.8
Zelden	17.9	21.9	29.7	27.0	33.6	33.9	27.2
Soms	9.3	9.4	27.3	13.9	22.9	24.2	17.7
Regelmatig	3.6	2.3	4.7	4.1	4.6	7.3	4.4
Vaak	0.7	0.8	2.3	1.6	4.6	1.6	1.9
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(140)	(128)	(128)	(122)	(131)	(124)	(773)

Tabel 3.2.2.A. Op zoek naar een woning in Antwerpen⁷

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	91.3	93.1	65.1	73.0	43.8	63.3	71.6
Zelden	4.9	5.9	18.6	9.6	30.0	8.2	12.9
Soms	3.9	1.0	14.0	10.4	16.2	16.3	10.3
Regelmatig	0.0	0.0	2.3	5.2	8.8	7.1	3.9
Vaak	0.0	1.4	0.0	1.7	1.2	5.1	1.6
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(103)	(101)	(86)	(115)	(80)	(98)	(583)

Tabel 3.2.2.B. Op zoek naar een woning in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	89.0	90.1	54.5	81.3	46.9	59.7	70.3
Zelden	6.6	6.6	12.1	10.7	8.2	9.7	9.0
Soms	2.2	2.2	18.2	5.3	28.6	21.0	12.9
Regelmatig	2.2	1.1	10.6	2.7	8.2	4.8	4.2
Vaak	0.0	0.0	4.5	0.0	8.2	4.8	2.9
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(91)	(91)	(66)	(75)	(49)	(62)	(434)

⁷ Op deze resultaten werd een filter toegepast: enkel de antwoorden van de personen die ooit het ouderlijk huis hebben verlaten worden hier getoond. Dus de personen die nooit zelf een woning hebben gezocht zijn hier zoveel mogelijk uitgefilterd. Hetzelfde geldt voor tabel 3.2.2.B.

Tabel 3.2.3.A. In de woonbuurt in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	76.5	80.0	55.4	67.8	41.7	65.6	64.2
Zelden	13.7	8.7	33.3	14.4	39.1	20.1	21.8
Soms	7.2	6.0	9.6	13.9	13.5	9.7	10.1
Regelmatig	2.6	5.3	1.7	2.8	3.8	2.6	3.1
Vaak	0.0	0.0	0.0	1.1	1.9	1.9	0.8
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(153)	(150)	(177)	(180)	(156)	(154)	(970)

Tabel 3.2.3.B. In de woonbuurt in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	77.9	82.2	57.8	60.0	63.4	75.2	69.6
Zelden	11.4	10.9	28.9	24.2	23.7	20.0	19.7
Soms	7.1	4.7	11.7	11.7	9.9	3.2	8.0
Regelmatig	3.6	2.3	0.0	3.3	3.1	2.6	2.3
Vaak	0.0	0.0	1.3	0.8	0.0	0.0	0.4
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(140)	(129)	(128)	(120)	(131)	(125)	(773)

Tabel 3.2.4.A. Bij het uitgaan, in discotheken, cafés of restaurants in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	65.1	86.0	40.1	85.1	23.7	80.4	63.0
Zelden	20.4	6.0	22.0	5.7	12.2	10.5	12.9
Soms	9.9	5.3	18.1	9.1	18.6	7.7	11.6
Regelmatig	2.6	2.7	10.7	0.0	28.2	0.7	7.6
Vaak	2.0	0.0	9.0	0.0	17.3	0.7	0.5
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(152)	(150)	(177)	(175)	(156)	(143)	(953)

Tabel 3.2.4.B. Bij het uitgaan, in discotheken, cafés of restaurants in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	74.3	83.7	41.4	82.5	28.7	64.0	62.4
Zelden	9.3	11.6	15.6	9.2	14.0	18.4	13.0
Soms	10.7	4.7	24.2	3.3	20.9	13.6	13.0
Regelmatig	3.6	0.0	12.5	5.0	20.2	0.8	7.0
Vaak	2.1	0.0	6.3	0.0	16.3	3.2	4.7
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(140)	(129)	(128)	(120)	(129)	(125)	(771)

Tabel 3.2.5.A. In het contact met de politie in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	80.9	94.0	52.2	85.9	33.5	84.4	71.5
Zelden	15.1	4.0	24.9	7.3	22.6	9.1	14.0
Soms	2.6	2.0	15.2	5.6	29.0	5.8	10.1
Regelmatig	0.7	0.0	4.5	1.1	9.0	0.6	2.7
Vaak	0.7	0.0	3.4	0.0	5.8	0.0	1.7
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(152)	(150)	(178)	(177)	(155)	(154)	(966)

Tabel 3.2.5.B. In het contact met de politie in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	86.4	95.4	37.3	80.2	31.3	72.4	67.3
Zelden	5.7	2.3	18.3	13.2	18.3	14.6	11.9
Soms	5.7	1.5	23.0	5.0	27.5	9.8	12.1
Regelmatig	0.7	0.8	16.7	0.8	10.7	2.4	5.3
Vaak	1.4	0.0	4.8	0.8	12.2	0.8	3.4
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(140)	(130)	(126)	(121)	(131)	(123)	(771)

3.2. Waargenomen gronden van discriminatie

In alle voorgaande tabellen zagen wij grote verschillen tussen respondenten van Belgische, Turkse en Marokkaanse herkomst, evenals aanzienlijke sekseverschillen. Dit roept de vraag op of etnische achtergrond en sekse de meest voorkomende oorzaken

van discriminatie zijn. Discriminatie op basis van sekse zullen wij later behandelen als wij in hoofdstuk 5 dieper ingaan op de gender(on)gelijkheid. Uit de Tabellen 3.3 blijkt dat voor alle groepen van respondenten etnische herkomst de meest genoemde reden voor persoonlijk ervaren discriminatie is. De enige uitzondering vormen autochtone vrouwen in Antwerpen, die het vaakst 'andere redenen' opgeven voor de ervaren ongelijke behandeling. Een meerderheid van 58 à 59% van de Marokkaanse mannen, 62 tot 65% van de Turkse mannen, 52 tot 57% van de Marokkaanse vrouwen en 54 tot 58% van de Turkse vrouwen geeft aan op basis van etnische herkomst te zijn gediscrimineerd. Daarbij gaat het om de interpretatie van de respondent zelf, d.w.z. onze gegevens staan ons niet toe uitspraken te doen over de daadwerkelijke beweegredenen voor de ongelijke behandeling die de respondenten hebben ervaren. Naast etnische herkomst wordt huidskleur vooral door allochtone mannen genoemd als waarschijnlijke reden voor ervaren discriminatie. Ook godsdienst wordt als motief voor ongelijke behandeling ervaren; dit komt relatief vaker voor onder allochtone vrouwen dan onder mannen met dezelfde etnische achtergrond. Een mogelijke oorzaak hiervan, het dragen van een hoofddoek, zullen wij aan het eind van dit rapport nader onderzoeken.

Tabel 3.3.A. Reden voor de persoonlijke discriminatie in Antwerpen
(meer dan één antwoord mogelijk)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Etnische herkomst	32.0	36.2	34.9	41.5	41.8	48.2	39.9
Taal of accent	7.8	2.9	12.0	7.0	7.3	5.4	7.8
Huidskleur	8.7	7.2	29.9	19.0	30.3	15.5	22.2
Religie of levensbeschouwing	3.1	5.8	10.4	16.2	14.2	25.0	13.7
Sociale klasse of sociale achtergrond	21.4	8.7	7.1	3.5	4.2	1.2	6.4
Andere reden	26.3	39.1	5.8	12.7	2.3	4.8	10.2
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(103)</i>	<i>(69)</i>	<i>(241)</i>	<i>(142)</i>	<i>(261)</i>	<i>(168)</i>	<i>(984)</i>

Tabel 3.3.B. Reden voor de persoonlijke discriminatie in Brussel
(meer dan een antwoord mogelijk)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Etnische herkomst	33.3	36.7	38.2	45.5	41.3	43.1	40.3
Taal of accent	10.3	13.9	9.6	15.8	3.4	1.9	7.7
Huidskleur	11.5	12.7	18.5	4.0	18.9	9.4	13.6
Religie of levensbeschouwing	5.1	2.5	9.6	22.8	17.0	28.8	16.0
Sociale klasse of sociale achtergrond	17.9	12.7	12.7	9.9	11.2	6.9	11.3
Andere reden	21.8	21.5	11.5	2.0	8.3	10.0	11.1
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(78)</i>	<i>(79)</i>	<i>(157)</i>	<i>(101)</i>	<i>(206)</i>	<i>(160)</i>	<i>(781)</i>

3.3. Beledigend taalgebruik

Naast openlijke discriminatie, kan ook beledigend taalgebruik wegens de herkomst een rol spelen in het zich niet welkom voelen in Antwerpen en Brussel. Daarom hebben we ook dit bevraagd (zie Tabellen 3.4). Vrouwen hebben hier minder last van dan mannen van dezelfde herkomst. Een meerderheid van de autochtonen geeft aan hier nog nooit mee te maken te hebben gehad. Marokkaanse mannen in Antwerpen rapporteren het vaakst dat dit gebeurt: bijna iedereen (89%) zegt minstens één maal het doelwit te zijn geweest van beledigende taal op basis van zijn etnische achtergrond. Ook Marokkaanse vrouwen hebben hier meer last van dan Turkse vrouwen. In de meeste gevallen gaat het om beledigend taalgebruik tegen allochtonen door personen van Belgische herkomst, zoals de Tabellen 3.5 laten zien. De respondenten van Belgische herkomst die wel eens met beledigend taalgebruik te maken hebben gehad wijzen in meerderheid personen van niet-Belgische herkomst, en met name van Marokkaanse origine, aan als de bron van de discriminatie. Ook Turkse respondenten rapporteren ervaringen van beledigend taalgebruik door Marokkaanse stadsgenoten, terwijl omgekeerd beledigingen van Marokkanen door Turken minder vaak gerapporteerd worden.

Tabel 3.4.A. Frequentie van beledigend taalgebruik wegens herkomst of achtergrond in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Nooit	50.6	63.1	38.2	62.8	10.9	44.6	45.2
Zelden	31.8	16.8	36.5	20.6	32.1	20.4	26.5
Soms	13.0	14.8	20.0	14.4	34.0	30.0	20.8
Regelmatig	2.6	5.4	5.1	1.1	21.2	3.8	6.4
Vaak	1.9	0.0	0.6	1.1	1.9	1.3	1.1
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(154)</i>	<i>(149)</i>	<i>(178)</i>	<i>(180)</i>	<i>(156)</i>	<i>(157)</i>	<i>(974)</i>

Tabel 3.4.B. Frequentie van beledigend taalgebruik wegens herkomst of achtergrond in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Nooit	68.1	65.1	32.8	54.5	40.0	46.4	51.4
Zelden	14.9	24.8	37.5	31.4	25.4	30.4	27.1
Soms	12.8	10.1	26.6	11.6	23.1	20.0	17.3
Regelmatig	2.8	0.0	3.1	1.7	9.2	3.2	3.4
Vaak	1.4	0.0	0.0	0.8	2.3	0.0	0.8
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(141)</i>	<i>(129)</i>	<i>(128)</i>	<i>(121)</i>	<i>(130)</i>	<i>(125)</i>	<i>(774)</i>

Tabel 3.5.A. Etnische achtergrond van degene waarvan het beledigend taalgebruik uitging in Antwerpen (*meer dan een antwoord mogelijk*)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Van Belgische herkomst	23.6	14.3	56.3	72.5	64.4	82.2	52.9
Van Turkse herkomst	19.4	18.2	8.5	2.5	10.7	3.0	10.6
Van Marokkaanse herkomst	40.0	58.4	27.3	22.5	13.7	10.9	26.2
Van andere herkomst	17.4	9.1	8.0	10.0	11.2	4.0	10.3
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(144)</i>	<i>(77)</i>	<i>(176)</i>	<i>(80)</i>	<i>(205)</i>	<i>(101)</i>	<i>(789)</i>

Tabel 3.5.B. Etnische achtergrond van degene waarvan het beledigend taalgebruik uitging in Brussel (*meer dan een antwoord mogelijk*)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Van Belgische herkomst	19.4	20.3	48.4	55.0	56.9	64.1	46.7
Van Turkse herkomst	22.2	18.8	7.8	8.8	8.6	8.7	11.4
Van Marokkaanse herkomst	41.7	42.2	20.3	22.5	10.3	7.6	21.7
Van andere herkomst	16.7	18.8	23.4	13.8	24.1	19.6	20.1
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(72)</i>	<i>(64)</i>	<i>(128)</i>	<i>(80)</i>	<i>(116)</i>	<i>(92)</i>	<i>(552)</i>

Samenvatting ervaringen van persoonlijke discriminatie

Dit hoofdstuk liet zien dat in beide steden respondenten van Turkse en Marokkaanse herkomst geregeld te maken hebben met ongelijke of vijandige behandeling. Deze ervaringen blijven niet beperkt tot het – meest onderzochte – domein van structurele discriminatie, of de ervaring van ongelijke kansen op diploma's of werk. Daarnaast ervaren allochtonen – maar ook autochtonen in de gemengde stadsbuurten waar het TIES-onderzoek plaatsvond – ook discriminatie in ontmoetingen tussen groepen in de publieke stedelijke ruimte, zoals bij het uitgaan, in de buurt, en in het openbaar vervoer. Deze laatste ervaringen van discriminatie vormen een aparte dimensie incidentele discriminatie in de studie van Vandezande, Swyngedouw en Phalet (2009) naar de Antwerpse case, die verwijst naar ervaringen van uitsluiting of spanning in het samenleven tussen diverse groepen in gemengde stadsbuurten. Tot slot vormen confrontaties met de politie als ordehandhavers in de stad een bijzonder aandachtspunt, dat vooral op de voorgrond treedt in de ervaren discriminatie van Marokkaanse mannen in Antwerpen (Vandezande et al, 2009).

Vrouwen rapporteren minder persoonlijke ervaringen van discriminatie dan mannen; en Marokkaanse mannen in beide steden ervaren de meeste discriminatie. Ook personen van Belgische herkomst voelen zich wel eens ongelijk behandeld op basis van hun herkomst of achtergrond, maar dit is in veel mindere mate het geval dan bij allochtonen. Naast sekse en herkomst maken nog andere variabelen een verschil in de mate van ervaren persoonlijke discriminatie (Vandezande, Swyngedouw & Phalet, 2009). Alleen bij autochtonen ervaren lager opgeleiden meer discriminatie dan hoger opgeleiden. Vooral bij Turken ervaren werklozen meer discriminatie dan werkenden of inactieven. Bij Marokkanen – en vooral bij Marokkaanse mannen – zijn discriminatie-ervaringen echter breed gedeeld, ongeacht opleiding en werk.

Niet enkel de mate van discriminatie, ook de domeinen van het publieke leven waarin de respondenten discriminatie ervaren verschillen naar etniciteit en sekse. Allochtone mannen ervaren de meeste ongelijke behandeling bij het uitgaan en in het contact met de politie. Allochtone vrouwen noemen deze domeinen veel minder; zij ervaren meer discriminatie op straat, in de woonbuurt, en op zoek naar een woning. Personen van Belgische herkomst worden het meest genoemd als daders van discriminerend gedrag of beledigend taalgebruik. Daarnaast melden Turken en autochtonen echter ook beledigend taalgebruik door personen van Marokkaanse herkomst.

De meeste respondenten menen dat zij discriminatie ervaren op grond van hun etnische achtergrond, maar ook huidskleur wordt vaak genoemd als reden voor ongelijke behandeling. Vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst ten slotte geven bovendien aan vanwege hun religie gediscrimineerd te worden.

4. Discriminatie tegen groepen in de Belgische samenleving

In de voorgaande hoofdstukken stelden wij al vast dat onze respondenten ongelijkheid van kansen tussen allochtonen en autochtonen op de arbeidsmarkt waarnemen; en dat ook op andere terreinen van het publieke leven persoonlijke ervaringen van discriminatie onder allochtonen vaker voorkomen. In dit hoofdstuk gaan wij nader in op de algehele openheid van de Belgische samenleving en onderzoeken wij wat onze respondenten denken over discriminatie tegen specifieke groepen in die samenleving.

4.1. Welke groepen worden gediscrimineerd in België?

De gegevens in de Tabellen 4.1.1 tot 4.1.6 schetsen een weinig open beeld van de Belgische samenleving. De overgrote meerderheid van zowel allochtone als autochtone respondenten in beide steden denkt dat minderheidsgroepen in België wel eens worden gediscrimineerd. Dit geldt niet alleen voor minderheidsgroepen zoals Turken, Marokkanen, moslims, en mensen met een donkere huidskleur, maar ook – zij het in mindere mate – voor Belgen. Meer dan 90% van de respondenten in beide steden, ongeacht herkomst en sekse, denkt dat Turken, Marokkanen, moslims, en mensen met een donkere huidskleur ongelijke behandeling ervaren. De antwoordcategorie “regelmatig” komt daarbij het meest voor. Dus het gaat om structurele in plaats van incidentele discriminatie tegen deze minderheidsgroepen, die door de respondenten wordt gerapporteerd. Ook autochtonen worden in de ogen van 70-80% van de respondenten wel eens het slachtoffer van discriminatie, maar hier is de meest voorkomende antwoordcategorie “zelden”. Oneerlijke behandeling van Belgen wordt dus veeleer gezien als uitzondering op de regel, daar waar oneerlijke behandeling van allochtone groepen wordt gezien als de regel. Als we onze aandacht specifiek richten op de respondenten van Turkse en Marokkaanse herkomst, valt het op dat zij unaniem veel meer discriminatie tegen ‘hun’ groep rapporteren dan tegen hen persoonlijk. Dit verschil is vooral zeer opmerkelijk bij Turkse en Marokkaanse vrouwen, die minder persoonlijke ervaringen van discriminatie rapporteerden dan mannen.

Discrepancies tussen persoonlijke en collectieve ervaringen van discriminatie zijn een welbekend verschijnsel in de internationale onderzoeksliteratuur, al bestaat er geen eensgezindheid over de verklaring ervan. Zo is er in persoonlijke gevallen meestal een behoorlijke marge van onzekerheid over de motieven van ongelijke behandeling, omdat discriminatie niet altijd openlijk of met opzet gebeurt. Verder kan de rol van persoonlijk slachtoffer van ongelijke behandeling bedreigend zijn voor je zelfwaardergevoel. Beide factoren (i.e., onzekerheid in geval van indirecte discriminatie en een bedreigd zelfwaardergevoel) bieden valide verklaringen voor de onderschatting van persoonlijke discriminatie. Omgekeerd kun je je zelfwaardergevoel als lid van een minderheidsgroep beschermen, wanneer je tegenvallers of mislukkingen kunt toeschrijven aan collectieve discriminatie van je groep. Bovendien laten collectieve definities van discriminatie als maatschappelijk probleem je toe om mensen te mobiliseren om dit probleem aan te pakken. Kortom, er zijn ook goede redenen voor een overschatting van discriminatie gemeten op groepsniveau.

4.2. “Hoe vaak denkt u dat volgende groepen als groep vijandigheid of een oneerlijke behandeling ervaren in België wegens hun herkomst of achtergrond?”

Tabel 4.1.1.A. Belgen in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	17.9	11.3	22.7	27.0	15.6	13.2	18.3
Zelden	51.7	37.1	46.6	31.0	37.0	27.6	38.5
Soms	25.8	37.1	25.0	34.5	34.4	40.8	32.8
Regelmatig	4.6	9.9	5.1	6.3	11.0	15.1	8.6
Vaak	0.0	4.6	0.6	1.1	1.9	3.3	1.9
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(151)	(151)	(176)	(174)	(154)	(152)	(958)

Tabel 4.1.1.B. Belgen in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	31.4	29.4	49.2	36.2	30.8	30.9	34.4
Zelden	35.8	45.2	25.0	25.9	35.4	35.0	33.9
Soms	23.4	15.9	19.2	32.8	26.2	19.5	22.7
Regelmatig	5.8	7.1	3.3	3.4	6.2	5.7	5.3
Vaak	3.6	2.4	3.3	1.7	1.5	8.9	3.6
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(137)	(126)	(120)	(116)	(130)	(123)	(752)

Tabel 4.1.2.A. Turken in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	0.7	2.0	9.6	6.8	5.3	6.1	5.3
Zelden	7.4	7.4	26.6	18.1	21.9	12.9	16.1
Soms	46.3	36.9	40.7	52.5	34.4	41.5	42.3
Regelmatig	39.6	45.6	18.1	19.2	33.1	29.3	30.1
Vaak	6.0	8.1	5.1	3.4	5.3	10.2	6.2
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(149)	(149)	(177)	(177)	(151)	(147)	(950)

Tabel 4.1.2.B. Turken in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	4.4	2.5	10.1	11.2	5.6	8.1	6.9
Zelden	15.6	10.1	23.5	24.1	14.5	8.9	3.9
Soms	45.2	32.8	37.0	37.1	43.5	32.5	38.2
Regelmatig	31.1	45.4	26.1	22.4	30.6	30.9	31.1
Vaak	3.7	9.2	3.4	5.2	5.6	19.5	7.8
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(135)	(119)	(119)	(116)	(124)	(123)	(736)

Tabel 4.1.3.A. Marokkanen in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	0.0	1.3	7.4	1.7	3.2	1.9	2.7
Zelden	4.0	4.0	13.1	6.4	11.5	6.5	7.7
Soms	27.3	20.8	29.0	31.8	32.1	25.3	27.9
Regelmatig	50.0	53.7	31.8	40.5	40.4	44.8	43.1
Vaak	18.7	20.1	18.8	19.7	12.8	21.4	17.8
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(150)	(149)	(176)	(173)	(156)	(154)	(958)

Tabel 4.1.3.B. Marokkanen in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	5.1	2.4	1.7	8.2	5.4	7.9	5.1
Zelden	5.9	4.8	8.4	9.1	7.7	10.2	7.6
Soms	32.4	24.6	44.5	35.5	33.1	24.4	32.2
Regelmatig	50.0	54.0	32.8	38.2	46.9	26.8	41.7
Vaak	6.6	14.3	12.6	9.1	6.9	30.7	13.4
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(136)	(126)	(119)	(110)	(130)	(127)	(748)

Tabel 4.1.4.A. Moslims in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	0.0	2.0	9.7	7.4	4.7	3.3	4.7
Zelden	4.0	4.1	20.0	9.1	12.3	6.5	9.6
Soms	33.3	23.0	29.7	34.4	29.2	24.2	29.1
Regelmatig	48.7	50.7	29.1	32.0	39.0	33.3	38.3
Vaak	14.0	20.3	11.4	17.1	14.9	32.7	18.2
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(150)	(148)	(175)	(175)	(154)	(153)	(955)

Tabel 4.1.4.B. Moslims in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	3.0	2.5	4.1	7.0	5.3	7.9	5.0
Zelden	10.5	4.1	14.0	15.8	8.4	6.3	9.8
Soms	33.8	19.7	33.1	31.6	19.8	20.6	26.4
Regelmatig	40.6	52.5	35.5	33.3	42.0	29.4	39.0
Vaak	12.0	21.3	13.2	12.3	24.4	35.7	19.9
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(133)	(122)	(121)	(114)	(131)	(126)	(747)

Tabel 4.1.5.A. Mensen met donkere huidskleur in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	1.3	2.0	8.6	4.1	5.9	4.6	4.5
Zelden	3.3	5.4	13.7	12.2	9.2	5.3	8.4
Soms	36.0	28.4	32.0	34.9	30.1	23.8	31.0
Regelmatig	48.7	47.3	31.4	30.2	33.3	39.1	37.9
Vaak	10.7	16.9	14.3	18.6	21.6	27.2	18.0
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(150)	(148)	(175)	(172)	(153)	(151)	(949)

Tabel 4.1.5.B. Mensen met donkere huidskleur in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	3.0	2.4	6.7	9.5	4.6	8.1	5.6
Zelden	4.5	8.9	9.2	10.4	8.5	9.7	8.4
Soms	32.1	17.7	31.7	28.7	17.7	19.4	24.5
Regelmatig	46.3	48.4	33.3	33.9	46.2	29.0	39.8
Vaak	14.2	22.6	19.2	17.4	23.1	33.9	21.7
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(134)	(124)	(120)	(115)	(130)	(124)	(747)

4.3. In welke domeinen worden Turkse en Marokkaanse groepen gediscrimineerd?

Waar speelt de ongelijke behandeling zich af volgens de respondenten? Bij de beantwoording van de volgende vragen gaat het niet meer om specifieke etnische of religieuze groepen, maar om de terreinen van het publieke leven waar de Turkse of Marokkaanse groep met discriminatie te maken krijgen. Aan autochtonen werd opnieuw op basis van toeval één van beide groepen voorgelegd, terwijl Turkse en Marokkaanse respondenten over de eigen groep werden bevraagd. In overeenstemming met de waargenomen frequentie van discriminatie vinden wij wederom dat grote meerderheden van de respondenten van alle genoemde terreinen van het publieke leven aangeven dat er wel eens discriminatie plaatsvindt. De domeinen die door de respondenten het vaakst met discriminatie in verband worden gebracht zijn het zoeken naar werk en de werkomgeving zelf, het uitgaansleven, de straat, en het contact met de politie. Volgens de respondenten komt ongelijke behandeling minder vaak voor op school en in de woonbuurt. Maar ook hier vinden wij percentages van boven de 60% (buurt) en boven de 80% (school) van de respondenten die denken dat er wel eens sprake is van discriminatie. Kortom, discriminatie van Turken en Marokkanen vindt plaats op alle terreinen van het publieke leven in de ogen van zowel autochtone als allochtone respondenten. Waargenomen ongelijke behandeling maakt zonder meer deel uit van de dagelijkse leefwereld van de geïnterviewde Antwerpenaars en Brusselaars.

De tabellen tonen een aantal verschillen naar etniciteit en sekse met betrekking tot de domeinen die het meest met discriminatie in verband worden gebracht. Autochtone mannen zien de grootste ongelijkheid van kansen op zoek naar werk of naar een woning, in het contact met de politie, op het werk, en bij het uitgaan. Van de autochtone vrouwen denkt zelfs meer dan 90% dat in alle genoemde domeinen ongelijke behandeling van etnische minderheden voorkomt. Over het algemeen zijn allochtone respondenten iets minder vaak dan autochtonen de mening toegedaan dat bepaalde terreinen van het publieke leven ongelijkheid van kansen kennen, vooral Turken in beide steden geven het vaakst aan dat er nooit gediscrimineerd wordt op alle genoemde terreinen. Maar ook in deze groep denkt altijd meer dan de helft van de ondervraagden dat er wel eens sprake is van ongelijke behandeling. Het zoeken naar werk wordt door Turkse mannen en vrouwen het vaakst in verband gebracht met groepsdiscriminatie.

Ook Marokkaanse mannen en vrouwen denken dat in dit domein veel ongelijke behandeling voorkomt. Mannen en vrouwen van Marokkaanse herkomst noemen ook het uitgaansleven als een domein waar discriminatie veelvuldig voorkomt. Verder rapporteren Marokkaanse mannen veel ongelijke behandeling of vijandigheid in het contact met de politie, terwijl vrouwen veel discriminatie ervaren op straat en in het openbaar vervoer.

Tabel 4.2.1.A. Op school in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Nooit	7.3	8.7	17.5	14.9	9.9	12.5	12.0
Zelden	29.3	18.8	35.6	22.3	28.9	20.4	26.1
Soms	40.0	45.0	33.9	41.7	40.8	44.7	40.8
Regelmatig	18.7	24.2	10.7	16.0	17.8	18.4	17.4
Vaak	4.7	3.4	2.3	5.1	2.6	3.9	3.7
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(150)	(149)	(177)	(175)	(152)	(152)	(955)

Tabel 4.2.1.B. Op school in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Nooit	12.7	4.1	17.9	17.2	14.1	12.1	13.0
Zelden	26.1	31.7	29.3	40.5	25.8	31.5	30.6
Soms	39.6	37.4	37.4	31.0	47.7	30.6	37.4
Regelmatig	17.9	22.0	10.6	7.8	10.9	16.9	14.4
Vaak	3.7	4.9	4.9	3.4	1.6	8.9	4.5
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(134)	(123)	(123)	(116)	(128)	(124)	(748)

Tabel 4.2.2.A. Op het werk in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Nooit	4.0	5.4	11.4	14.1	9.9	11.8	9.6
Zelden	28.7	17.7	29.7	20.0	23.7	15.8	22.7
Soms	47.3	49.7	41.7	45.9	38.8	46.7	44.9
Regelmatig	18.0	23.1	13.7	14.1	23.7	17.8	18.2
Vaak	2.0	4.1	3.4	5.9	3.9	7.9	4.5
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(150)	(147)	(175)	(170)	(152)	(152)	(946)

Tabel 4.2.2.B. Op het werk in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	5.3	2.6	18.2	24.5	9.7	9.1	11.3
Zelden	28.0	23.5	17.4	24.5	15.3	17.4	21.0
Soms	43.9	43.5	43.0	28.2	50.0	32.2	40.4
Regelmatig	18.2	26.1	18.2	20.0	21.8	21.5	20.9
Vaak	4.5	4.3	3.3	2.7	3.2	19.8	6.4
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(132)	(115)	(121)	(110)	(124)	(121)	(723)

Tabel 4.2.3.A. Op zoek naar werk in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	2.7	2.1	13.8	10.3	7.7	3.9	7.0
Zelden	14.0	6.2	13.8	11.5	10.3	6.6	10.5
Soms	33.3	28.8	35.6	34.5	26.5	23.0	30.5
Regelmatig	42.0	47.3	28.2	32.8	38.7	32.9	36.6
Vaak	8.0	15.8	8.6	10.9	16.8	33.6	15.4
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(150)	(146)	(174)	(174)	(155)	(152)	(951)

Tabel 4.2.3.B. Op zoek naar werk in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	3.8	1.7	15.3	8.6	8.5	5.7	7.3
Zelden	9.0	12.8	15.3	22.4	7.0	6.6	12.0
Soms	32.3	30.8	39.5	37.9	33.3	23.0	32.8
Regelmatig	40.6	41.9	21.0	21.6	37.2	29.5	32.1
Vaak	14.3	12.8	8.9	9.5	14.0	35.2	15.8
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(133)	(117)	(124)	(116)	(129)	(122)	(741)

Tabel 4.2.4.A. Bij het uitgaan, in discotheken, cafés en restaurants in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	4.1	1.3	8.0	15.3	4.6	6.9	6.8
Zelden	8.2	6.7	14.8	15.3	5.2	10.4	10.3
Soms	28.8	34.9	27.8	36.9	28.8	23.6	30.2
Regelmatig	36.3	34.2	28.4	22.9	27.5	32.6	30.2
Vaak	22.6	22.8	21.0	9.6	34.0	26.4	22.6
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(146)	(149)	(176)	(157)	(153)	(144)	(925)

Tabel 4.2.4.B. Bij het uitgaan, in discotheken, cafés en restaurants in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	3.0	1.6	19.4	31.9	3.9	9.5	11.2
Zelden	7.5	11.5	13.7	15.0	8.7	11.2	11.2
Soms	35.3	31.1	30.6	35.4	27.6	28.4	31.4
Regelmatig	40.6	41.0	24.2	12.4	33.1	21.6	29.3
Vaak	13.5	14.8	12.1	5.2	26.8	29.3	17.0
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(133)	(122)	(124)	(113)	(127)	(116)	(735)

Tabel 4.2.5.A. Op straat of in het openbaar vervoer in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	5.4	3.4	14.7	8.5	9.0	5.2	7.9
Zelden	26.2	14.9	39.5	16.4	26.5	11.0	22.7
Soms	45.0	40.5	34.5	46.3	36.8	40.3	40.5
Regelmatig	18.8	35.1	8.5	23.2	23.9	29.2	22.7
Vaak	4.7	6.1	2.8	5.6	3.9	14.3	6.1
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(149)	(148)	(177)	(177)	(155)	(154)	(960)

Tabel 4.2.5.B. Op straat of in het openbaar vervoer in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	15.5	5.7	17.7	27.0	11.7	7.3	14.0
Zelden	20.9	22.8	31.5	27.8	21.1	18.5	23.7
Soms	42.6	43.1	36.3	32.2	43.8	39.5	39.7
Regelmatig	17.8	23.6	11.3	9.6	14.8	21.0	16.4
Vaak	3.1	4.9	3.2	3.5	8.6	13.7	6.2
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(129)	(123)	(124)	(115)	(128)	(124)	(743)

Tabel 4.2.6.A. In de woonbuurt in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	8.1	10.3	19.2	22.8	15.5	20.9	16.4
Zelden	45.6	26.7	44.1	27.5	44.5	23.5	35.4
Soms	32.9	48.6	26.0	37.4	27.7	39.2	35.0
Regelmatig	10.7	13.0	7.9	10.5	9.7	11.1	10.4
Vaak	2.7	1.4	2.8	1.8	2.6	5.2	2.7
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(149)	(146)	(177)	(171)	(155)	(153)	(951)

Tabel 4.2.6.B. In de woonbuurt in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	18.6	16.5	36.6	32.5	24.2	22.8	25.1
Zelden	45.0	35.5	31.7	39.5	34.4	43.1	38.2
Soms	25.6	35.5	25.2	21.9	33.6	22.8	27.5
Regelmatig	9.3	9.9	3.3	5.3	4.7	8.1	6.8
Vaak	1.6	2.6	3.3	0.9	3.1	3.3	2.4
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(129)	(121)	(123)	(114)	(128)	(123)	(738)

Tabel 4.2.7.A. Op zoek naar een woning in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	2.7	5.6	22.4	20.5	11.2	10.6	12.6
Zelden	20.7	9.7	29.9	17.5	21.2	12.6	18.9
Soms	44.0	27.1	33.3	36.3	30.3	28.5	33.3
Regelmatig	28.0	43.8	10.9	18.1	30.9	28.5	26.0
Vaak	4.7	13.9	3.4	7.6	6.6	19.9	9.1
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(150)	(144)	(174)	(171)	(152)	(151)	(942)

Tabel 4.2.7.B. Op zoek naar een woning in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	7.5	4.2	29.2	31.5	14.2	10.9	15.9
Zelden	12.0	13.4	20.0	23.4	12.5	14.3	15.8
Soms	44.4	30.3	27.5	30.6	27.5	22.7	30.7
Regelmatig	28.6	32.8	17.5	8.1	33.3	25.2	24.5
Vaak	7.5	19.3	5.8	6.3	12.5	26.9	13.0
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(133)	(119)	(120)	(111)	(120)	(119)	(722)

Tabel 4.2.8.A. In het contact met de politie in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	2.7	6.8	11.9	17.8	7.9	14.4	10.5
Zelden	22.4	11.0	32.8	20.1	15.1	17.8	20.3
Soms	38.8	35.6	32.8	39.1	37.5	33.6	36.2
Regelmatig	28.6	38.4	18.6	14.8	29.6	23.3	25.1
Vaak	7.5	8.2	4.0	8.3	9.9	11.0	8.0
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(147)	(146)	(177)	(169)	(152)	(146)	(937)

Tabel 4.2.8.B. In het contact met de politie in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	2.3	3.2	13.8	28.9	5.5	12.4	10.6
Zelden	8.3	12.1	23.6	19.3	8.6	15.7	14.4
Soms	37.6	25.8	27.6	22.8	36.7	19.8	28.7
Regelmatig	26.3	41.1	24.4	25.4	25.0	24.8	27.9
Vaak	25.6	17.7	10.6	3.5	24.2	27.3	18.4
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(133)	(124)	(123)	(114)	(128)	(121)	(743)

Samenvatting discriminatie tegen groepen in de Belgische samenleving

In dit hoofdstuk onderzochten wij percepties van discriminatie tegen groepen in de Belgische samenleving. Zoals vaak in onderzoek wordt gevonden, wordt ook in dit geval meer ongelijke behandeling tegen de eigen groep waargenomen dan tegen individuen. De overgrote meerderheid (boven de 80%) van zowel autochtone als allochtone respondenten in beide steden is het erover eens dat etnische en religieuze minderheden in België regelmatig gediscrimineerd worden. Uitzonderlijk ervaren ook autochtonen in België volgens onze respondenten ongelijke of vijandige behandeling.

De resultaten laten ook zien dat in sommige domeinen van het publieke leven meer discriminatie voorkomt dan in andere. Vooral op zoek naar werk en op het werk, in het uitgaansleven en in het contact met de politie, zien zowel autochtone als allochtone respondenten in beide steden systematische ongelijke behandeling van allochtonen. Op school en in de woonbuurt wordt minder discriminatie waargenomen, maar ook in deze relatief open domeinen is nog steeds een ruime meerderheid van de ondervraagden van mening dat personen van Turkse en Marokkaanse herkomst incidenteel ongelijke behandeling ervaren. De publieke perceptie geeft dus een beeld van de veelvuldige, wijdverspreide, en breed erkende ongelijke behandeling van allochtonen in Antwerpen en Brussel.

5. Gender(on)gelijkheid

Tot nu toe hebben wij in dit rapport vooral de (subjectief waargenomen) gelijkheid van kansen tussen personen van Belgische en niet-Belgische herkomst in kaart gebracht. In het laatste gedeelte van dit rapport gaan wij nader in op gelijkheid tussen mannen en vrouwen, zowel wat de daadwerkelijke taakverdeling binnen huishoudens betreft, als ook wat de houdingen ten aanzien van de rollen van mannen en vrouwen betreft.

5.1. Taakverdeling in het huishouden

Allereerst kijken wij daarbij naar concreet gedrag, d.w.z. de taakverdeling tussen partners in een huishouden. Minder dan de helft van de respondenten in beide steden woonde op het moment van de enquête samen met een partner; alleen personen met een partner komen in de paragrafen 5.2 en 5.3 aan bod. Allochtonen, met uitzondering van Marokkanen in Brussel, wonen vaker samen met een partner dan autochtonen; en ook zijn er in Antwerpen meer respondenten met een partner dan in Brussel.

Tabel 5.1.A. Aantal respondenten dat samenwoont met een partner in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Met partner	32.0	42.7	53.9	56.7	39.7	54.8	47.1
Zonder partner	68.0	57.3	46.1	43.3	60.3	45.2	52.9
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(153)	(150)	(178)	(180)	(156)	(155)	(972)

Tabel 5.1.B. Aantal respondenten dat samenwoont met een partner in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Met partner	22.0	33.8	40.3	44.3	26.0	36.3	33.5
Zonder partner	78.0	66.2	59.7	55.7	74.0	63.7	66.5
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(141)	(130)	(129)	(122)	(131)	(124)	(777)

Wij vroegen respondenten naar de verdeling van vier verschillende taken: zorgen voor kinderen (Tabellen 5.2.1), zorgen voor het huishouden (Tabellen 5.2.2), het regelen van financiële en administratieve taken (Tabellen 5.2.3), en het uitvoeren van klussen en onderhoudswerkzaamheden (Tabellen 5.2.4). Vooral bij de eerste twee taken, die als typische 'vrouwentaken' kunnen worden omschreven, vinden wij een meer ongelijke en meer traditionele verdeling onder de respondenten van Turkse en Marokkaanse herkomst. Een ruime meerderheid van de autochtone mannen in beide steden geeft

aan de zorg voor kinderen en het huishouden gelijk te hebben verdeeld tussen beide partners. Onder autochtone vrouwen is dit iets minder dan de helft. Terwijl Turkse respondenten in beide steden de meest traditionele taakverdeling hebben (d.w.z. de vrouwelijke partner zorgt het meest voor de kinderen en het huishouden), vinden we bij Marokkaanse respondenten een groot verschil tussen de twee steden. In Antwerpen zijn de rolpatronen meer traditioneel, terwijl onder Marokkanen in Brussel de zorg voor kinderen en het huishouden vaker gelijk is verdeeld tussen beide partners. In het hoofdstedelijk gewest is er zelfs nauwelijks een verschil tussen Marokkanen, zowel mannen als ook vrouwen, en autochtone mannen, die over het algemeen de meest gelijke taakverdeling in hun eigen huishouden beschrijven. Voor alle groepen en in beide steden geldt dat het zorgen voor het huishouden vaker ongelijk verdeeld is tussen de partners, met een grotere rol voor vrouwen, dan de zorg voor kinderen, die vaker gelijk is verdeeld tussen beide partners.

Het uitvoeren van klussen en onderhoudswerkzaamheden is de minst gelijk verdeelde taak. Vooral in huishoudens van allochtone respondenten is dit duidelijk een manentaak. Administratieve taken, zoals het regelen van financiën, worden iets vaker door beide partners in dezelfde mate uitgevoerd. In huishoudens waar één van de partners meer verantwoordelijkheid draagt voor de papieren en geldzaken is dit bijna even vaak een man als een vrouw. De verschillen tussen etnische groepen en steden zijn kleiner met betrekking tot de laatste twee taken. Voor alle taken en ondanks de etnische verschillen stellen wij vast dat een gelijke verdeling tussen twee partners in de praktijk slechts in een minderheid van de gevallen voorkomt.

Tabel 5.2.1.A. Zorgen voor de kinderen in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Voornamelijk de respondent	8.7	66.7	1.3	61.6	0.0	63.2	38.1
Voornamelijk de partner	34.8	2.1	58.2	1.2	55.6	1.3	23.0
Allebei even veel	56.5	31.3	40.5	36.0	44.4	34.2	38.4
Voornamelijk anderen	0.0	0.0	0.0	1.2	0.0	1.3	0.6
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(23)</i>	<i>(48)</i>	<i>(79)</i>	<i>(86)</i>	<i>(45)</i>	<i>(76)</i>	<i>(357)</i>

Tabel 5.2.1.B. Zorgen voor de kinderen in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Voorname­lijk de respondent	6.3	54.2	2.6	66.7	4.5	37.5	33.3
Voorname­lijk de partner	18.8	0.0	69.2	2.1	45.5	2.5	22.2
Allebei even veel	75.0	45.8	25.6	29.2	50.0	55.5	42.3
Voorname­lijk anderen	0.0	0.0	2.6	2.1	0.0	5.0	2.1
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(16)	(24)	(39)	(48)	(22)	(40)	(189)

Tabel 5.2.2.A. Zorgen voor het huishouden in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Voorname­lijk de respondent	7.8	55.8	2.1	76.1	1.6	68.0	40.6
Voorname­lijk de partner	33.3	5.2	76.3	0.9	62.9	3.1	27.8
Allebei even veel	56.9	36.4	20.6	21.2	35.5	26.8	30.0
Voorname­lijk anderen	0.0	0.0	1.0	1.8	0.0	2.1	1.6
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(51)	(77)	(97)	(113)	(62)	(97)	(497)

Tabel 5.2.2.B. Zorgen voor het huishouden in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Voorname­lijk de respondent	3.0	47.8	2.0	80.3	5.6	53.8	36.9
Voorname­lijk de partner	27.3	4.3	72.5	0.0	50.0	1.9	24.0
Allebei even veel	63.6	45.7	17.6	18.0	41.7	40.4	35.1
Voorname­lijk anderen	6.1	1.8	7.8	1.7	2.8	3.8	3.9
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(33)	(46)	(51)	(61)	(36)	(52)	(279)

Tabel 5.2.3.A. Zorgen voor papieren en geldzaken in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Voorname­lijk de respondent	49.0	37.7	71.1	49.6	64.5	42.1	52.3
Voorname­lijk de partner	15.7	42.9	4.1	22.1	11.3	32.6	21.8
Allebei even veel	33.3	18.2	23.7	27.4	24.2	23.2	24.4
Voorname­lijk anderen	2.0	1.3	1.0	0.9	0.0	2.1	1.2
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(51)	(77)	(97)	(113)	(62)	(95)	(495)

Tabel 5.2.3.B. Zorgen voor papieren en geldzaken in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Voorname­lijk de respondent	12.5	45.7	63.0	55.0	42.9	31.4	44.2
Voorname­lijk de partner	31.3	8.7	7.4	1.7	8.6	31.4	13.7
Allebei even veel	53.1	43.5	27.8	43.3	45.7	33.3	39.9
Voorname­lijk anderen	3.1	2.2	1.9	0.0	2.9	3.9	2.2
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(32)	(46)	(54)	(60)	(35)	(51)	(278)

Tabel 5.2.4.A. Zorgen voor klussen in huis in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Voorname­lijk de respondent	44.0	41.6	69.1	36.3	72.6	24.2	46.6
Voorname­lijk de partner	16.0	35.1	11.3	48.7	12.9	51.6	32.0
Allebei even veel	40.0	16.9	16.5	9.7	12.9	18.9	23.3
Voorname­lijk anderen	0.0	6.5	3.1	11.5	1.6	5.3	5.5
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(50)	(77)	(97)	(113)	(62)	(95)	(494)

Tabel 5.2.4.B. Zorgen voor klussen in huis in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Voorname­lijk de respondent	50.0	14.9	69.8	32.8	68.6	13.7	39.9
Voorname­lijk de partner	5.9	46.8	11.3	39.3	5.7	62.7	31.3
Allebei even veel	41.2	34.0	11.3	13.1	11.4	13.7	19.6
Voorname­lijk anderen	2.9	4.3	7.5	14.8	14.3	9.8	9.3
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(34)	(47)	(53)	(61)	(35)	(51)	(281)

5.2. Tevredenheid met taakverdeling in het huishouden

We hebben zojuist vastgesteld dat in de meerderheid van de huishoudens de vier onderzochte taken niet gelijk verdeeld zijn tussen partners. Vrouwen dragen vaker zorg voor kinderen en het huishouden, mannen bekommeren zich vaker om de klussen in huis. Daarbij komen de meer traditionele rolpatronen vaker voor in huishoudens van Turkse respondenten en Marokkaanse respondenten in Antwerpen. Dit gegeven vindt zijn weerslag in de tevredenheid met de huidige taakverdeling (zie Tabellen 5.3). Tussen 16 en 29% van de vrouwelijke respondenten in beide steden geeft aan (helemaal) niet tevreden te zijn met de taakverdeling. De mannelijke respondenten zijn in beide steden en alle etnische groepen vaker tevreden met de huidige taakverdeling. Het verschil tussen mannen en vrouwen is daarbij in Antwerpen groter dan in Brussel. De Antwerpse mannen zijn dus vaker dan de Brusselse mannen tevreden met een verdeling van taken die, zoals we eerder hebben vastgesteld, niet evenredig is. Dit verschil tussen de twee onderzochte steden geldt voor alle drie de etnische groepen. We zien dus dat de vrouwelijke respondenten duidelijk minder tevreden zijn met een taakverdeling die hen een grotere rol in de zorg voor kinderen en het huishouden toebedeelt dan hun mannelijke partners.

Tabel 5.3.A. Tevredenheid met taakverdeling in het huishouden in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Helemaal niet tevreden	0.0	4.8	0.0	2.9	0.0	4.6	2.2
Niet zo tevreden	3.9	11.1	4.2	18.6	4.8	16.1	10.6
Eerder tevreden	13.7	14.3	16.7	14.7	17.5	12.6	15.0
Tevreden	54.9	36.5	43.8	46.1	44.4	39.1	43.8
Volkomen tevreden	27.5	33.3	35.4	17.6	33.3	27.6	28.6
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(51)	(63)	(96)	(102)	(63)	(87)	(461)

Tabel 5.3.B. Tevredenheid met taakverdeling in het huishouden in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Helemaal niet tevreden	10.0	7.1	3.9	1.9	17.1	4.3	6.6
Niet zo tevreden	3.3	21.4	9.8	21.2	2.9	14.9	13.2
Eerder tevreden	16.7	26.2	21.6	32.7	22.9	28.1	26.5
Tevreden	33.3	31.0	31.4	25.0	17.1	14.9	25.3
Volkomen tevreden	36.7	14.3	33.3	19.2	40.0	31.9	28.4
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(30)</i>	<i>(42)</i>	<i>(51)</i>	<i>(52)</i>	<i>(35)</i>	<i>(47)</i>	<i>(257)</i>

5.3. Gewenste taakverdeling in het huishouden

Houdingen ten aanzien van een ideale verdeling van huishoudelijke taken tussen mannen en vrouwen zullen de daadwerkelijke verdeling ervan weliswaar beïnvloeden, maar voor het bepalen van het concrete gedrag spelen praktische aspecten, zoals de verdeling van betaald werk of de beschikbaarheid van externe kinderopvang ook een grote rol. Het is daarom interessant om naast de daadwerkelijke ook de gewenste verdeling van taken tussen partners te onderzoeken. De vragen naar de ideale taakverdeling zijn daarbij alleen voorgelegd aan respondenten die op het moment van de enquête niet samenwoonden met een partner. Anders kan moeilijk bepaald worden of de antwoorden een reactie zijn op de huidige taakverdeling of daadwerkelijk het ideaalbeeld van de respondent weergeven. Aan de respondenten werd expliciet gevraagd om zich een huishouden voor te stellen dat bestaat uit een vader, een moeder, en één of meer kinderen. De tabellen 5.4.1 tot 5.4.4 tonen aan dat de etnische verschillen bij de gewenste taakverdeling groter zijn dan de verschillen in het eerder onderzochte daadwerkelijke gedrag. Bij de respondenten van Belgische herkomst vinden wij voor alle vier genoemde taken de meeste instemming met een gelijke verdeling tussen beide partners. Waar een asymmetrische verdeling als ideaal wordt beschouwd, wordt de zorg voor kinderen en het huishouden meestal bij de moeder neergelegd, terwijl de verantwoordelijkheid voor administratieve en financiële taken en klussen bij de vader komt te liggen. Deze meer traditionele rolverdeling wordt echter door een minderheid van de autochtone respondenten als ideaal omschreven. Het tegendeel is het geval onder Turkse respondenten: hier vindt de meerderheid van zowel mannen als vrouwen dat moeders zouden moeten zorgen voor de kinderen en het huishouden, en vaders voor de administratie, de financiën en de klussen. De Marokkaanse groep zit tussen beide andere groepen in; en verschilt in Brussel minder van autochtonen dan in Antwerpen. Met betrekking tot zorg voor de kinderen kiest een meerderheid van mannen en vrouwen voor een gelijke verdeling en slechts in de tweede plaats voor een grotere rol voor de moeder. De verantwoordelijkheid voor de zorg voor het huishouden wordt echter in meerderheid bij de vrouw des huizes gelegd. Administratieve taken en klussen worden overwegend als ‘mannelijke taken’ beschouwd.

Als we de resultaten met betrekking tot de gewenste taakverdeling vergelijken met die omtrent de daadwerkelijke taakverdeling, dan zien we bij allochtone respondenten een grotere overeenstemming tussen het ideaal en de praktijk. Voor de respondenten van Turkse herkomst is dat in beide gevallen een meer traditionele taakverdeling, waarin moeders de grootste rol spelen in de zorg voor kinderen en het huishouden, en waarin vaders zich bezighouden met administratieve taken en klussen. Ook voor Marokkanen in Antwerpen is een dergelijke traditionele taakverdeling zowel wens als praktijk. Marokkanen in Brussel wensen daarentegen vaker een meer gelijke verdeling van taken tussen partners, vooral wat de zorg voor kinderen en, in mindere mate, het huishouden betreft. Deze meer gelijke taakverdeling wordt ook daadwerkelijk gevonden onder Marokkanen in Brussel die samenwonen met een partner. Bij autochtone respondenten zijn de idealen van een gelijke taakverdeling het verst verwijderd van de praktijk van een overwegend traditionele verdeling van huishoudelijke taken. Bij deze vergelijking dient echter opgemerkt te worden dat het om verschillende groepen van respondenten gaat: we vergelijken degenen die samenwonen met een partner met degenen die niet samenwonen met een partner. Het gaat dus niet om de verwezenlijking van de eigen idealen in een relatie met een partner voor en na het betrekken van een gezamenlijk huishouden.

Tabel 5.4.1.A. Zorgen voor kinderen in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Voornamelijk de moeder	34.0	18.9	55.6	64.2	42.1	41.7	42.1
Voornamelijk de vader	1.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.2
Allebei even veel	65.0	81.1	44.4	35.8	58.9	58.3	57.7
Voornamelijk anderen	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(103)</i>	<i>(74)</i>	<i>(81)</i>	<i>(67)</i>	<i>(95)</i>	<i>(60)</i>	<i>(480)</i>

Tabel 5.4.1.B. Zorgen voor kinderen in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Voornamelijk de moeder	17.4	20.5	62.7	49.2	36.1	39.2	35.4
Voornamelijk de vader	0.9	1.2	1.3	1.7	1.0	0.0	1.0
Allebei even veel	81.7	78.3	36.0	49.2	62.9	60.8	63.6
Voornamelijk anderen	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(109)</i>	<i>(83)</i>	<i>(75)</i>	<i>(59)</i>	<i>(97)</i>	<i>(74)</i>	<i>(497)</i>

Tabel 5.4.2.A. Zorgen voor het huishouden in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Voornamelijk de moeder	34.3	28.4	71.6	61.2	64.2	55.0	51.2
Voornamelijk de vader	1.0	0.0	6.2	0.0	2.1	3.3	0.2
Allebei even veel	65.7	71.6	22.2	38.8	33.7	41.7	45.1
Voornamelijk anderen	1.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.2
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(102)	(74)	(81)	(67)	(95)	(67)	(486)

Tabel 5.4.2.B. Zorgen voor het huishouden in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Voornamelijk de moeder	28.2	34.9	65.8	51.7	50.5	40.5	44.0
Voornamelijk de vader	1.8	0.0	2.6	0.0	1.0	1.4	1.2
Allebei even veel	70.0	65.1	31.6	48.3	47.4	55.4	54.2
Voornamelijk anderen	0.0	0.0	0.0	0.0	1.0	2.7	0.6
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(110)	(83)	(76)	(58)	(97)	(74)	(498)

Tabel 5.4.3.A. Zorgen voor papieren en geldzaken in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Voornamelijk de moeder	4.9	0.0	13.8	11.9	5.4	5.0	6.8
Voornamelijk de vader	62.7	55.4	63.8	41.8	64.5	58.3	59.4
Allebei even veel	32.4	43.2	17.5	40.3	24.7	36.7	32.1
Voornamelijk anderen	0.0	1.4	5.0	6.0	5.4	0.0	3.0
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(102)	(74)	(80)	(60)	(94)	(60)	(470)

Tabel 5.4.3.B. Zorgen voor papieren en geldzaken in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Voorname­lijk de moeder	9.2	19.0	16.0	27.1	18.6	20.3	17.5
Voorname­lijk de vader	24.8	19.0	48.0	18.6	40.2	24.3	29.5
Allebei even veel	66.1	61.9	36.0	50.8	40.2	55.4	52.4
Voorname­lijk anderen	0.0	0.0	0.0	3.4	1.0	0.0	0.6
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(109)	(84)	(75)	(59)	(97)	(74)	(498)

Tabel 5.4.4.A. Klussen in huis in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Voorname­lijk de moeder	12.6	31.1	12.5	19.4	8.5	11.7	15.5
Voorname­lijk de vader	30.1	14.9	43.8	26.9	44.7	30.0	32.4
Allebei even veel	57.3	54.1	42.5	50.7	45.7	58.3	51.3
Voorname­lijk anderen	0.0	0.0	1.3	3.0	1.1	0.0	0.8
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(103)	(74)	(80)	(67)	(94)	(60)	(478)

Tabel 5.4.4.B. Klussen in huis in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		<i>Totaal</i> %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Voorname­lijk de moeder	2.8	3.6	5.3	10.3	0.0	2.7	3.6
Voorname­lijk de vader	65.1	57.1	76.0	46.6	81.4	65.8	66.5
Allebei even veel	32.1	39.3	17.3	43.1	12.4	31.5	28.4
Voorname­lijk anderen	0.0	0.0	1.3	0.0	6.2	0.0	1.4
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(109)	(84)	(75)	(58)	(97)	(73)	(496)

5.4. Houdingen ten aanzien van sekserollen

Achter de gewenste of feitelijke verdeling van taken tussen partners ligt vaak een bepaalde houding ten opzichte van de positie die mannen en vrouwen in de samenleving dienen te hebben. Om de opvattingen van de respondenten omtrent sekserollen nader te onderzoeken hebben wij hun in het onderzoek een drietal stellingen voorgelegd. In

deze stellingen is sprake van een duidelijk onderscheid tussen de rollen van mannen en vrouwen, waarbij deelname aan de arbeidsmarkt, het bekleden van een leidinggevende functie, en het volgen van een hogere opleiding grotendeels zijn voorbehouden aan mannen. Een grotere mate van instemming met deze stellingen betekent daarom dat respondenten het klassieke ideaal van de mannelijke kostwinner en de zorgende huisvrouw aanhangen.

Een grote meerderheid van de respondenten uit alle etnische groepen keurt deze klassieke rolverdeling af. De derde stelling, dat vrouwen minder onderwijs behoeven, oogst daarbij de minste instemming. Meer dan 90% van de respondenten in alle categorieën is het hiermee (helemaal) oneens (zie Tabellen 5.5.3). Ondanks kleine verschillen tussen etnische groepen, overheerst een bijna unanieme afwijzing van de stelling dat een hogere opleiding voor vrouwen minder nodig is dan voor mannen.

Ook bij de andere twee stellingen overweegt de afwijzing van het klassieke rolpatroon. Met uitzondering van Turkse mannen in Brussel zijn twee derden van de respondenten of meer het (helemaal) oneens met de stellingen dat vrouwen niet buitenshuis moeten werken als er kleine kinderen zijn; en dat het tegen de natuur is om een vrouw in een verantwoordelijke functie de leiding te geven over mannen. Echter vinden wij bij deze twee stellingen grotere verschillen tussen autochtone en allochtone respondenten, tussen mannen en vrouwen, en tussen de twee onderzochte steden. De eerste stelling over deelname aan de arbeidsmarkt bij aanwezigheid van kleine kinderen in het gezin kan van de drie stellingen op de meeste instemming rekenen (zie Tabellen 5.5.1). Van de Turkse mannen in Brussel is zelfs een krappe meerderheid het eens met de stelling dat vrouwen niet buitenshuis moeten werken als er kleine kinderen zijn. Ook onder Marokkaanse mannen in het hoofdstedelijk gewest is de instemming met 33% hoog. In Antwerpen is er minder instemming in beide groepen, maar ook daar kunnen allochtone mannen zich het best vinden in de stelling. Autochtone respondenten in beide steden wijzen de stelling het meest af; en Turkse en Marokkaanse vrouwen nemen een middenpositie in.

De resultaten in Tabel 5.5.2 laten een grotere afwijzing zien, wat waarschijnlijk te maken heeft met de enigszins extreme formulering "het is tegen de natuur". Het is immers mogelijk dat respondenten het persoonlijk niet goed vinden als vrouwen in leidinggevende functies gezag uitoefenen over mannen, maar dat zij dat alsnog niet tegenatuurlijk zouden willen noemen. Met betrekking tot deze stelling vinden wij een vergelijkbaar patroon van sterke afwijzing onder autochtone respondenten (met uitzondering van autochtone mannen in Brussel), minder sterke afwijzing onder allochtone vrouwen, en een aanzienlijke mate van instemming bij allochtone mannen.

Aan de hand van deze bevindingen kunnen wij concluderen dat onze allochtone respondenten, en binnen deze groep vooral mannen in Brussel, iets vaker neigen naar een traditionele rollenverdeling en een beperking van de toegang van vrouwen tot hogere opleiding, deelname aan de arbeidsmarkt, en het opnemen van leidinggevende functies. De gevonden verschillen naar etniciteit en sekse zijn echter klein ten opzichte van de bijzonder grote overeenstemming tussen mannen en vrouwen, en tussen autochtonen en allochtonen, in beide steden in het afwijzen van de drie stellingen.

Tabel 5.5.1.A. “Vrouwen zouden niet buitenshuis moeten werken als er kleine kinderen zijn” (Antwerpen)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Helemaal mee eens	1.3	1.3	6.7	6.1	7.1	10.4	5.6
Mee eens	11.8	12.6	20.2	16.7	10.9	13.0	14.4
Noch mee eens, noch mee oneens	4.6	8.6	14.0	10.6	21.2	9.7	11.5
Mee oneens	43.8	40.4	32.6	37.8	28.8	43.5	37.7
Helemaal mee oneens	38.6	37.1	26.4	28.9	25.6	29.2	30.8
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(153)</i>	<i>(151)</i>	<i>(178)</i>	<i>(180)</i>	<i>(156)</i>	<i>(154)</i>	<i>(972)</i>

Tabel 5.5.1.B. “Vrouwen zouden niet buitenshuis moeten werken als er kleine kinderen zijn” (Brussel)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Helemaal mee eens	0.7	0.8	18.1	1.7	9.2	8.0	6.3
Mee eens	16.5	6.9	32.3	16.5	23.8	16.8	18.8
Noch mee eens, noch mee oneens	13.7	13.7	18.9	14.9	20.8	20.8	17.1
Mee oneens	48.2	28.2	22.8	43.0	33.1	27.2	33.9
Helemaal mee oneens	20.9	50.4	7.9	24.0	13.1	27.2	23.9
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(139)</i>	<i>(131)</i>	<i>(127)</i>	<i>(121)</i>	<i>(130)</i>	<i>(125)</i>	<i>(773)</i>

Tabel 5.5.2.A. “Het is tegen de natuur om vrouwen in een verantwoordelijke positie de leiding te geven over mannen” (Antwerpen)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Helemaal mee eens	0.7	0.0	2.2	1.7	4.5	2.6	2.0
Mee eens	2.0	2.0	10.7	4.6	12.9	7.7	6.7
Noch mee eens, noch mee oneens	7.8	0.7	13.5	10.9	12.9	8.4	9.2
Mee oneens	38.6	34.0	43.8	41.4	33.5	38.7	38.5
Helemaal mee oneens	51.0	63.3	29.8	41.4	36.1	42.6	43.5
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(153)</i>	<i>(150)</i>	<i>(178)</i>	<i>(174)</i>	<i>(155)</i>	<i>(155)</i>	<i>(965)</i>

Tabel 5.5.2.B. “Het is tegen de natuur om vrouwen in een verantwoordelijke positie de leiding te geven over mannen” (Brussel)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Helemaal mee eens	8.5	0.0	8.9	1.7	6.3	2.4	4.7
Mee eens	7.1	3.1	16.1	5.9	14.1	5.7	8.6
Noch mee eens, noch mee oneens	9.9	7.7	21.8	12.6	11.7	12.2	12.5
Mee oneens	31.9	16.2	34.7	38.7	35.9	35.0	31.9
Helemaal mee oneens	42.6	73.1	18.5	41.2	32.0	44.7	42.2
Totaal % (Aantal)	100 (141)	100 (130)	100 (124)	100 (119)	100 (128)	100 (123)	100 (765)

Tabel 5.5.3.A. “Studeren en een hoge opleiding zijn minder belangrijk voor vrouwen dan voor mannen” (Antwerpen)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Helemaal mee eens	0.0	0.0	1.1	0.6	1.3	0.0	0.5
Mee eens	0.0	0.0	4.5	2.2	1.3	2.6	1.9
Noch mee eens, noch mee oneens	1.9	3.3	3.4	1.7	7.1	0.6	3.0
Mee oneens	42.9	34.7	38.2	34.6	39.7	39.4	38.2
Helemaal mee oneens	55.2	63.0	52.8	60.9	50.6	57.4	56.5
Totaal % (Aantal)	100 (154)	100 (150)	100 (178)	100 (179)	100 (156)	100 (155)	100 (972)

Tabel 5.5.3.B. “Studeren en een hoge opleiding zijn minder belangrijk voor vrouwen dan voor mannen” (Brussel)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Helemaal mee eens	1.4	0.0	4.7	2.5	3.1	0.8	2.1
Mee eens	7.8	3.8	11.7	3.3	5.5	4.8	6.2
Noch mee eens, noch mee oneens	7.8	3.1	13.3	3.3	9.4	4.8	7.0
Mee oneens	44.7	17.6	43.8	48.3	39.8	32.0	37.6
Helemaal mee oneens	38.3	75.6	26.6	42.5	42.2	57.6	47.1
Totaal % (Aantal)	100 (141)	100 (131)	100 (128)	100 (120)	100 (128)	100 (125)	100 (773)

Tabellen 5.5.4 splitsen de resultaten op naar opleidingsniveau⁸. Het is – bijna zonder uitzondering – zo dat een hoger opleidingsniveau samenhangt met een voorkeur voor een meer gelijke rolverdeling. Ook in dit onderzoek vinden we dus bevestiging voor de emancipatorische kracht van het onderwijs, zowel bij vrouwen als bij mannen, en zowel bij allochtonen als autochtonen.

Tabel 5.5.4.A Percentage mensen dat het oneens of volledig oneens is met de voorgaande stellingen (Antwerpen)

<i>Opleiding</i>	<i>Autochtonen</i>		<i>Van Turkse herkomst</i>		<i>Van Marokkaanse herkomst</i>	
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw
Laag	72,7%	81,8%	66%	74,1%	76,9%	60,0%
Midden	83,3%	88,6%	76,2%	79,3%	65,7%	82,4%
Hoog	96,3%	95,8%	85,4%	91,8%	87,5%	93,3%

Tabel 5.5.4.B Percentage mensen dat het oneens of volledig oneens is met de voorgaande stellingen (Brussel)

<i>Opleiding</i>	<i>Autochtonen</i>		<i>Van Turkse herkomst</i>		<i>Van Marokkaanse herkomst</i>	
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw
Laag	81,8	57,1	24,1	73,7	25	50
Midden	58,6	84,2	41,5	67,2	66,2	69,8
Hoog	70	92,9	57,6	89,2	57,8	83

5.5. Opvattingen over vrouwen in de politiek

Ongelijkheid van kansen tussen mannen en vrouwen leidt mogelijk tot politieke mobilisatie op basis van sekse. Een groep die zich achtergesteld voelt, kan proberen om via het politieke proces invloed uit te oefenen om de situatie van de eigen groep te verbeteren. Wij vroegen daarom aan onze respondenten wie het beste hun seksspecifieke politieke belangen kan verdedigen. De resultaten in de Tabellen 5.6 tonen aan dat, met uitzondering van Turken in Brussel, vrouwen vaker dan mannen de belangen van hun eigen seksegenoten beter vertegenwoordigd zien door politici van de eigen sekse. Het verschil tussen mannen en vrouwen is daarbij groter onder autochtone dan onder allochtone respondenten. In alle gevallen is een meerderheid van mening dat de sekse van politici geen rol speelt voor de verdediging van hun seksspecifieke belangen.

Het feit dat mannen minder waarde hechten aan vertegenwoordiging van hun belangen door mannelijke politici kan op twee manieren worden geïnterpreteerd. Aan de ene kant is het mogelijk dat mannen geen verschil zien tussen mannelijke en vrouwe-

⁸ Opleidingsniveau werd als volgt geoperationaliseerd (respondenten die nu nog student zijn, werden op hun huidige opleidingsniveau beoordeeld):

- Laag: maximum een diploma van de tweede graad van het middelbaar onderwijs,
- Midden: een diploma van de derde graad van het middelbaar onderwijs of een specialisatie in het middelbaar onderwijs,
- Hoog: Hoger onderwijs van het korte of lange type (bachelor/ master)

lijke politici wat betreft het behartigen van hun seksspecifieke belangen. Het is echter ook mogelijk dat mannen, in tegenstelling tot vrouwen, minder waarde hechten aan seksspecifieke belangen of dat deze voor hen grotendeels samenvallen met het algemene belang. De laatste interpretatie wordt bevestigd door een vergelijking van de Tabellen 5.6 en 5.7. Het sterke sekseverschil dat we zagen bij de vraag naar de vertegenwoordiging van seksspecifieke belangen valt grotendeels weg als wij respondenten vragen naar het behartigen van algemene belangen. Een grote meerderheid van de respondenten vindt dat deze door zowel mannelijke als ook vrouwelijke politici goed worden verdedigd. Minder dan 16% van de vrouwen uit alle etnische groepen is van mening dat vrouwelijke politici het algemene belang het beste kunnen vertegenwoordigen. Echter vinden grotere delen van de mannelijke Marokkaanse en vooral Turkse respondenten dat mannelijke politici de beste vertegenwoordigers van het algemene belang zijn. Het is dus niet zo dat onze vrouwelijke respondenten in alle gevallen vrouwelijke politici de voorkeur geven; alleen als het specifiek om de belangen van vrouwen gaat zien zij die vaak beter vertegenwoordigd door vrouwelijke politici. De mannelijke respondenten maken grotendeels geen onderscheid naar de sekse van politici, hoewel een minderheid van de allochtone mannen het algemene belang beter ziet vertegenwoordigd door mannelijke politici.

Tabel 5.6.A. Vertegenwoordiging van specifieke belangen van de eigen sekse in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Beter door politici van de eigen sekse	21.2	46.3	20.7	32.4	28.4	36.2	30.6
Beter door politici van de andere sekse	0.7	3.4	2.3	2.9	4.1	3.4	2.8
Even goed door politici van beide seksen	78.1	50.3	77.0	64.5	67.6	60.4	66.7
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(151)	(147)	(174)	(170)	(148)	(149)	(939)

Tabel 5.6.B. Vertegenwoordiging van specifieke belangen van de eigen sekse in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal %
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Beter door politici van de eigen sekse	20.0	29.5	36.9	30.1	25.4	33.3	29.0
Beter door politici van de andere sekse	2.2	2.5	4.1	5.3	3.2	7.7	4.1
Even goed door politici van beide seksen	77.8	68.0	59.0	64.6	71.4	59.0	67.2
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(135)	(122)	(122)	(113)	(126)	(117)	(735)

Tabel 5.7.A Vertegenwoordiging van algemene belangen door mannelijke of vrouwelijke politici in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Beter door mannelijke politici	7.9	6.4	17.8	9.5	12.7	7.4	10.5
Beter door vrouwelijke politici	7.9	10.1	4.6	11.9	10.7	5.4	8.4
Even goed door politici van beide seksen	84.1	83.2	77.6	78.6	76.7	87.2	81.1
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(151)</i>	<i>(149)</i>	<i>(174)</i>	<i>(168)</i>	<i>(150)</i>	<i>(149)</i>	<i>(941)</i>

Tabel 5.7.B. Vertegenwoordiging van algemene belangen door mannelijke of vrouwelijke politici in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Beter door mannelijke politici	8.1	6.6	33.6	6.4	15.7	8.2	13.2
Beter door vrouwelijke politici	11.1	5.7	4.9	15.5	3.9	10.9	8.5
Even goed door politici van beide seksen	80.7	87.7	61.5	78.2	80.3	80.9	78.2
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
<i>(Aantal)</i>	<i>(135)</i>	<i>(122)</i>	<i>(122)</i>	<i>(110)</i>	<i>(127)</i>	<i>(110)</i>	<i>(726)</i>

5.6. Discriminatie op grond van sekse

Een mogelijke reden voor politieke mobilisatie op basis van sekse is de ervaring van discriminatie op basis van sekse. We vroegen aan respondenten hoe vaak, in het algemeen, vrouwen en mannen in de Belgische samenleving worden gediscrimineerd. De resultaten in de tabellen 5.8.1 en 5.8.2 zeggen daarom niets over persoonlijke ervaringen van ongelijke behandeling op basis van sekse, maar vragen respondenten naar een inschatting van de frequentie van seksediscriminatie in België. Volgens de meeste respondenten komt discriminatie tegen vrouwen in de Belgische samenleving soms voor; een beduidende minderheid geeft aan dat vrouwen regelmatig discriminatie ervaren. Vrouwen zien over de hele lijn meer discriminatie tegen vrouwen dan mannen dat zien; autochtonen meer dan allochtonen; en autochtonen in Antwerpen meer dan in Brussel. Van alle groepen naar sekse en herkomst in beide steden echter melden autochtone vrouwen de meeste discriminatie. Daarentegen menen de meeste respondenten dat discriminatie tegen mannen zelden of nooit voorkomt. Mannen zijn hierin nog stelliger dan vrouwen, met uitzondering van Marokkaanse vrouwen, die wat vaker aangeven dat (hun?) mannen soms het slachtoffer zijn van seksespecifieke discriminatie.

De tabellen 5.8.3. laten de persoonlijke ervaringen van respondenten met discriminatie op basis van sekse zien. In beide steden en alle groepen rapporteren vrouwen veel meer ervaringen van ongelijke behandeling op grond van hun sekse dan mannen. Er is echter een groot verschil tussen autochtone en allochtone vrouwen. Terwijl 42% (Antwerpen) en 51% (Brussel) van de autochtone vrouwen zegt wel eens met ongelijke behandeling op grond van sekse te maken gehad te hebben, rapporteren slechts 24% van de Turkse en 23% van de Marokkaanse vrouwen in Antwerpen en 37% van de Turkse en 30% van de Marokkaanse vrouwen in Brussel een dergelijke ervaring. Ook tussen de 10 en 20% van de Turkse en Marokkaanse mannen geeft aan ooit op basis van hun sekse ongelijk te zijn behandeld, tegenover slechts 3 en 6% van de autochtone mannen met een dergelijke ervaring.

Het verschil tussen autochtone en allochtone respondenten met betrekking tot de waarneming van seksediscriminatie kan mogelijk betekenen dat allochtone respondenten discriminatie op grond van sekse een minder nijpend probleem vinden dan ongelijke behandeling op basis van etnische herkomst of religie. Deze conclusie wordt gedeeltelijk onderbouwd door de gegevens in de Tabellen 5.8.4. We vroegen respondenten wie binnen de Turkse en de Marokkaanse groep de meeste discriminatie ervaart: Turkse en Marokkaanse mannen, Turkse en Marokkaanse vrouwen, mannen en vrouwen evenveel, of geen van beide. Aan respondenten van Belgische herkomst werd daarbij opnieuw op basis van toeval ofwel naar Turkse mannen en vrouwen, ofwel naar Marokkaanse mannen en vrouwen gevraagd. Aan Turkse en Marokkaanse respondenten werd telkens naar mannen en vrouwen van dezelfde herkomst gevraagd. Het is duidelijk dat bijna alle respondenten van mening zijn dat etnische minderheden van Turkse en Marokkaanse herkomst in België te kampen hebben met discriminatie. In Brussel denken de meeste respondenten dat sekse daarbij geen grote rol speelt; en dat mannen en vrouwen uit etnische minderheden even vaak gediscrimineerd worden. In Antwerpen zijn de meningen meer verdeeld. Waar een bijkomend sekseverschil binnen etnische minderheidsgroepen wordt waargenomen, denken de meeste respondenten dat allochtone vrouwen vaker te maken krijgen met ongelijke behandeling dan allochtone mannen. Dit antwoordpatroon spoort met de welbekende idee van het 'dubbele slachtofferschap' van vrouwen uit minderheidsgroepen. Dit beeld van dubbel slachtofferschap is het meest uitgesproken onder autochtone vrouwen. Zo is in Antwerpen 45% van de autochtone vrouwen van mening dat hun seksegenoten van Turkse en Marokkaanse herkomst vaker slachtoffer worden van discriminatie dan mannen uit dezelfde etnische groepen. Turkse vrouwen zijn hierover verdeeld. De grote tegenhangers van autochtone vrouwen zijn Marokkaanse mannen en vrouwen. In de Marokkaanse groep is er een consensus dat Marokkaanse mannen meer discriminatie ondervinden dan vrouwen. Dit bevestigt onze eerdere bevindingen omtrent een bijzonder hoge waargenomen discriminatie van Marokkaanse mannen.

Tabel 5.8.1.A. Hoe vaak worden vrouwen gediscrimineerd? (Antwerpen)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	6.6	3.4	26.7	22.9	21.1	25.3	18.0
Zelden	29.6	17.6	34.1	25.1	29.6	20.7	26.3
Soms	52.6	56.1	25.6	32.6	33.6	37.3	39.0
Regelmatig	10.5	15.5	11.9	13.7	15.8	12.0	13.2
Vaak	0.7	7.4	1.7	5.7	0.0	4.7	3.4
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(152)	(148)	(176)	(175)	(152)	(150)	(953)

Tabel 5.8.1.B. Hoe vaak worden vrouwen gediscrimineerd? (Brussel)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	20.0	9.3	26.1	27.2	11.4	26.3	19.8
Zelden	22.2	30.2	21.8	24.6	26.8	30.5	26.0
Soms	40.7	38.0	29.4	31.6	34.1	22.9	33.1
Regelmatig	10.4	17.1	20.2	11.4	21.1	14.4	15.7
Vaak	6.7	5.4	2.5	5.3	6.5	5.9	5.4
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(135)	(129)	(119)	(114)	(123)	(118)	(738)

Tabel 5.8.2.A. Hoe vaak worden mannen gediscrimineerd? (Antwerpen)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	35.5	19.3	57.4	46.5	44.2	38.7	40.9
Zelden	53.5	67.3	30.7	33.1	39.5	30.0	41.8
Soms	9.9	11.3	10.8	11.6	6.1	21.3	11.8
Regelmatig	0.7	2.0	1.1	8.1	6.1	6.0	4.0
Vaak	0.7	0.0	0.0	0.6	4.1	4.0	1.5
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(152)	(150)	(176)	(172)	(147)	(150)	(947)

Tabel 5.8.2.B. Hoe vaak worden mannen gediscrimineerd? (Brussel)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	61.2	38.1	66.4	47.8	50.0	46.2	51.7
Zelden	28.4	49.2	24.4	31.9	32.8	31.6	33.1
Soms	10.4	11.9	6.7	15.9	16.4	17.1	13.0
Regelmatig	0.0	0.8	0.8	3.5	0.0	3.4	1.4
Vaak	0.0	0.0	1.7	0.9	0.8	1.7	0.8
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(134)	(126)	(119)	(113)	(122)	(117)	(731)

Tabel 5.8.3.A. Ervaren persoonlijke discriminatie op basis van sekse in Antwerpen

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	93.5	58.0	84.8	76.0	79.6	76.9	78.3
Zelden	3.9	15.3	10.1	7.8	11.5	12.8	10.2
Soms	2.0	19.3	3.9	11.2	4.5	8.3	8.1
Regelmatig	0.0	6.0	1.1	3.4	2.5	1.3	2.4
Vaak	0.7	1.3	0.0	1.7	1.9	0.6	1.0
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(153)	(150)	(178)	(179)	(157)	(156)	(973)

Tabel 5.8.3.B. Ervaren persoonlijke discriminatie op basis van sekse in Brussel

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Nooit	96.5	48.5	85.8	63.1	87.8	69.6	75.6
Zelden	3.5	28.5	8.7	21.3	5.3	17.6	13.9
Soms	0.0	19.2	3.1	11.5	5.3	8.8	7.9
Regelmatig	0.0	3.8	2.4	0.8	0.8	3.2	1.8
Vaak	0.0	0.0	0.0	3.3	0.8	0.8	0.8
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
(Aantal)	(141)	(130)	(127)	(122)	(131)	(125)	(776)

Tabel 5.8.4.A. Wie ervaart de meeste discriminatie? (Antwerpen)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Mannen van Turkse/Marokkaanse herkomst	36.0	30.2	19.7	26.4	42.0	48.0	33.2
Vrouwen van Turkse/Marokkaanse herkomst	28.0	45.6	39.9	32.2	36.3	26.3	34.8
Beide groepen evenveel	34.0	24.2	32.0	35.6	18.5	22.4	28.0
Geen van deze groepen	2.0	0.0	8.4	5.7	3.2	3.3	4.0
Totaal % <i>(Aantal)</i>	100 <i>(150)</i>	100 <i>(149)</i>	100 <i>(178)</i>	100 <i>(174)</i>	100 <i>(157)</i>	100 <i>(152)</i>	100 <i>(960)</i>

Tabel 5.8.4.B. Wie ervaart de meeste discriminatie? (Brussel)

	Autochtonen		Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Mannen van Turkse/Marokkaanse herkomst	20.5	23.1	18.0	27.4	30.3	43.7	27.0
Vrouwen van Turkse/Marokkaanse herkomst	30.3	31.4	32.0	29.1	28.7	21.8	28.9
Beide groepen evenveel	46.2	43.0	42.6	36.8	36.4	31.1	39.5
Geen van deze groepen	3.0	2.5	7.4	6.8	4.7	3.4	4.6
Totaal % <i>(Aantal)</i>	100 <i>(132)</i>	100 <i>(121)</i>	100 <i>(122)</i>	100 <i>(117)</i>	100 <i>(129)</i>	100 <i>(119)</i>	100 <i>(740)</i>

5.7. De hoofddoekjeskwestie

Bij de analyse van ervaringen van persoonlijke discriminatie in hoofdstuk 3 stelden wij vast dat allochtone vrouwen relatief vaak melding maakten van discriminatie op basis van religie. Het dragen van een hoofddoek als een voor iedereen zichtbaar symbool voor het aanhangen van de islam zou hiervoor de aanleiding kunnen zijn. In ons onderzoek hebben wij daarom ook in kaart gebracht hoe gebruikelijk het is voor vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst om een hoofddoek te dragen en wat de beweegredenen voor het al dan niet dragen van een hoofddoek zijn. Aan mannen van Turkse en Marokkaanse herkomst vroegen wij of hun partner een hoofddoek draagt. Indien zij op het moment van de enquête geen partner hadden, werd gevraagd – aan mannen die een partner hebben gehad – of hun vroegere partner een hoofddoek droeg, ofwel – aan mannen die nog geen partner hadden – of zij van een toekomstige partner verwachten dat die een hoofddoek draagt.

De Tabellen 5.9.1 laten zien dat het dragen van een hoofddoek in beide steden vaker voorkomt bij Marokkaanse dan bij Turkse vrouwen. Van de Marokkaanse vrouwen

draagt ongeveer de helft een hoofddoek; van de Turkse vrouwen in Antwerpen is dat een derde, en in Brussel slechts één op tien. Bij mannen zien we een vergelijkbaar verschil: de (huidige, gewenste, of vroegere) partners van Marokkaanse mannen dragen vaker een hoofddoek dan de partners van Turkse mannen. Van de Marokkaanse mannen heeft of wenst ruim de helft een partner met hoofddoek; van de Turkse mannen in Antwerpen krap de helft; en van de Turkse mannen in Brussel toch nog een derde. Wij zien dus dat vrouwen minder vaak melden dat zij een hoofddoek dragen dan dat mannen melden dat hun partner een hoofddoek draagt (of dat zij dit wensen van een toekomstige partner). Dit verschil kan te maken hebben met een aantal factoren. Zo gaat het bij een deel van de mannen over hun verwachting van een toekomstige partner. Daarbij is het de vraag of een daadwerkelijke toekomstige partner ook aan deze verwachting zal voldoen. Bovendien huwen mannen van de tweede generatie nog steeds overwegend partners uit het herkomstland, waarbij het dragen van een hoofddoek een selectiecriteria kan zijn voor een geschikte partner. Omdat alleen tweedegeneratievrouwen deelnemen aan ons onderzoek hebben we hierover geen gegevens. Los daarvan kan ten slotte sociale wenselijkheid bij het beantwoorden van de vraag een rol spelen. Bij de vrouwelijke respondenten zal sociale wenselijkheid in mindere mate een rol spelen, omdat het voor de interviewer in de meeste gevallen meteen zichtbaar zal zijn of de respondent een hoofddoek draagt of niet.

Het verschil tussen Turken en Marokkanen kan minstens ten dele worden verklaard door de verschillende positie van de hoofddoek in Turkije en Marokko, waarbij de Turkse samenleving politiek verdeeld is tussen secularisten en islamisten en waarbij de hoofddoek symbool staat voor deze politieke breuklijn. Daarbij ligt het verschil tussen de Turkse tweede generatie in Antwerpen en in Brussel tevens in de lijn van meer traditionele sekserolopvattingen in de Turkse gemeenschap in Antwerpen.

Ten slotte worden in Brussel over de hele lijn minder hoofddoeken gedragen dan in Antwerpen. Voor zover dit verschil veel kleiner is voor Marokkanen dan voor Turken in beide steden, lijkt de mogelijke invloed van een sterker aanwezig laïcistisch discours in de overwegend Franstalige Brusselse omgeving een beperkte rol te spelen. Zoals recent onder meer bleek uit het verbod op hoofddoekjes bij stadsambtenaren, zijn hoofddoekjes ook in de Antwerpse publieke discussie sterk gepolitiseerd.

In elk geval blijken hoofddoekjes uit ons onderzoek zeker geen vanzelfsprekendheid te zijn: zowat de helft of meer allochtone vrouwen dragen immers geen hoofddoekjes. Een belangrijke vraag is dan ook wat het al of niet dragen van een hoofddoekje voor de Turkse en Marokkaanse tweede generatie betekent. Gaat het om een religieuze plicht, een persoonlijke keuze, of een gedeelde identiteit? En welke rol spelen sociale verwachtingen vanuit de Turkse of Marokkaanse gemeenschap en vanuit de Belgische samenleving in de ogen van betrokkenen? Een overgrote meerderheid van de allochtone respondenten, zowel mannen als ook vrouwen, zijn van mening dat het dragen van een hoofddoek een persoonlijke en vrije keuze is. Drie kwart of meer van alle respondenten ziet het al of niet dragen van een hoofddoek als een kwestie van persoonlijke keuzevrijheid. Alleen onder Turkse vrouwen in Antwerpen die een hoofddoek dragen beschouwt een krappe meerderheid van 55% dit als een religieuze plicht. Een

aanzienlijk deel van de Marokkaanse vrouwen vindt dan weer dat het dragen van een hoofddoek uiting geeft aan hun moslimidentiteit in België.

Wij stellen dus vast dat het dragen van een hoofddoek in de Turkse en Marokkaanse tweede generatie in Antwerpen en Brussel niet de norm is. De respondenten (of hun partners) die wel een hoofddoek dragen, beschouwen dit als hun persoonlijke keuze en doen het niet omwille van een (vermeende) religieuze verplichting. Het dragen van een hoofddoek door de respondenten kan daarom worden beschouwd als een uiting van een individuele invulling van het islamitische geloof.

Tabel 5.9.1.A. Dragen van een hoofddoek (bij mannen: partner) in Antwerpen

	Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Ja	47.4	33.3	68.6	53.9	49.5
Nee	52.6	66.7	31.4	46.1	50.5
Totaal %	100	100	100	100	100
(Aantal)	(152)	(162)	(121)	(141)	(576)

Tabel 5.9.1.B. Dragen van een hoofddoek (bij mannen: partner) in Brussel

	Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Ja	32.1	11.1	51.2	43.3	34.8
Nee	67.9	88.9	48.8	56.7	65.2
Totaal %	100	100	100	100	100
(Aantal)	(78)	(90)	(84)	(104)	(356)

Tabel 5.9.2.A. Redenen voor het dragen van een hoofddoek in Antwerpen

	Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Omdat het een religieuze plicht is	31.3	54.7	48.8	40.0	43.1
Omdat het een persoonlijke vrije keuze is	60.8	39.6	37.2	42.7	45.1
Omdat het een deel is van de moslimidentiteit in België	5.4	5.7	4.7	16.0	8.0
Om roddel of onrespectvol gedrag te voorkomen	0.0	0.0	2.3	1.3	1.0
Om het vertrouwen binnen de familie te versterken	2.7	0.0	7.0	0.0	2.8
Totaal %	100	100	100	100	100
(Aantal)	(74)	(53)	(86)	(75)	(288)

Tabel 5.9.2.B. Redenen voor het dragen van een hoofddoek in Brussel

	Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Omdat het een religieuze plicht is	22.9	30.0	32.1	31.8	29.7
Omdat het een persoonlijke vrije keuze is	51.4	60.0	60.7	59.1	57.9
Omdat het een deel is van de moslimidentiteit in België	8.6	0.0	5.4	9.1	6.9
Om roddel of onrespectvol gedrag te voorkomen	2.9	10.0	0.0	0.0	1.4
Om het vertrouwen binnen de familie te versterken	14.3	0.0	1.8	0.0	4.1
Totaal %	100	100	100	100	100
(Aantal)	(35)	(10)	(56)	(44)	(145)

Tabel 5.9.3.A. Redenen voor het niet dragen van een hoofddoek in Antwerpen

	Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Omdat het geen echte religieuze plicht is	7.2	4.3	2.7	1.7	4.3
Omdat het een persoonlijke vrije keuze is	75.4	82.8	83.8	84.5	81.3
Omdat het beter is je aan de Belgische maatschappij aan te passen	4.3	7.5	8.1	5.2	6.2
Om discriminatie of onrespectvol gedrag te voorkomen	0.0	4.3	2.7	5.2	3.1
Omdat mannen en vrouwen gelijke rechten hebben	13.0	1.1	2.7	5.4	5.1
Totaal %	100	100	100	100	100
(Aantal)	(69)	(93)	(37)	(58)	(257)

Tabel 5.9.3.B. Redenen voor het niet dragen van een hoofddoek in Brussel

	Van Turkse herkomst		Van Marokkaanse herkomst		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	%
Omdat het geen echte religieuze plicht is	11.8	11.7	8.3	3.7	9.2
Omdat het een persoonlijke vrije keuze is	74.5	70.1	77.8	90.7	77.5
Omdat het beter is je aan de Belgische maatschappij aan te passen	9.8	6.5	2.8	3.7	6.0
Om discriminatie of onrespectvol gedrag te voorkomen	0.0	2.6	5.6	1.9	2.3
Omdat mannen en vrouwen gelijke rechten hebben	3.9	9.1	5.6	0.0	5.0
Totaal %	100	100	100	100	100
(Aantal)	(51)	(77)	(36)	(54)	(218)

Samenvatting gender(on)gelijkheid

In dit hoofdstuk gingen wij nader in op de verhouding tussen mannen en vrouwen en daarbij keken wij zowel naar concreet gedrag alsook naar attitudes. Eerst onderzochten wij de taakverdeling in huishoudens waarin – al of niet gehuwde – respondenten samenwonen met een partner. We stelden daarbij vast dat in de meerderheid van deze huishoudens de vier onderzochte taken (zorgen voor kinderen, zorgen voor het huishouden, regelen van papieren en geldzaken, klussen en onderhoudswerkzaamheden) ongelijk zijn verdeeld en dat vrouwen vaker zorgen voor kinderen en het huishouden, terwijl mannen meestal verantwoordelijk zijn voor klussen en onderhoud. Een dergelijk traditioneel patroon van taakverdeling is bij Turken in beide steden en bij Marokkanen in Antwerpen het meest uitgesproken. Brusselse Marokkanen hebben, net als autochtonen in beide steden, vaker een meer gelijke taakverdeling.

Met betrekking tot de gewenste taakverdeling van personen die niet met een partner samenwoonden, vonden wij vergelijkbare patronen. Turken in beide steden en Marokkanen in Antwerpen streven vaker een traditionele taakverdeling na, terwijl Marokkanen in Brussel, net als autochtonen in beide steden, alle taken gelijk willen verdelen. Omdat dit in autochtone huishoudens met een partner meestal niet het geval is, stellen wij vast dat de kloof tussen wens en werkelijkheid bij autochtonen het grootst is.

Met een drietal stellingen onderzochten wij vervolgens de houdingen ten aanzien van normatieve sekserollen. Ongeacht etniciteit en sekse wijst een grote meerderheid van de respondenten de stellingen af dat vrouwen niet buitenshuis zouden moeten werken als er kleine kinderen zijn, dat het tegennatuurlijk is als vrouwen in leidinggevende functies verantwoordelijkheid hebben over mannen; en dat een hogere opleiding minder belangrijk is voor vrouwen dan voor mannen. De instemming met deze stellingen is onder allochtone mannen het grootst, maar ook in deze groepen is een meerderheid het er niet mee eens. Autochtonen wijzen de stellingen het meest af; en allochtone vrouwen nemen een middenpositie in. Wanneer we de resultaten opsplitsen naar opleidingsniveau, zien we dat opleiding het bekende emancipatorische effect heeft: een hogere opleiding hangt samen met een sterkere afwijzing van traditionele rolpatronen.

Samenvattend zijn wat betreft de positie van vrouwen in het gezin gelijkaardige seksverschillen te vinden, ongeacht de culturele achtergrond. Verder liggen culturele verschillen in de verwachte richting van een meer traditionele sekseroloriëntatie in allochtone groepen, maar verschillen in feitelijke taakverdeling zijn minder groot dan verschillen in opvattingen over hoe het zou moeten. Ten slotte zien we dat opvattingen over de positie van de vrouw buiten het gezin overwegend egalitair zijn: ongeacht hun culturele achtergrond onderschrijft een meerderheid de toegang van vrouwen tot hogere studies en betaald werk en leidinggevende functies. Er is dus brede steun voor de participatie van vrouwen in onderwijs en arbeidsmarkt, ook in allochtone gemeenschappen, en dat ongeacht een grote mate van culturele continuïteit in de overwegend traditionele familiewaarden van de tweede generatie.

We vroegen ook of de politieke belangen van mannen en vrouwen en het algemeen belang beter door mannelijke of vrouwelijke politici behartigd kunnen worden. We

stelden vast dat (vooral autochtone) vrouwen vinden dat de belangen van vrouwen beter door vrouwelijke politici vertegenwoordigd kunnen worden, terwijl voor het algemeen belang de sekse van politici in hun ogen geen rol speelt. De meeste mannen vinden de sekse van politici zowel voor seksespecifieke belangen als ook voor het algemene belang niet doorslaggevend. Allochtone mannen geven echter vaker dan autochtone mannen de voorkeur aan mannelijke politici voor het vertegenwoordigen van het algemeen belang.

Ervaringen van discriminatie op grond van sekse was een ander belangrijk thema in dit hoofdstuk. De meeste respondenten zijn van mening dat vrouwen in het algemeen vaker ongelijke behandeling ervaren dan mannen. Wel rapporteren autochtone vrouwen (nog) meer seksediscriminatie dan allochtonen. De persoonlijke ervaringen met seksediscriminatie leveren een vergelijkbaar beeld op, waarbij met name autochtone vrouwen meer discriminatie rapporteren dan allochtonen: ongeveer één op twee autochtone vrouwen, één op drie allochtone vrouwen in Brussel, en één op vier allochtone vrouwen in Antwerpen. Verder menen allochtone respondenten dat Turkse en Marokkaanse mannen en vrouwen in dezelfde mate ongelijke behandeling ervaren omwille van hun herkomst. Dit in tegenstelling tot autochtonen, met name vrouwen, die vaker van mening zijn dat allochtone vrouwen meer gediscrimineerd worden dan mannen.

Ten slotte onderzochten wij het dragen van een hoofddoek en de redenen hiervoor. Dit is een belangrijke kwestie, omdat de hoofddoek als zichtbaar teken van het islamitische geloof ongelijke behandeling op basis van religie in de hand kan werken. Bovendien wordt de hoofddoek door autochtonen en westerse media vaak beschouwd als een teken van onderdrukking van moslim vrouwen. Onder de Turkse en Marokkaanse tweede generatie in Antwerpen en Brussel komt het dragen van een hoofddoek regelmatig voor, maar het is lang niet de norm. Marokkaanse vrouwen dragen vaker een hoofddoek dan Turkse vrouwen. Zo draagt ongeveer één op twee Marokkaanse vrouwen in beide steden een hoofddoek, één op drie Turkse vrouwen in Antwerpen, en slechts één op tien Turkse vrouwen in Brussel. Een overgrote meerderheid van de respondenten beschouwt het wel of niet dragen van een hoofddoek als een persoonlijke en vrije keuze en niet als een religieuze verplichting. Het dragen van de hoofddoek door de Turkse en Marokkaanse tweede generatie kan daarom gezien worden als een bewuste keuze en als een uiting van hun individuele invulling van het islamitische geloof.

6. Samenvatting

6.1. Onderzoeksaanpak

In het kader van het Europees onderzoeksproject TIES ('The Integration of the European Second generation') namen in Antwerpen en in Brussel (19 gemeenten) N=1751 jongvolwassenen van 18 tot 35 jaar deel aan uitgebreide persoonlijke interviews over diversiteit en gelijke kansen. Meer bepaald vergelijken we de tweede generatie van in België geboren Antwerpenaars en Brusselaars van Turkse en Marokkaanse herkomst met hun stadsgenoten van Belgische herkomst. Van belang is dat de autochtone vergelijkingsgroepen zo geselecteerd zijn dat zij qua sociale achtergrond en woonbuurt zo goed mogelijk vergelijkbaar zijn met beide allochtone groepen. Het gaat dus om autochtonen met een relatief kansarme sociale achtergrond en een relatief gemengde woonomgeving in vergelijking met de doorsnee autochtone Antwerpenaar of Brusselaar. Verschillen tussen allochtonen en autochtonen zijn daarom goeddeels terug te voeren op de migratieachtergrond van de eersten. Meer bepaald zijn toevalssteekproeven van Turkse en Marokkaanse Antwerpenaars en Brusselaars getrokken; en gematcht met autochtone leeftijdsgenoten in dezelfde stadsbuurten als vergelijkingsgroep. Het Antwerpse veldwerk vond plaats in de lente en herfst van 2007; het Brusselse veldwerk startte met vertraging en vond voornamelijk plaats in de herfst van 2007 en lente van 2008. In het totaal werden 358 Turkse, 312 Marokkaanse, en 303 autochtone Antwerpenaars bereikt (N=973; responsgraad 58%, 18% niet bereikt, 21% weigering); alsook 250 Turkse, 257 Marokkaanse, en 271 autochtone Brusselaars (N=778; quota steekproef met random startadres: non-respons kon niet worden berekend).

Interviewers maakten gebruik van een gestandaardiseerde en aan de Belgische context aangepaste internationale vragenlijst, die uitgebreid ingaat op aspecten van structurele integratie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt, ervaringen van discriminatie, en de verhouding tussen mannen en vrouwen.

Dit onderzoek vormt een onmisbare aanvulling op beschikbare administratieve en censusdata (Neels en Stoop 2000; Phalet 2007; Phalet, Deboosere & Bastiaenssen, 2007) en op eerdere minderhedensurveys in de jaren 1990 (zie Lesthaege 2000; Swyngedouw, Phalet & Deschouwer 1999). De meerwaarde van de TIES-data voor België ligt voornamelijk in (1) een brede afdekking van de tweede generatie ongeacht nationaliteit bij geboorte, (2) uitgebreide aanvullende vragen over persoonlijke ervaringen van diversiteit en discriminatie in verschillende domeinen van het publieke leven, en (3) de mogelijkheid tot internationale vergelijking met ervaringen van de tweede generatie in andere Europese steden.

6.1.1. Gelijke kansen in het onderwijs

De resultaten van onze enquête laten zien dat er zowel op de lagere als op de middelbare school een aanzienlijke graad van etnische segregatie de regel is. Verder kampen vooral Turkse jongeren in beide steden vaker met taalproblemen op school. Zowel Turkse als Marokkaanse jongeren blijven nog vaker zitten dan jongeren van Belgische herkomst. In onze onderzoeksgroep heeft echter een grote meerderheid van de jonge-

ren ervaring met zittenblijven, met uitzondering van autochtone meisjes van wie een meerderheid geen achterstand heeft opgelopen. In Antwerpen werden Turkse en Marokkaanse respondenten bovendien vaker geadviseerd beroepsonderwijs te volgen. In beide steden en vooral in Antwerpen zijn zij meer geconcentreerd in het BSO dan hun autochtone stadsgenoten. Zij verlaten ook vaker de middelbare school zonder een diploma en behalen minder vaak een diploma in het hoger onderwijs. Uit een longitudinale analyse van de schoolloopbanen van tweede generatie Turken en autochtonen in Antwerpen (Baysu, Phalet & Swyngedouw, 2009) blijkt een 'dubbel waterval-effect' binnen het secundair onderwijs: de verschillen tussen autochtonen en allochtonen worden in het middelbaar onderwijs steeds groter en kunnen niet geheel verklaard worden door eerdere schoolmoeilijkheden of door het verschil in onderwijsniveau van de ouders. Uit deze paper blijkt ook de schoolcontext een belangrijke rol te spelen, zowel in negatieve zin: etnische segregatie vermindert de kans om door te stromen en verhoogt het risico op stoppen zonder diploma voor zowel autochtone als allochtone leerlingen. Alsook in positieve zin: zo is de ervaren ondersteuning door leerkrachten een beschermende factor die samenhangt met betere onderwijskansen later voor zowel allochtonen als autochtonen. Alleen voor allochtonen blijkt dat wie minstens één Belgische vriend heeft gehad in het lager middelbaar, na controle voor thuisachtergrond, schooladvies en onderwijsachterstand, de kans om door te stromen naar het hoger onderwijs verdubbelt. Deze resultaten suggereren dat de schoolomgeving een belangrijke rol speelt en ook als hefboom kan dienen voor betere onderwijskansen, zowel voor allochtone als autochtone leerlingen in gemengde scholen. Met andere woorden, verwijzingen naar de rol van de ouders zijn niet voldoende als verklaring voor onderwijsongelijkheid. Ook in de schoolcontext zelf kan ingegrepen worden om betere resultaten te boeken. Met name goede contacten tussen allochtone en autochtone leerlingen en voldoende onderwijssteuning door leerkrachten vormen cruciale beschermende factoren tegen afhaken en uitvallen zonder diploma en kunnen de kans op doorstromen voor allochtonen gevoelig verhogen.

Meer respondenten in Antwerpen dan in Brussel vinden dat het Belgische onderwijsstelsel gelijke kansen aan iedereen biedt; in Brussel is dit minder dan de helft. Nochtans vindt een grote meerderheid, ook in Brussel, dat allochtonen niet minder thuis waren op hun school dan autochtone leerlingen. Deze positieve bevinding wordt echter genuanceerd door onze resultaten op het gebied van ervaren discriminatie en tevredenheid met de persoonlijke schoolloopbaan. Hierbij valt op dat vooral mannen van Turkse en Marokkaanse herkomst zich regelmatig oneerlijk behandeld voelen op school, en dat zij in terugblik ook vaker ontevreden zijn met hun schoolloopbaan. Hoewel autochtonen in het BSO/TSO wat meer discriminatie ervaren dan in het ASO; zijn er voor allochtonen geen beduidende verschillen in ervaren discriminatie tussen ASO- en BSO/TSO-richtingen.

6.1.2. Gelijke kansen op de arbeidsmarkt

In dit hoofdstuk onderzochten wij de positie van autochtone en allochtone Antwerpenaars en Brusselaars op de arbeidsmarkt, met bijzondere aandacht voor ervaren discriminatie. We stelden vast dat allochtone vrouwen, met uitzondering van Marokkaanse vrouwen in Brussel, vaker niet actief zijn. In beide steden hebben Turken en Marokkanen wat minder vaak een betaalde baan, zowel als schoolverlaters als op het

moment van bevraging, en zijn zij gemiddeld ook vaker werkloos dan autochtonen. Maar in Brussel heerst een hogere algemene werkloosheidsgraad dan in Antwerpen, zodat een meerderheid van de gehele onderzoeksgroep in Brussel geen betaald werk had op het moment van bevraging. In Antwerpen is de arbeidsmarkt wel meer etnisch gesegregeerd, waarbij vooral allochtone mannen vaak in bedrijven met veel allochtone werknemers tewerkgesteld zijn. In Brussel is de werknemerspopulatie in de bedrijven van de respondenten meer etnisch gemengd. Voor meer uitgebreide analyses verwijzen we naar het onderzoeksrapport voor VIONA (Vandezande, Fleischmann, Baysu, Swyngedouw & Phalet, 2008).

Op zoek naar werk ervaart een meerderheid van de allochtone mannen ongelijke behandeling, in tegenstelling tot autochtone respondenten die slechts uitzonderlijk discriminatie ervaren. Binnen de Marokkaanse groepen in beide steden bestaat een consensus dat mannen vaker gediscrimineerd worden dan vrouwen, maar een dergelijk duidelijk genderverschil wordt niet gerapporteerd door de Turkse groepen. Ervaringen van discriminatie op zoek naar werk herhalen zich ook op de werkplek, wanneer men eenmaal werk heeft gevonden. Meestal zijn collega's de waargenomen daders van ongelijke of vijandige behandeling, maar ook leidinggevenden en klanten van bedrijven (de laatste voornamelijk in Brussel) worden genoemd als daders van discriminerend gedrag. Ondanks deze negatieve bevindingen is een grote meerderheid van de werkende allochtone respondenten wel tevreden met het door hun werkgever gevoerde diversiteitbeleid.

6.1.3. Balans van gelijke kansen

Dus ondanks het feit dat autochtone en allochtone respondenten in de TIES-surveys in dezelfde gemengde en vaak relatief kansarme woonbuurten werden geselecteerd, komt uit de bevindingen naar voor dat jongeren en jongvolwassenen van de tweede generatie gemiddeld genomen vaker uit de boot vallen, en ook minder vaak een tweede kans krijgen en/of grijpen. Zo zien we dat ongelijke kansen eerder toenemen dan afnemen in de loop van de schoolloopbaan en dat de tweede generatie, ook in vergelijking met autochtone leeftijdsgenoten met gelijke kwalificaties, ook op de arbeidsmarkt extra hindernissen ervaren. Bij deze bevindingen dienen een aantal nuanceringen gemaakt te worden. Het is van groot belang om op te merken dat een gelijkaardige hindernissenkoers op school en op zoek naar werk ook de doorsnee ervaring is van autochtone respondenten in ons onderzoek. Het is dus zeker niet zo dat de hindernissen die de Turkse en Marokkaanse tweede generatie ondervindt, alleen bestaan voor allochtonen. Integendeel, een gelijkekansenbeleid zou ook aan de laagopgeleide autochtone deelnemers aan ons onderzoek ten goede moeten komen. Verder treffen we binnen de brede tweede generatie een grote interne diversiteit aan in loopbanen en uitkomsten op de arbeidsmarkt dan binnen de eerste generatie. Men mag dus niet uit het oog verliezen dat de tweede generatie, in dit geval de kinderen van Turkse en Marokkaanse migranten, een veel minder homogene groep vormt dan de generatie van hun ouders. Zo zien we niet alleen verschillen in kwetsbaarheid, maar ook meer en meer succesverhalen bij bepaalde allochtone subgroepen naar sekse, etnische herkomst, opleiding, of woonplaats (Vandezande, Fleischmann, Baysu, Swyngedouw & Phalet, 2008).

6.2. Ervaringen van discriminatie

De gegevens uit onze enquête maken duidelijk dat Antwerpenaars en Brusselaars van Turkse en Marokkaanse herkomst geregeld en in zowat alle domeinen van het publieke leven in aanraking komen met ongelijke of vijandige behandeling. Vooral Marokkaanse mannen rapporteren veel persoonlijke ervaringen van discriminatie. Ook autochtonen voelen zich wel eens ongelijk behandeld vanwege hun achtergrond, maar anders dan discriminatie tegen Turkse en Marokkaanse groepen is discriminatie tegen personen van Belgische herkomst eerder uitzonderlijk.

In het onderwijs valt op dat vooral allochtone mannen in terugblik relatief vaak ontevreden zijn met hun schoolloopbaan. Verder zagen we een opvallend verschil tussen Antwerpen en Brussel in de mate waarin het schoolsysteem als rechtvaardig wordt ervaren. In Brussel was een meerderheid van de allochtone respondenten van mening dat het onderwijs geen gelijke kansen biedt aan minderheden; en werden ook meer persoonlijke ervaringen van discriminatie gerapporteerd dan in Antwerpen. Ondanks erg ongelijke onderwijsuitkomsten, is dus de subjectieve ervaring van Antwerpse scholen door allochtonen overwegend positief.

Waar de ervaringen in het onderwijs verdeeld zijn, wordt discriminatie in beide steden zonder meer als een grote barrière ervaren voor gelijke kansen op de arbeidsmarkt. Op zoek naar werk heeft rond de 60% van de allochtone mannen en tussen de 40 en 55% van de allochtone vrouwen persoonlijk discriminatie ervaren. Eens men werk heeft gevonden, ervaart een ongeveer even groot deel van de allochtone respondenten ongelijke behandeling op de werkplek, met name door collega's, supervisors, en klanten van het bedrijf of de organisatie waarvoor men werkt. We stelden ook vast dat in Antwerpen met zijn havenconomie, een sterkere etnische segregatie op de werkvloer bestaat dan in Brussel. Allochtonen werken er vaker in grote bedrijven met veel allochtone werknemers, terwijl autochtonen vooral in kleinere bedrijven met een overwegend 'wit' personeelsbestand tewerkgesteld zijn. In Brussel is de dienstensector en de publieke sector belangrijker en blijkt de werknemerspopulatie in deze werkcontexten meer divers dan in Antwerpen.

Discriminatie is echter niet alleen op de arbeidsmarkt een veel voorkomend probleem. Ook op straat en in het openbaar vervoer en op zoek naar een woning ervaren veel respondenten van Turkse en Marokkaanse herkomst vijandige behandeling. Allochtone mannen, en vooral Marokkaanse mannen, rapporteren daarnaast persoonlijke ervaringen van discriminatie bij het uitgaan en in de omgang met de politie. Uit deze bevindingen – en uit meer gedetailleerde bevindingen in de Antwerpse case studie van Vandezande, Swyngedouw en Phalet (2009) blijkt dat een anti-discriminatiebeleid zich niet mag beperken tot de sociaal-economische sfeer van (on)gelijke kansen en behandeling op school en op de arbeidsmarkt. Daarnaast moet ook worden geïnvesteerd in het sociale weefsel in gemengde stadsbuurten waar allochtone en autochtone burgers elkaar tegenkomen, wat aanleiding kan geven tot negatieve ervaringen met vijandige ontmoetingen tussen groepen. Ten slotte is de ervaring van discriminatie vooral voor allochtone jongemannen sterk gekleurd door een gespannen verhouding van de

politie en door incidenten bij het uitgaan, wat dus van incidenten in het kader van de publieke ordehandhaving een bijzonder aandachtspunt maakt.

De persoonlijke ervaringen van ongelijke behandeling van de respondenten worden weerspiegeld in het beeld dat zij hebben over discriminatie tegen etnische minderheidsgroepen in verschillende domeinen van de Belgische samenleving. De arbeidsmarkt, het uitgaansleven en het contact met de politie worden daarbij, vooral door mannen, als domeinen met de meeste discriminatie beschreven. Op school en in de woonbuurt wordt minder ongelijke behandeling waargenomen. Maar ook in deze meer open sociale domeinen meldt meer dan de helft van de respondenten incidentele discriminatie. Opvallend is vooral dat de overgrote meerderheid van zowel allochtone als autochtonen in ons onderzoek aangeven dat discriminatie tegen allochtonen in alle onderzochte domeinen regelmatig voorkomt. De gegevens laten dus, in plaats van incidentele ervaringen van discriminatie, een beeld van structurele ongelijkheid van kansen en systematische nadelige of vijandige bejegening van allochtonen in Antwerpen en Brussel zien, die zich voordoet in alle belangrijke domeinen van het publieke leven. Hierbij moet worden aangetekend dat deze grote eensgezindheid gebaseerd is op subjectieve inschattingen van de respondenten; het gaat dus niet om objectief bewezen discriminatie. Bovendien is onze onderzoeksgroep, zowel allochtonen als autochtonen, woonachtig in etnisch gemengde en relatief kansarme stedelijke buurten, waar allochtonen en autochtonen elkaar vaak tegenkomen en waar ook autochtonen vaak aan het kortste eind trekken op school of op zoek naar werk. Dat neemt niet weg dat er een grote taak ligt, vooral voor werkgevers, politie, en uitbaters van uitgaansgelegenheden als belangrijke poortwachters, om de principes van gelijke kansen en eerlijke behandeling geloofwaardig te maken.

Waar een minderheid van autochtonen aangeeft ooit persoonlijk discriminatie te hebben ervaren (20 tot 30% van de vrouwen en 30 tot 40% van de mannen), meldt een meerderheid van allochtonen één of meer ervaringen van persoonlijke discriminatie. Meer dan 50% van de Turkse vrouwen en meer dan 60% van de Turkse mannen en Marokkaanse vrouwen geven aan ooit persoonlijk te zijn gediscrimineerd. Marokkaanse mannen rapporteren de meeste discriminatie: in beide steden zegt meer dan drie kwart hiervan al (meermaals) slachtoffer te zijn geweest. Wij stelden dus een groot verschil tussen allochtonen en autochtonen vast, maar ook enkele sekseverschillen. Bovendien weten we uit een meer gedetailleerde studie (Vandezande, Swyngedouw & Phalet 2008) dat het opleidingsniveau enkel een rol speelt in de verklaring van ervaren discriminatie bij autochtonen. Zowel bij de Turkse als de Marokkaanse tweede generatie speelt het opleidingsniveau geen rol, zodat hoger opgeleiden niet minder discriminatie ervaren dan lager opgeleiden. Bij Turken ervaren vooral werklozen meer discriminatie dan werkenden of inactieven. Bij Marokkanen daarentegen, en vooral bij mannen, zijn discriminatie ervaringen breed gedeeld, ongeacht opleidingsniveau of werk.

Verder verschillen ook de domeinen waarin de meeste discriminatie wordt ervaren, verschillen tussen mannen en vrouwen. Turkse en Marokkaanse vrouwen rapporteren minder discriminatie in het uitgaansleven en in het contact met de politie. Dit kan te maken hebben met seksspecifieke rollenpatronen in de Turkse en Marokkaanse gemeenschappen (zie hieronder), maar het kan ook een realistische afspiegeling zijn van

instellingen en personen die op allochtone vrouwen minder negatief reageren dan op allochtone mannen. Autochtone respondenten, met name vrouwen, waren immers opvallend vaak van mening dat allochtone vrouwen meer dan allochtone mannen in aanraking komen met ongelijke behandeling. Dit beeld, in de ogen van autochtone vrouwen, van allochtone vrouwen als 'dubbele slachtofferse' van discriminatie wordt echter niet gedeeld door allochtone vrouwen zelf. Vooral binnen de Marokkaanse gemeenschap heerst er een consensus dat mannen vaker gediscrimineerd worden dan vrouwen. Dit beeld strookt dus niet met de waarneming van sekseverschillen in discriminatie door de meerderheidsgroep in de Belgische samenleving.

6.3. Gender(on)gelijkheid

In dit verslag ging veel aandacht uit naar verschillen tussen mannen en vrouwen in ervaren discriminatie. Voor een deel zouden deze verschillen veroorzaakt kunnen worden door culturele opvattingen over sekserollen en de taakverdeling tussen mannelijke en vrouwelijke partners in een huishouden. We stelden echter weinig culturele verschillen vast met betrekking tot de houding ten opzichte van de maatschappelijke rollen van mannen en vrouwen. De overgrote meerderheid van de respondenten uit alle etnische groepen wees traditionele sekserolopvattingen af, die vrouwen beperkte toegang geven tot hogere studies, betaald werk, en verantwoordelijke functies. Alleen onder allochtone mannen in beide steden was een aanzienlijk aandeel, maar nog steeds een minderheid, voorstander van een dergelijke traditionele rolverdeling. Onderwijs heeft op dit vlak het bekende emancipatorische effect: voor alle groepen hangt een hogere opleiding samen met meer egalitaire sekserolopvattingen.

Het beeld is echter meer verdeeld waar het gaat om sekserolpatronen in de privésfeer van het gezin. Wat de verdeling van huishoudelijke taken tussen partners betreft, vonden wij duidelijke verschillen tussen etnische groepen in de twee steden. Deze verschillen waren echter groter op het gebied van de gewenste taakverdeling (van respondenten die niet met een partner samenleefden) dan op het gebied van de daadwerkelijke taakverdeling in huishoudens met partners. Een traditionele taakverdeling met specifieke en gescheiden taken voor mannen (klussen en financiën) en vrouwen (zorg voor kinderen en het huishouden) wordt door de meerderheid van Turkse gezinnen gewenst en ook in de praktijk gebracht. Marokkanen in Antwerpen verschillen niet veel van Turken in dit opzicht, maar Marokkanen in Brussel zijn veel vaker voorstander van gelijke verdeling van alle huishoudelijke taken tussen beide partners. Deze gewenste gelijke verdeling wordt in een meerderheid van de Brusselse huishoudens met Marokkaanse respondenten ook in de praktijk gebracht. Bij autochtonen zagen wij echter een groter verschil tussen een breed gedeeld ideaal van gelijke taakverdeling en een meer traditionele praktijk. Verschillen tussen etnische groepen zijn dus groter met betrekking tot attitudes dan met betrekking tot concreet gedrag. Het grote verschil tussen de Antwerpse en Brusselse Marokkanen plaatst bovendien vraagtekens bij een culturele verklaring van de verschillende posities van allochtone mannen en vrouwen in de Belgische samenleving.

Discriminatie op basis van sekse wordt vooral door autochtone vrouwen als een veel voorkomend probleem beschouwd. Ook allochtone vrouwen rapporteren ervaringen van ongelijke behandeling op grond van sekse, maar in mindere mate dan vrouwen van Belgische herkomst. Turkse en Marokkaanse vrouwen noemen etniciteit en religie vaker dan sekse als redenen voor ongelijke behandeling die zij persoonlijk hebben ervaren.

Het dragen van een hoofddoek als zichtbaar teken van het aanhangen van het islamitisch geloof, dat in België doorgaans met Marokkanen en Turken wordt geassocieerd, zou mogelijk een reden kunnen zijn voor deze ervaringen van discriminatie. Een aanzienlijke groep van Marokkaanse vrouwen en een grotere groep van Turkse vrouwen uit de tweede generatie draagt echter geen hoofddoek. Als zij dat wel doen, is dit voor de overgrote meerderheid het resultaat van een persoonlijke en vrije keuze. Deze keuzevrijheid is ook de meest belangrijke reden om geen hoofddoek te dragen. De hoofddoek wordt dus door de tweede generatie in de eerste plaats beleefd als een individuele vrije keuze en een uitdrukking van hun moslimidentiteit. Een minderheid ziet de hoofddoek als een bindende religieuze plicht. In tegenstelling tot de publieke perceptie van de hoofddoek als teken van de onderdrukking van vrouwen door het geloof, speelt sociale druk volgens respondenten een verwaarloosbare rol.

Hoewel sekseverschillen in gelijke kansen zeker niet onbelangrijk zijn, tonen onze analyses aan dat de grootste maatschappelijke scheidslijn in feitelijke en ervaren kansenongelijkheid tussen allochtonen en autochtonen loopt. Op basis van deze bevindingen lijkt een eenzijdige aandacht voor allochtone vrouwen als (vermeende) slachtoffers niet goed aan te sluiten bij de brede ervaring van discriminatie vanuit allochtone groepen zelf. Ons onderzoek suggereert een breed draagvlak bij zowel allochtonen als autochtonen in beide steden om discriminatie op basis van herkomst te benoemen en aan te pakken als een structureel probleem in onze samenleving. De gedetailleerde resultaten over ervaren discriminatie in verschillende domeinen van het publieke leven kunnen aanknopingspunten bieden voor een gericht en proactief antidiscriminatiebeleid.

7. Beleidsimplicaties en aanbevelingen

Algemeen

Het actuele streven van de Vlaamse overheid naar meer diversiteit op de werkvloer en meer gelijke onderwijskansen moet verder gezet worden.

Ons onderzoek geeft een dubbel beeld van de hardnekkige kansenongelijkheid én de toegenomen diversiteit in de tweede generatie, in vergelijking met de eerste generatie. Daarbij vindt een minderheid de weg naar hoger onderwijs en leidinggevende beroepen; een grotere groep vindt met een diploma van beroepsonderwijs een betaalde baan; en een aanzienlijke minderheid van ontmoedigde jongeren verlaat de school zonder middelbaar diploma en/of haakt af op zoek naar werk. Dit brede beeld vraagt om een gediversifieerd doelgroepenbeleid, dat aandacht heeft voor de vastgestelde verschillen in school- en arbeidsmarkt trajecten, ervaringen, en uitkomsten, onder meer naar herkomst, sekse, en woonplaats. Anderzijds stellen we vast dat, ondanks die interne diversiteit, de overgrote meerderheid van zowel allochtone als autochtone jongvolwassenen in ons onderzoek – dat plaatsvond in etnisch diverse en vaak kansarme stadsbuurten – eerstehands-ervaringen heeft met hindernissen in hun school- en beroepsloopbaan, zoals zittenblijven op school en werkloosheid.

7.1. Onderwijs

7.1.1. Ongelijke kansen op school

Onderwijsuitkomsten vergeleken

Onze gegevens maken duidelijk dat de 2^e generatie van Turkse en Marokkaanse herkomst, in vergelijking met autochtone leerlingen uit dezelfde stadsbuurten en sociaal zo dicht mogelijk bij de 2^e generatie aansluitend, in het onderwijs vaker uit de boot valt en minder vaak een tweede kans krijgt en/of grijpt. Zo zijn zij niet alleen geconcentreerd in het BSO, maar daarbinnen ook nog eens in richtingen met minder gunstige perspectieven op werk. Verder lopen zij beduidend meer kans om zonder diploma het middelbaar onderwijs te verlaten. En zij stromen veel minder door naar hoger onderwijs. Bovendien zien we dat allochtonen die wel de stap naar hoger onderwijs zetten, vaker dan autochtonen in het BSO zijn gestart en langs omwegen of op latere leeftijd pas de weg naar hun studies hebben gevonden. Ten slotte is de veel te hoge uitval van allochtonen uit het hoger onderwijs niet geheel terug te voeren op een minder geschikte vooropleiding.

We tonen aan dat ongelijke onderwijsuitkomsten tussen allochtone en autochtone leerlingen niet alleen een kwestie zijn van sociale achtergrond: allochtone ouders zijn vaker laag opgeleid, werkloos of inactief, en minder goed behuisd, net als een deel van de autochtone ouders. Rekening houdend met sociale achtergrond is het Belgische onderwijs echter in Europese context één van de schoolsystemen die etnische herkomst het meest penaliseert.

Schoolloopbanen in terugblik

Niet alleen starten allochtone en autochtone leerlingen ongelijk aan het begin van het middelbaar (vaker B-advies voor allochtonen) maar de verschillen tussen allochtone en autochtone schoolloopbanen nemen verder toe in de loop van het secundair onderwijs. Deze divergentie kan niet volledig verklaard worden door de sociale achtergrond van allochtone gezinnen of door eerder opgelopen vertragingen in de individuele schoolloopbaan. Etnische ongelijkheid wordt minstens gedeeltelijk ge(re)produceerd op school – en kan ook voor een groot deel binnen de schoolmuren aangepakt worden. De schoolcontext blijkt in ons onderzoek een belangrijke rol te spelen. Zo blijkt de ervaren steun vanwege de leerkrachten een belangrijke beschermende factor te zijn voor zowel allochtone als autochtone leerlingen (met een vergelijkbare sociale achtergrond).

Aanbevelingen opleiding leraren en schoolpsychologen

We pleiten dan ook voor een meer doorgedreven vorming voor de huidige – en de toekomstige generatie leerkrachten in dit verband. Zo zou in het curriculum van de toekomstige leerkrachten nog meer aandacht moeten gaan naar onderwijs in een multiculturele omgeving en met sociaal zwakkere groepen. De systematische aandacht voor het omgaan met diversiteit in professioneel handelen zou een standaardonderdeel van opleiding en stage van leerkrachten en schoolpsychologen moeten vormen.

7.1.2. Segregatie begint in de kleuterschool

Segregatie als struikelblok

De etnische stratificatie van het lager en middelbaar onderwijs werpt reeds op vroege leeftijd obstakels op die een succesvolle schoolloopbaan voor leerlingen van Marokkaanse en Turkse herkomst bemoeilijken. Zo kunnen we aantonen dat segregatie de kans op stoppen zonder diploma gevoelig verhoogt, en de kans op doorstromen naar hoger onderwijs aanzienlijk verkleint, rekening houdend met de thuisachtergrond en het schooladvies van de leerlingen. Etnische segregatie overlapt met sociaal-economische scheidslijnen in de maatschappij. Goede contacten tussen allochtone en autochtone leerlingen dragen indirect bij aan schoolsucces via een betere schoolse aanpassing. Zo blijkt uit onze studie dat Turkse leerlingen die minstens één Belgische vriend(in) hadden in het lager middelbaar, later maar liefst dubbel zoveel kans hebben om door te stromen naar hoger onderwijs, na gelijkstelling van alle andere factoren.

Beleidsaanbevelingen: diverse scholen belonen en ouders informeren

Hernieuwde inspanningen zijn nodig om tot een betere spreiding van allochtone leerlingen over alle scholen te komen. Nog meer doeltreffende aanmoedigingsmaatregelen, maar ook sanctionerende maatregelen, om alle scholen te bewegen mee te werken, dringen zich op. Dit mag echter de vrije schoolkeuze niet in het gedrang brengen. Nagegaan dient te worden waar en onder welke omstandigheden de (lokale) overheden een schoolvervoersysteem kunnen opzetten om effectieve spreiding te realiseren.

Informele etnische segregatie begint reeds in het kleuter- en lageronderwijs. Vanuit het oogpunt van preventie, dienen allochtone en kansarme autochtone ouders van kleuters beter geïnformeerd te worden over de procedures van inschrijving (bv. inschrijvingsdatums voor GOK leerlingen in functie van geboortedatum kind) en over hun rechten

op vrije schoolkeuze en de rol die de lokale onderwijsplatforms voor ouders kunnen spelen. Kind en Gezin kan concreet, via haar consultatiebureaus en adresbestanden - met indicatoren van kansarmoede - van alle gezinnen met kinderen in de leeftijd van 0 tot 3 jaar, een belangrijke rol spelen bij de voorlichting dan kansarme ouders met betrekking tot de instap in het kleuteronderwijs.

7.1.3. Het 'dubbel watervaleffect'

Schooladvies en heroriëntatie

Leerlingen van Turkse en Marokkaanse herkomst komen nog steeds teveel terecht in het BSO. Daardoor lopen zij niet alleen beduidend meer kans op uitval zonder diploma dan autochtone leeftijdsgenoten met een vergelijkbare sociale achtergrond, maar krijgen zij ook en vooral veel minder kansen om later door te stromen naar het hoger onderwijs. De concentratie van allochtone leerlingen in het BSO is het gevolg van een 'dubbel waterval effect'. Vooreerst worden teveel allochtone leerlingen al vanaf hun 11 jaar rechtstreeks naar het BSO verwezen via een B-advies aan het begin van de middelbare school (1^e waterval). Ten tweede lopen zelfs allochtone leerlingen met een A-advies die hun middelbare school in een A-richting zijn gestart, bij elke jaarovergang opnieuw beduidend meer kans dan autochtonen om alsnog terecht te komen in het BSO (2^e waterval).

Beleidsaanbevelingen: aangepaste studie-oriëntatie, volgsystemen, en hefboomen

Het verdient vooreerst aanbeveling om een gericht beleid te voeren met het oog op een meer *adequate studie-oriëntatie* van allochtone leerlingen, rekening houdend met hun specifieke taal- en cultuurachtergrond thuis en op maat van hun leerpotentieel op school. Zo bv. kan naar Nederlands voorbeeld een systematische screening van door CLB's veel gebruikte diagnostische instrumenten gebeuren. Hierbij zou de invoering van een kwaliteitslabel van 'culture-fair test' (een 'cultuur eerlijke en vrije' test) voor tests die aan criteria van onpartijdigheid voldoen nuttig zijn. Schoolpsychologen krijgen hierdoor een goed instrument om tot een goede inschatting en een verantwoord advies te komen voor allochtone leerlingen. We weten immers dat doorverwijzing naar BSO doorgaans geen goede oplossing is voor taalachterstand in de schooltaal bij leerlingen die thuis anderstalig zijn.

Een tweede aanbeveling is om brede *volgsystemen* verder te ontwikkelen, die moeten toelaten om taal- en leerachterstanden vroeg (vanaf het kleuteronderwijs) te detecteren, alsook om de steunsystemen voor leerkrachten verder te verbeteren, om leerproblemen in de klas op te vangen en zo nodig effectief te kunnen doorverwijzen. Zulke maatregelen moeten op zulk danige wijze geïmplementeerd worden zodat er geen stigmatisering van de betrokken groepen uit voortvloeit (iets waaraan het nu soms lijdt). Minder gesegregeerde scholen zouden trouwens het taal- en leerachterstandprobleem al significant verminderen.

Een derde aanbeveling is om voor leerlingen in het BSO die later toch langer willen doorstuderen, specifieke *hefbomen* (inhaalclasses, specialisatiejaren, brugklassen, ...) te voorzien om hen toe te laten zich bij te scholen, zowel in voltijds onderwijs als in de vorm van deeltijdonderwijs voor volwassenen. Nu zien we ondanks de formele open-

heid van ons schoolsysteem dat de stroom vanuit het BSO naar TSO of ASO of naar hoger onderwijs erg beperkt blijft. Tegelijk zijn succesvolle allochtonen veel vaker dan autochtonen gestart in het BSO en langs een omweg of op oudere leeftijd pas in het hoger onderwijs terechtgekomen.

7.1.4. Kwaliteit beroepsonderwijs

Een goed beroep leren?

Wat betreft het BSO is onze boodschap dat de kwaliteit van een aantal richtingen beter moet voor iedereen. Zonder het beroepsonderwijs helemaal te willen beperken tot voorbereiding op de arbeidsmarkt, is een betere aansluiting van het BSO op de hedendaagse arbeidsmarkt van groot belang. Zo zien we dat vooral allochtone meisjes, sterk geconcentreerd zijn in beroepsrichtingen die erg beperkte kansen bieden op een baan in vergelijking met andere beroepsrichtingen (bv. richtingen als 'handel en kantoor' of 'personenverzorging', 'snit en naad' – voor jongens geldt dit voor o.a. de richting 'houtbewerking').

1.4.1 Beleidsadviezen: kwaliteitsbewaking en voorlichting

Om de *kwaliteit* van het beroepsonderwijs te bewaken en waar nodig te verbeteren, moeten richtingen zonder duidelijke meerwaarde op arbeidsmarkt gesloten worden of omgevormd. Verder is duidelijk en eerlijk communiceren door leerlingen en hun ouders *voor te lichten* over beroepsperspectieven er (niet) zijn, hard nodig want daarover bestaan bij allochtone ouders vaak misvattingen (bv. de idee dat je met 'handel en kantoor' makkelijk een baan vindt waar je niet met je handen moet werken). Bestaande werkloosheidscijfers per afstudeerrichting van de diensten voor arbeidsvoorziening zijn een nuttige bron van informatie, en zouden breder publiek bekend kunnen worden gemaakt.

7.2. Etnische discriminatie en oneerlijke behandeling

7.2.1. Publieke beeldvorming en draagvlak voor beleid

De overgrote meerderheid (boven de 80%) van zowel autochtone als allochtone respondenten in Antwerpen en Brussel is het erover eens dat etnische en religieuze minderheden in België regelmatig gediscrimineerd worden. Als belangrijkste gronden voor discriminatie worden herkomst, huidskleur, en (vooral bij vrouwen) religie aangegeven. De publieke perceptie geeft dus het beeld van wijdverspreide en breed erkende ongelijke behandeling van allochtonen op basis van hun herkomst, huidskleur of geloof.

Algemeen beleid: uitvoering decreet en lokale meldpunten. We stellen dus vast dat in beide steden een breed draagvlak bestaat voor een anti-discriminatiebeleid. Het streven van de Vlaamse overheid naar minder negatieve stereotypering van (etnische) minderheidsgroepen moet dan ook voortgezet worden. Algemeen gesproken kan gesteld worden dat het decreet voor gelijke behandeling en de oprichting van de meldpunten discriminatie meer dan nodig zijn en dat de nodige middelen moeten voorzien worden zodat het decreet optimaal kan uitgevoerd worden en de meldpunten degelijk kunnen

functioneren. Nieuwe en volgehouden initiatieven zijn meer dan welkom. De expertendatabank (www.expertendatabank.be) kan hier als een geslaagd voorbeeld gelden.

7.2.2. Discriminatie op school

Voorals mannen van Turkse en Marokkaanse herkomst voelen zich regelmatig oneerlijk of vijandig behandeld op school. Van hen heeft ruim de helft (Antwerpen) tot tweederden (Brussel) wel eens persoonlijke discriminatie ervaren, en dit zowel door andere leerlingen als door leerkrachten. Hierbij is geen duidelijk verschil te vinden tussen ASO, TSO of BSO richtingen. Van belang naar de volgende generatie toe is dat vroege ervaringen van persoonlijke discriminatie op school formatief zijn: wie één of meer ervaringen als kind rapporteert, heeft op volwassen leeftijd een verminderd veralgemeend vertrouwen in het onderwijs.

Beleid: institutionele missie. Hier ligt een duidelijke missie voor schooldirecties om van tolerantie en diversiteit een belangrijk thema te maken als deel van het pedagogisch project van de school. Dit is niet alleen nodig om leerkrachten te ondersteunen maar ook om het institutioneel vertrouwen in de school van allochtone leerlingen en ouders te bevorderen. Meer bepaald zou het beleid moeten inhouden dat racisme of oneerlijke behandeling van wie dan ook niet wordt gedoogd (nultolerantie), en dat actief wordt gewerkt aan een positief intercultureel klimaat. Hiertoe kunnen specifieke opleidingsmodules voor schoolbeheer in een interculturele samenleving verder ontwikkeld en veralgemeend worden.

7.2.3. Discriminatie op de arbeidsmarkt

Op zoek naar werk ervaart de overgrote meerderheid van vooral allochtone mannen ongelijke behandeling: tweederden van de Turkse en ruim driekwart van de Marokkaanse mannen rapporteert één of meer persoonlijke ervaringen van discriminatie op zoek naar werk. Eenmaal aan het werk rapporteert een meerderheid ook persoonlijke ervaringen van discriminatie op de werkplek, vooral door collega's en klanten, en in mindere mate ook vanwege ploegbazen en het management. Breed gedeelde ervaringen van discriminatie op de arbeidsmarkt liggen in de lijn van objectieve ongelijkheid tussen allochtone en autochtonen op de arbeidsmarkt: zo blijkt dat België (en Vlaanderen meer dan Wallonië), zowel qua toegang tot betaald werk als qua doorstroom naar hogere functies, één van de Europese landen is die etnische herkomst het meest penaliseert (na gelijkstelling voor relevante kenmerken zoals kwalificaties, leeftijd en woonplaats).

Beleid: bedrijfsgerichte praktijktesten toelaten. Het lijkt ons aanbevelingswaardig om het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding (en eventueel de bevoegde instanties zoals VDAB, FOREM en ACTIRIS) de wettelijke mogelijkheid te bieden om via praktijktesten gericht op specifieke bedrijven - waarvan men discriminatoire praktijken bij de aanwerving vermoedt - discriminatie vast te stellen. Deze praktijktesten moeten juridisch zowel *à charge* alsook *à décharge* kunnen worden gebruikt.

7.2.4. Sociale discriminatie

Naast een sociaal-economische dimensie van ervaren discriminatie - die voornamelijk verwijst naar de ervaring van ongelijke kansen of oneerlijke behandeling in onderwijs

en arbeidsmarkt – vinden we een onafhankelijke sociale dimensie van discriminatie. Het gaat hier om negatieve ervaringen in de woonbuurt of op zoek naar een woning, op straat of in het openbaar vervoer. Deze sociale dimensie verwijst naar persoonlijke ervaringen van uitsluiting of spanningen in het samenleven tussen diverse groepen in gemengde stadsbuurten. Vooral negatieve contactervaringen in de publieke ruimte zijn vaak wederzijds, in die zin dat zij worden gedeeld door autochtone bewoners van etnisch diverse en vaak kansarme stadsbuurten.

Beleid: investeren in sociaal weefsel en gelijke toegang tot woningmarkt. Verder investeren in het sociale weefsel en het goede samenlevingsklimaat in deze buurten is dus een belangrijke randvoorwaarde voor een effectief anti-discriminatiebeleid. Het is vanuit preventief oogpunt van groot belang dat het samenlevingsopbouwwerk in deze buurten gehandhaafd wordt en waar nodig nog versterkt. Pleintjestoezicht, jeugdwerkingen e.d.m. kunnen indien gericht ingezet vele lokale spanningen opvangen en positief kanaliseren. Een buurtbeleid gericht op positieve ontmoetingskansen tussen verschillende bevolkingsgroepen verdient aanmoediging.

Verder beperkt een proactief anti-discriminatiebeleid zich niet tot het onderwijs en de arbeidsmarkt. Ook in andere domeinen wordt immers regelmatig discriminatie ervaren. Bovendien ervaren ‘succesvolle allochtonen’, zoals hoger opgeleiden, niet beduidend minder discriminatie dan allochtonen die het op school of op zoek naar werk niet zo goed doen. De sociale dimensie van discriminatie vraagt om een eigen aanpak. Zo ervaren allochtone mannen meer discriminatie in het uitgaansleven, allochtone vrouwen bij het zoeken van een woning. Lokale meldpunten en effectieve rechtsbijstand zijn in beide domeinen van groot belang. Daarom willen we pleiten voor het invoeren van juridisch bruikbare praktijktesten op gelijke toegang tot de woningmarkt en uitgaansgelegenheden onder toezicht van het Centrum van Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding (vergelijkbaar met de aanbeveling voor de arbeidsmarkt).

7.2.5. Confrontaties met politie

Controles door de politie vormen een negatieve uitschieter, in die zin dat de helft tot tweederden van alle Turkse en Marokkaanse mannen in Antwerpen en in Brussel één of meer ervaringen van persoonlijke discriminatie door de politie meldt. Controles door de politie blijken een kristallisatiepunt van negatieve ervaringen van oneerlijke en vijandige behandeling. Deze bevinding wijst erop dat de verhouding tussen de politie en vooral Marokkaanse mannen in Antwerpen problematisch kan worden genoemd.

Beleid: diversiteitsbeleid en multicultureel vakmanschap. Om de legitimiteit en het gezag van de politie in moeilijke stadsbuurten te herstellen, lijkt het aanbevelingswaardig om de inspanningen voor een meer etnisch divers politiekorps op te voeren, alsook om in tussentijd verder werk te maken van de training en coaching van het politiekorps tot ‘multicultureel vakmanschap’ in het kader van hun professionele opdracht naar elke burger in een multiculturele stad. Gedacht kan worden naar Nederlands voorbeeld aan een Landelijk (politie) Expertisecentrum Diversiteit, dat geleid wordt door op het terrein ervaren politiemensen en dat de lokale politiediensten kan begeleiden in en vormen voor zijn taken van interventie, conflicthantering en bemiddeling bij crisissituaties. Tevens moet nultolerantie in verband met discriminerende handelingen en uitla-

ting de expliciete missie en praktijk voor het personeelbeleid bij de (Antwerpse) politie gaan vormen. Van het leidinggevend politiekader wordt hierbij expliciet een voorbeeldfunctie verwacht.

7.3. Gender(on)gelijkheid

7.3.1. Genderdiscriminatie

Zowel autochtone als allochtone vrouwen rapporteren persoonlijke ervaringen van discriminatie als vrouw, dus op basis van hun sekse: ongeveer één op twee autochtone vrouwen in beide steden, één op drie allochtone vrouwen in Brussel, en één op vier allochtone vrouwen in Antwerpen. We bevelen dan ook aan om de strijd tegen genderdiscriminatie een hogere prioriteit toe te kennen dan momenteel het geval is.

7.3.2. Dubbele dagtaak

De feitelijke verdeling van de zorgtaken binnen het gezin is nog steeds overwegend van traditionele aard, zowel in allochtone als in (relatief kansarme) autochtone gezinnen. De verschillen naar culturele achtergrond zijn wat dit betreft beperkt. Gevraagd naar de gewenste taakverdeling in het huishouden, antwoorden allochtonen en autochtonen echter wel in de richting van de verwachte cultuurverschillen, met de meeste steun voor een traditionele taakverdeling in Turkse gezinnen in beide steden en in Marokkaanse gezinnen in Antwerpen (niet in Brussel). Cultuurverschil moet echter genuanceerd worden in het licht van de meer 'sociaal-wenselijke' antwoorden van autochtone dan van allochtone mannen en de grotere discrepanties tussen wens en werkelijkheid bij autochtone dan bij allochtone vrouwen (met uitzondering van de egalitair ingestelde Marokkaanse vrouwen in Brussel).

Beleid: combinatie arbeid en zorg. Kortom, beleid dat de feitelijke combinatie van betaalde arbeid en zorg mogelijk maakt, blijft nuttig en nodig met het oog op de externe en interne emancipatie van zowel allochtone als autochtone vrouwen. Voorbeelden zijn: toegankelijke kinderopvang en gezinsvriendelijke werkomstandigheden bevorderen, vooral in typisch vrouwelijke sectoren zoals dienstverlening, horeca, handel, verzorging...

7.3.3. Vrouwen op de arbeidsmarkt

Allochtone vrouwen (zeker in Antwerpen) participeren minder aan de arbeidsmarkt. Er zijn indicaties voor een gender effect. Nochtans blijkt uit ons onderzoek dat de overgrote meerderheid van allochtone en autochtone mannen en vrouwen het eens is dat opleiding en werk voor meisjes even belangrijk zijn als voor jongens en dat vrouwen in leidinggevende functies moet kunnen. M.a.w. de opvattingen over externe emancipatie zijn een stuk meer egalitair dan de opvattingen over interne emancipatie, of nog, een meer gelijke taakverdeling tussen man en vrouw binnen het gezin.

Beleid: activering allochtone vrouwen en begeleiding studiekeuze. Deze bevindingen wijzen op een breed draagvlak voor een gericht *activeringsbeleid* naar vrouwen. Een dergelijk beleid is zeker nuttig en nodig voor een grote groep van niet economisch actieve allochtone vrouwen, want externe emancipatie (via een diploma, een leuke baan, een

eigen inkomen ...) is tevens de noodzakelijke eerste stap naar meer gelijkheid binnen het gezin (interne emancipatie). Meer bepaald is er nood aan een specifieke aanpak om allochtone vrouwen naar de arbeidsmarkt toe te leiden. Die kan bestaan uit gericht sensibiliseren binnen zelforganisaties van allochtonen, gerichte communicatie in media die door allochtone vrouwen worden gebruikt, specifieke voorlichting naar allochtone vrouwen in scholen, ... maar zeker en vast een aanpak op maat van allochtone vrouwen als doelgroep. Hierbij moet gezocht worden naar haalbare tussenstations afhankelijk van het startniveau, van taallessen of autorijlessen tot betaalde stages, on-the-job training, en deeltijdwerk. De arbeidsbemiddeling kan allochtone vrouwen als specifieke doelgroep benaderen, die bv. relatief sterk gericht is op werk in de (in Antwerpen relatief 'witte') publieke sector en in de dienstverlening ...

Een andere hefboom voor externe emancipatie is een gerichte *studiekeuzebegeleiding* van vooral allochtone meisjes in het BSO. We stellen immers vast dat allochtone meisjes die naar hoger onderwijs doorstromen meer dan autochtone meisjes beroepsgerichte keuzen maken en ook relatief vaak kiezen voor traditioneel 'mannelijke', beroepen (zoals business administration of technische beroepen), dit in tegenstelling tot allochtone meisjes in het BSO (zie hoger bij beleid onderwijskansen).

Referenties

- Baysu, G., Phalet, K., & Swyngedouw, M. (2009). *Staying in or dropping out: The impact of the school environment on minority school achievement*. CSCP, K.U.Leuven: Unpublished Working Paper (verkrijgbaar op aanvraag: gulseli.baysu@psy.kuleuven.be).
- Fenella, F., Phalet, K., Deboosere, P., & Neels, K. (2009a en b). *The effects of ethnic composition of the neighbourhood on secondary school completion of the second generation in Belgium / Ethnic density effects on secondary school completion of the second generation: The role of structural characteristics of the neighborhood*. CSCP, K.U. Leuven: Unpublished Working Papers (verkrijgbaar op aanvraag: fenella.fleischmann@psy.kuleuven.be).
- Lesthaege, R. (Ed.) (2000). *Communities and generations*. Brussel: VUB Press.
- Neels, K., & Stoop, R. (2000). Reassessing the ethnic gap. In R. Lesthaege (Ed), *Communities and generations* (pp. 29-313). Brussel: VUB Press.
- Phalet, K. (2007). Down and out: The children of migrant workers in the Belgian labour market. In A. Heath & S-Y Cheung (Eds.), *Unequal chances: Ethnic minorities in western labour markets*. Oxford: Oxford University Press.
- Phalet, K., Deboosere, P., & Bastiaenssen, V. (2007). Old and new educational inequalities: Ethnic minorities in the Belgian Census 1991-2001. In A. Heath & Y. Brinbaum (Eds.), *Ethnic inequalities in educational attainment: The role of socio-economic background*, Special issue of *Ethnicities*, (3), 390-415.
- Swyngedouw, M., Phalet, K., & Deschouwer, K. (1999). *Minderheden in Brussel*. Brussel: VUB Press.
- Vandezande, V., Fleischmann, F., Baysu, G., Swyngedouw, M., & Phalet, K. (2008). *De Turkse en Marokkaanse tweede generatie op de arbeidsmarkt in Antwerpen en Brussel. Resultaten van het TIES-onderzoek*. Onderzoeksverslag Centrum voor Sociologisch onderzoek (CeSO/ISPO/2008-8), Leuven: K.U.Leuven, CeSO.
- Vandezande, V., Swyngedouw, M., & Phalet, K. (2009). *Minority and majority experiences of discrimination in Antwerp: Dimensions, domains and predictors*. CeSo, K.U.Leuven: Unpublished Working Paper (verkrijgbaar op aanvraag: veronique.vandezande@soc.kuleuven.be).